



Oorlog om Hagestein (1419-1422)

Het grijze gebied tussen publieke en private
oorlogvoering in de late Middeleeuwen

Jan Willem Buizert S1396056

ResMa Scriptie: Europe 1000-1800

Begeleider: Prof.Dr. P.C.M. Hoppenbrouwers

Woorden: 24.434

Datum: 06 maart 2021



Inhoudsopgave:

Inleiding.....	1
Historiografie	5
Bronnen en methode.....	7
Indeling	12
1. De situatie in Holland en het Sticht voor 1419	13
1.1 De machtsstrijd in Holland.....	13
1.2 Het Sticht onder Frederik van Blankenheim	16
1.3 De grensheren tussen graaf en bisschop	18
2. Van koele relaties tot openlijke oorlog.....	26
2.1 Aanleidingen van het conflict tussen het Sticht en Holland	26
2.2 Onrust in Leiden.....	29
2.3 De betrokkenheid van het Sticht bij het beleg van Leiden (1420).....	35
3. Oorlog en vete.....	39
3.1 De ontzegebrieven.....	39
3.2 Maagschap, feodale relaties of bastard feudalism	43
3.3 De zaak Jacob van Gaasbeek.....	46
4. Verder verloop van de Oorlog.....	51
4.1 De Hollandse oorlogshandelingen	51
4.2 Het Sticht in de tegenaanval	56
4.3 De zoen van Culemborg (1422).....	60
Conclusie	62
Bronnen en Literatuur.....	67
Onuitgegeven bronnen	67
Uitgegeven bronnen	67
Literatuur	68
Bijlage 1: Schema van nakomelingen van Albrecht van Beieren	73
Bijlage 2: Leden Hoekse partij ca 1420	75
Bijlage 3: Kabeljauwse partij ca 1420.....	77

Inleiding

'Hereby it is manifest, that during the time men live without a common power to keep them all in awe, they are in that condition that is called war; and such a war, as is of every man, against every man'.¹ Volgens Thomas Hobbes moet, in een ideale samenleving, het gezag van de vorst sterk genoeg zijn om vrede en recht in stand te houden. In deze samenleving is geweld en oorlog het domein van de vorst, niet van de onderdaan. Geweld of oorlog tussen onderdanen is namelijk niet productief voor de samenleving. Het belemmert de handel, reizen en de wetenschap. In de afwezigheid van een sterke vorst heeft de mens geen andere zekerheid dan zijn eigen kracht. Het idee dat het gebruik van geweld door onderdanen crimineel is, maar legitiem is voor de vorst of de overheid is een belangrijk onderdeel geworden van het moderne idee van de staat. Max Webers definitie van de moderne staat als een gemeenschap die het monopolie op legitiem geweld claimt in een afgebakend gebied, wordt nog steeds gezien als een van de belangrijkste karakteristieken van een goed functionerende staat.²

Ook sommige middeleeuwse denkers beargumenteerden dat gebruik van geweld een vorstelijk privilege was. Thomas van Aquino schreef dat alleen vorsten die geen wereldlijke macht boven zich erkende gerechtigd waren om oorlog te voeren.³ In de late Middeleeuwen vaardigden dan ook veel vorsten en koningen wetten uit die het voeren van oorlogen door hun onderdanen aan banden moesten leggen.⁴ Deze normerende bronnen zijn geen goede weergave van de realiteit. In werkelijkheid grepen vrijwel alle groepen in de samenleving regelmatig naar de wapens om juridische problemen met hun burens op te lossen.⁵ De vete, de openlijke verklaring van vijandigheid vanwege groot onrecht (niet te verwarren met bloedwraak), was een breed geaccepteerd rechtsmiddel in de middeleeuwse samenleving.⁶ Het voeren van een vete was aan allerlei regels en

¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, J.C.A. Gaskin ed. (Oxford 1996) 84.

² M. Weber, 'Politics as Vocation', in: T. Waters en D. Waters eds., *Weber's Rationalism and Modern Society* (New York 2015) 129-198, aldaar 136.

³ G.M. Reichberg, *Thomas Aquinas on War and Peace* (Cambridge 2016) 114-116.

⁴ J. Firnhaber-Barker, 'From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare', *Essays in Medieval Studies* 23 (2006) 19-30; P.H. Wilson, *The Holy Roman Empire. A Thousand Years of Europe's History*. (London 2016) 619-622; C. Reinle, 'Violence, feud, and peacemaking', in: G. A. Loud en J. Schenk eds., *The Origins of the German Principalities, 1100-1350. Essays by German Historians*. (London 2017) 181-204.

⁵ Met de opvatting dat alleen de adel gebruik kon maken van de vete is stevig afgerekend in de publicaties over boerenvetes door Reinle, zie hierover: H. Zmora, 'De strijd om de vete in het Heilige Roomse Rijk. Recent onderzoek en nieuwe interpretaties', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:2 (2010) 178-191; Over vetes van stedelingen zie: W.P. Blockmans, 'Vete, partijstrijd en staatsmacht: een vergelijking (met nadruk op Vlaanderen)', in: J.W. Marsilje ed., *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Hilversum 1990) 9-33; Voor een voorbeeld van een vete van geestelijke zie: M. Gerrits en J.A. Mol, 'Macht, geweld en monniken. De escalatie van een vete in de Friese Zuidwesthoek 1482-1495.', *De Vrije Fries* 93(2013) 54-97.

⁶ P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Bloedwraak en vete in de late middeleeuwen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:2 (2010) 158-177.

gebruiken gebonden. Acties moesten vooraf worden aangekondigd door het sturen van ontzeggbriefen en het doden van personen was niet het hoofddoel; de vijandigheden bestonden voornamelijk uit roof, belegering, brandschatting en ontvoering.⁷ Ongeacht de sociale afkomst en de motieven van de vetevoerders werd er altijd gebruik gemaakt van dit repertoire van acties.⁸

Het is meer dan 80 jaar geleden dat Otto Brunner het probleem van de vete centraal stelde in het eerste hoofdstuk van zijn beroemde studie van middeleeuws Oostenrijk *Land und Herrschaft*. Sindsdien is het een van de meest bediscussieerde onderwerpen in de middeleeuwse geschiedenis.⁹ In de moderne historiografie zijn er een aantal termen in omloop om dit fenomeen te omschrijven; *private wars*, *guerres privé*, *Privatkriege* of *Kleinkrieg* om er een paar te noemen.¹⁰ Deze termen zijn problematisch, omdat zij een anachronistische tweedeling maken tussen privaat en publiek die in de Middeleeuwen nog niet bestond.¹¹ Firnhaber in haar studies over laatmiddeleeuws Frankrijk ziet helemaal af van het gebruik van de term *private war* om dit soort conflicten te beschrijven. Zij stelt dat in de Franse bronnen terminologisch geen onderscheid werd gemaakt tussen de oorlogen van de koning en die van zijn onderdanen.¹² Beide werden *guerra* of heel soms *bellum* genoemd. Als de term *publice* werd gebruikt om deze oorlogen te beschrijven, werd bedoeld dat zij openlijk en algemeen bekend waren en niet dat zij door de publieke macht werden gevoerd. Daarom maakt Firnhaber geen tweedeling tussen *private* en *public*. In plaats daarvan maakt ze gebruik van de begrippen *royal warfare* en *non-royal warfare*, of in het geval van grootschalige conflicten waarbij de betrokkenen heerlijke gezagsrechten hadden *seigneurial warfare*.¹³

Net als in Frankrijk vermoeden de termen die in de Nederlanden en de rest van het Heilige Roomse Rijk werden gebruikt geen sterke tweedeling tussen private en publieke oorlogvoering. De term *vede* of *vete* werd beide gebruikt in de context van gewapende conflicten van personen die als onderdanen zouden kunnen worden omschreven en personen die de publieke orde vertegenwoordigden. Ook was het in sommige contexten uitwisselbaar met de term *oorloge*. Dit betekent niet dat de vete geen specifieke betekenis had in deze samenleving, enkel dat zij tegenwoordig soms ten onrechte alleen aan private personen wordt aangeschreven. De vete als

⁷ Idem.

⁸ H. Zmora, *State and Nobility in Early Modern Germany: The Knightly Feud in Franconia, 1440–1567* (Cambridge 1997) 88; Idem, *The Feud in Early Modern Germany* (Cambridge 2011) 44.

⁹ Idem, 'De strijd om de vete', 178-191.

¹⁰ H. Kaminsky, 'The Noble Feud in the Later Middle Ages', *Past & Present* 177(2002) 55-83; C. Glaudemans, *Om die wrake wille* (Hilversum 2004) 33.

¹¹ Kaminsky, 'Noble Feud', 55-56.

¹² J. Firnhaber-Baker, 'Seigneurial War and Royal Power in later Medieval Southern France', *Past & Present* 208(2010) 37-76, aldaar n4.

¹³ Ibidem; idem, 'From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare', *Essays in Medieval Studies* 23(2006) 19-30.

juridisch middel kon net zo goed door publiekrechtelijke personen worden gebruikt. Wel bestond er in het gebruik van geweld een kwalitatief verschil tussen vorsten en hun onderdanen. De vorsten in het Heilige Roomse Rijk namen namelijk als vertegenwoordiger van het publiek belang steeds meer een vergelijkbare positie in als met een koning in andere landen.¹⁴ Zij waren in deze landen de persoon die door middel van *heervaart* een ‘nationaal leger’ op de been konden brengen. Om zoals Firnhaber in de Franse context dat doet ook in de context van het Heilige Roomse Rijk geen al te anachronistische tweedeling tussen privaat en publiek te maken, zouden de termen vorstelijke oorlog en niet-vorstelijke oorlog kunnen worden gebruikt om conflicten te omschrijven. Maar deze tweedeling is in de context van de Nederlanden enigszins problematisch. Er is namelijk in de praktijk enig onderscheid te maken tussen oorlogen die vorsten, al dan niet met goedkeuring van de standen, van ‘landsheerlijkheidswege’ (m.a.w. van staatswege) voerden en militaire ondernemingen die zij op persoonlijke titel ondernamen.¹⁵ Al maakten de vorsten waar mogelijk ook bij deze tweede soort conflicten gebruik van publieke middelen wat de tweedeling nog lastiger maakt.¹⁶ Eventueel zou er in dit grijze gebied nog een semi-vorstelijke oorlog conflicten bestaan, waar vorsten zonder goedkeuring van de standen en dus zonder gebruik te maken van het ‘nationale leger’ oorlog voerden.

Aan de grondslag van deze nieuwe interpretatie en terminologie van vete en oorlogvoering ligt een fundamenteel andere interpretatie van de relatie tussen de vorst en zijn leenmannen. De tweedeling tussen heerlijke en soevereine rechten die tegenwoordig wordt gemaakt was volgens Firnhaber niet aanwezig in de Middeleeuwen.¹⁷ Op lokaal niveau trad de vorst tegen geweld niet zozeer op als een soeverein vorst of feodale leenheer, maar als een andere (zij het verheven) heer met concurrerende heerlijke rechten. Op dit gebied was de vorstelijke macht verre van absoluut, maar meer een beperkte en fragmentarische verzameling van rechten en jurisdicties. De middeleeuwse samenleving had de vorm van ‘*Commonwealth of aristocratic houses*’ gereguleerd door heerlijke rechten.¹⁸ De vete vulde in deze samenleving de gaten op waar de vorstelijke macht tekort schoot; een manier om ondanks de beperkte overheid eigendomsrechten te beschermen. De vete is dan ook niet de oorzaak van een gebrek aan een vorstelijk geweldsmonopolie, maar juist het resultaat hiervan.

¹⁴ R. Timmer, *Profeet in eigen land. Philips van Leiden en het publiek belang* (Hilversum 2008) 114-120.

¹⁵ S. Boffa, *Warfare in Medieval Brabant 1356–1406* (Rochester 2004) 117-118 en 205-206.

¹⁶ P.C.M. Hoppenbrouwers, ‘Ridders en hun ruiters. Het krijgsbedrijf in Holland en Brabant gedurende de veertiende eeuw’, in: M. Damen en L. Sicking eds., *Bourgondië voorbij, De Nederlanden 1250-1650*. (Hilversum 2010) 327-349.

¹⁷ Firnhaber, ‘Seigneurial War’, 37-76, aldaar 68.

¹⁸ Zmora, *State and Nobility*, 7.

In de late Middeleeuwen begon in Europa de consolidatie van de vorstelijke macht. In een langzaam proces van staatsvorming verschenen de monarchale staten van de vroegmoderne tijd. Dit betekent niet dat de late Middeleeuwen dan al gekenmerkt werd door sterke staten. In tegendeel het falen van deze nieuwe staatkundige orde is met regelmaat zeer duidelijk.¹⁹ De heerlijke rechten die zolang de basiseenheid van de middeleeuwse samenleving vormden, bleven bestaan als alternatief en concurrent van het centraal gezag. In dit schemergebied tussen oude heerlijke rechten en de nieuwe openbare rechtsorde bleef ook in de 15^e eeuw ruimte voor vormen van eigenrichting zoals vetevoering.²⁰ Rond 1400 was het nog niet duidelijk dat van die twee de publieke orde uiteindelijk de overhand zou krijgen. Ook was in het Heilige Roomse Rijk met zijn vele en vaak overlappende landsheerlijkheden lang niet duidelijk wie de uiteindelijke vertegenwoordiger van deze publieke orde zou worden. In dit schemergebied tussen aan de ene kant de publieke orde en vorstelijke oorlogvoering en aan de andere kant de oude heerlijke rechten en niet-vorstelijke oorlogvoering opereerden ook de landsheren en belangrijke edelen van de Noordelijke Nederlanden.

In mijn scriptie wil ik deze nieuwe interpretatie van de middeleeuwse samenleving en oorlogvoering, in het bijzonder de ideeën van Firnhaber, toetsen aan de hand van één typische 'oorlog' tussen twee vorstendommen in de Noordelijke Nederlanden. In hoeverre zijn daarin nu 'publieke' van 'private' en 'vorstelijke' van 'semi-' of 'niet-vorstelijke' aspecten van elkaar te onderscheiden? In het hart van bedoeld conflict, dat rond 1420 speelde, lag een vete die door een deel van de Stichtse ridderschap en de Hoekse adel in Holland werd aangezegd aan twee leden van de Hollandse raad. Maar wat begon als een vete tussen leden van de ridderschap groeide uit tot een 'oorlog' waar de landsheren van beide gewesten, Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim, bij betrokken raakten als leiders van de twee kampen. De initiatiefnemers tot het geweld waren grotendeels niet-vorstelijk en maakten gebruik van hun eigen netwerken en middelen om de vete te voeren, maar door de uiteindelijke betrokkenheid van de vorsten raakten ook publieke middelen en staatsinstellingen betrokken bij het conflict. Daarom is deze 'oorlog' op het eerste gezicht moeilijk geheel in de categorieën van vorstelijk of niet-vorstelijk te plaatsen en een uitstekend voorbeeld om meer te weten te komen over het schemergebied tussen de twee. Een gedetailleerde beschrijving van deze 'oorlog' kan ook duidelijkheid scheppen over de gedragingen en reacties van landsheren in een dergelijk conflict. De manier waarop zij geweld mobiliseerden zegt iets over hun positie. Traden zij voornamelijk, zoals Firnhaber observeerde voor Frankrijk, op als een heer met concurrerende heerlijke rechten of toch als een feodale leenheer of een soevereine vorst? Een antwoord op deze

¹⁹ P.C.M. Hoppenbrouwers, *Malgoverno of Good Lordship? Over het falen van de staat in de late middeleeuwen* (Inaugurale rede Universiteit Leiden 9 december 2008).

²⁰ Ibidem.

vragen draagt bij aan het debat over de vete in de Middeleeuwen en de plaats daarvan in het staatsvormingsproces.

Historiografie

Er is relatief weinig geschreven over Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim en over het conflict tussen hen nog minder. Er is een Duitstalige biografie van Jan van Beieren verschenen geschreven door Friedrich Schneider, maar deze is inmiddels meer dan een eeuw oud.²¹ Nog ouder dan dat is de biografie van Frederik van Blankenheim uit 1899.²² Ter vergelijking is aan Jacoba de nicht en tegenstander van Jan van Beieren een stuk meer aandacht besteed met onder andere biografieën geschreven door Franz von Löher in twee delen, H.P.H. Jansen en meest recent door Antheun Janse.²³ In zijn biografie over Jan van Beieren besteedt Schneider ongeveer vijf bladzijden aan het beleg van Leiden in 1420 en nog twee aan de rest van de oorlog met het Sticht.²⁴ In Schmeddings biografie over Frederik van Blankenheim wordt iets meer aandacht besteed aan het conflict, maar ook daar blijft de beschrijving oppervlakkig. In de geschiedschrijving over Utrecht krijgt het conflict tussen het Sticht en Holland van 1419-1423 ook weinig aandacht. In Struicks geschiedenis van de stad wordt er slechts een krappe halve pagina aan deze periode besteed.²⁵ Ongeveer eenzelfde hoeveelheid tekst vinden we in de recentere bundel over de geschiedenis van de stad Utrecht, 'Een paradijs vol weelde', waarin het conflict wordt geïnterpreteerd als 'De eerste confrontatie met Bourgondië'.²⁶

Eén gebeurtenis die wel in veel detail is beschreven, is het beleg van Leiden van 1420. Het boek over het beleg is geschreven door boekverzamelaar en historisch schrijver Johan Meerman.²⁷ Hij maakte dit werk voor de eerste vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Hoewel het in veel opzichten achterhaald is door twee eeuwen aan onderzoek naar Leiden en het graafschap Holland, geeft het een gedetailleerd verslag van de verzoeningspogingen die aan het beleg voorafgingen en de oorlogshandelingen in de maanden rond het beleg. De grootste waarde van het boek is echter de bijna 350 pagina's aan gepubliceerde bronnen over het

²¹ F. Schneider, *Herzog Johann von Bayern. Erwählter Bischof von Lüttich und Graf von Holland (1273-1425). Ein Kirchenfürst und Staatsmann am Anfang des XV. Jahrh* (Berlin 1913).

²² L.C.M. Schmedding, *De regeering van Frederik van Blankenheim. Bisschop van Utrecht*. (Proefschrift Universiteit Leiden 1899).

²³ F. von Löher, *Jakobäa von Bayern und ihre Zeit*, 2 delen (Nördlingen 1862-69); H.P.H. Jansen, *Jacoba van Beieren* (Den Haag 1967); A. Janse, *Een pion voor een dame. Jacoba van Beieren (1401-1436)* (Amsterdam 2009).

²⁴ Schneider, *Herzog Johann von Bayern*, 107-114.

²⁵ J.E.A.L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht 1967) 86-87.

²⁶ B. van den Hoven van Genderen, 'Op het toppunt van de macht', in: R.E. Bruin e.a. red., *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000) 113-190.

²⁷ J. Meerman, *Verhaal van het beleg en de verovering van Leyden* (Leiden 1806).

onderwerp, waaronder stads- en trossiersrekeningen, die Meerman achter in het boek heeft opgenomen.

Hoewel literatuur over dit specifieke conflict schaars is, is er aardig wat belangstelling voor laatmiddeleeuwse oorlogvoering in de Noordelijke Nederlanden. Al houdt de meeste literatuur over oorlogvoering zich nog aan de klassieke provinciegrenzen. Ze concentreert zich veelal op geweld in één vorstendom zoals Holland of Brabant, waardoor vergelijkingen over de grenzen heen weinig voorkomen. Van grote omvang is de studie van vrijwel alle conflicten van de graven van Holland tussen 1000 en 1375 door Ronald de Graaf.²⁸ In zijn analyse legt hij vooral de nadruk op het krijgsbedrijf zelf; het gebruik van wapens, tactieken en hun implicatie voor de *grand strategy*. Van een hele andere aard is de detailstudie over de Arkelse Oorlog van Waale die zich richt op één specifiek conflict, en naast een krijgskundige ook een politieke en economische analyse bevat.²⁹ Over de *heervaart*, het oproepen van het 'nationale leger' in Holland, is een artikel verschenen die de mobilisatie van mannen voor een vorstelijke oorlog beschrijft.³⁰ Een dergelijk studie over hoe de bisschoppen van Utrecht hun legers organiseerden ontbreekt nog. Wel is recent een artikel verschenen dat over de provinciegrenzen heen gaat en de mobilisatie van legers in de laatmiddeleeuwse Nederlanden in het algemeen beschrijft en dit vergelijkt met de praktijk in Engeland.³¹

Waar deze werken allemaal gericht zijn op grootschalige conflicten en van staatswege georganiseerde ondernemingen, zijn werken over private of niet-vorstelijke oorlogvoering veel schaarser maar niet helemaal afwezig. Een artikel van Justine Smithuis beschrijft hoe de hoge heren in de stad Utrecht hun netwerk gebruikten om in tijden van conflict privélegertjes binnen de stad te mobiliseren.³² En een studie van Hoppenbrouwers beschrijft wat voor ondernemingen de graven van Holland toegang toe hadden buiten de traditionele *heervaart* om.³³ Dit laatste artikel en de vragen die hierin naar boven komen waren deel van de initiële impuls voor deze scriptie. Zo is er in de studies die zich richten op oorlogvoering in de laatmiddeleeuwse Nederlanden maar een klein deel dat voorbij de grootschalige en *top-down* oorlogshandelingen kijkt. Deze scriptie wil hier aan bijdragen en helpen een brug te slaan tussen beschrijvingen van grootschalig en kleinschalig geweld.

²⁸ R. de Graaf, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 1996).

²⁹ M.J. Waale, *De Arkelse oorlog 1401-1412. Een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Proefschrift Leiden, uitgegeven Hilversum 1990).

³⁰ H.P.H. Jansen en P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Heervaart in Holland', *BMGN - Low Countries Historical Review* 94:1 (1979) 1-26.

³¹ J.W.J. Burgers en M. Damen, 'Feudal Obligations or Paid Service? The Recruitment of Princely Armies in the Late Medieval Low Countries', *English Historical Review* 133:563 (2018) 777-805.

³² J. Smithuis, 'Politiek en geweld in een laatmiddeleeuwse stad. Utrecht, 1400-1430', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:2 (2010) 240-253.

³³ Hoppenbrouwers, 'Ridders en hun ruiters', 327-349.

Bronnen en methode

In de late Middeleeuwen is er een grote toename in de bestuurlijke schriftelijkheid in de Noordelijke Nederlanden. Mede daardoor neemt het primaire bronnenmateriaal dat ter beschikking staat tot de historicus ook toe. Om een indruk te geven van deze toename; de Digitale Charterbank van Nederland bevat op het moment van schrijven 3520 stukken van voor 1300, uit de honderd jaar van 1300 tot 1399 zijn dit er al 16.256, en uiteindelijk over de periode van 1400-1499 zijn dit er 42.832.³⁴ Ditzelfde zien we terug in de bronnen over het bestuur van het graafschap Holland. De dagvaarten van de Hollandse graven van Floris V tot Willem VI beslaande een periode van 141 jaar tellen 839 stukken. De dagvaarten onder Jan en Jacoba tot de overdracht van Holland aan de Bourgondische hertog zijn in 16 jaar goed voor nog 510 stukken.³⁵ Oftewel de periode 1417-1433, die slechts 10% van de tijd bedraagt, is verantwoordelijk voor 38% van alle dagvaarten. Hoewel het voor eerdere tijdsperiodes in de Middeleeuwen nog mogelijk kan zijn om vrijwel al het relevante bronmateriaal door te nemen, is dit voor de Beierse periode vanwege het volume onmogelijk om in een half jaar te doen. Zeker ook omdat voor dit onderzoek niet alleen Hollands en Stichts bronnenmateriaal relevant is, maar ook bronnen uit naburige gewesten. Om toch een zo volledig mogelijk onderzoek te doen is het plan om allereerst gericht te zoeken in de belangrijkste bronnenpublicaties betreffende deze periode.

Waar anders kan een historisch onderzoek naar een Holland beginnen dan bij het Groot Charterboek samengesteld door Frans van Mieris. Zijn vierdelige serie is ongetwijfeld de grootste verzameling van archiefmateriaal betreffende de Hollandse graven.³⁶ Hoewel de geschiedschrijving van het graafschap Holland veel verschuldigd is aan van Mieris, was hij slechts een amateur. Zijn werk is niet volledig, en niet heel kritisch of bijzonder accuraat. De originele stukken blijven in sommige gevallen onmisbaar. Een andere grote verzameling bronnen over deze periode zijn de Dagvaarten van Holland verschenen in de reeks van Rijks Geschiedkundige Publicatiën.³⁷ Deze publicatie bevat bronnen of verwijzingen naar bronnen over officiële bijeenkomsten van de staten en steden van Holland in brede zin. Niet alleen officiële 'dagvaarten' (vergaderingen) zijn opgenomen, maar vrijwel alle activiteiten van de Hollandse grafelijkheid waarbij een van de standen

³⁴ *Digitale Charterbank Nederland* <<https://charterbank.huygens.knaw.nl/>> (9 Juli 2020).

³⁵ *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel I: 1276-1433. Eerste stuk: Inleiding, lijsten en indices*, W. Prevenier en J.G. Smit ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 201 (Den Haag 1991) 74-145.

³⁶ *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland, en heeren van Vriesland, 4 delen*, F. van Mieris ed. (Leiden 1753-1756).

³⁷ *Dagvaarten, Deel I, Eerste stuk; Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel I: 1276-1433. Tweede stuk: Teksten*, W. Prevenier en J.G. Smit ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 202 (Den Haag 1991).

betrokken was.³⁸ De bronnen die niet in dit werk zijn opgenomen zijn dus activiteiten die de graaf of zijn raad puur op eigen titel uitvoerden.

Een andere belangrijke bron voor Holland zijn de rekeningen. Het archief van de Graven van Holland bevat bijvoorbeeld de rekeningen van de trossiers van Holland uit deze periode.³⁹ Deze waren allen belangrijke raadsheren van Jan van Beieren, zoals Floris van Borsele, Jacob van Gaasbeek en Gerard van Heemskerk. Deze rekeningen zijn fragmentarisch opgenomen in de dagvaarten en achterin Meerman.⁴⁰ Ook zijn zij als scans in te zien via de website van het Nationaal Archief. Als de uitgegeven rekeningen van het Beierse huis van 1393-1396 een indicatie zijn voor de inhoud van dit soort rekeningen, zijn het zeer bruikbare bronnen over het bestuur van Holland.⁴¹ Ook zijn de enkele stadsrekeningen uit deze periode overgeleverd, waarvan die van Dordrecht en Leiden zijn gepubliceerd.⁴² Deze rekeningen bevatten waardevolle informatie over de inzet van de stadsmilities en de landsverdediging in het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim. Van de Stichtse kant zijn er geen rekeningen van het bisdom of van de stad Utrecht overgeleverd voor deze periode. Wel zijn er uitgebreide stadsrekeningen van Deventer voorhanden, ook deze stadsrekeningen zijn uitgegeven.⁴³ Omdat de Sallandse steden Deventer, Kampen en Zwolle vaak gezamenlijk optraden, informeren deze rekeningen veelal over de activiteiten van alle drie steden in het conflict.

Vanwege de grote hoeveelheid van gepubliceerd bronnenmateriaal over Holland zal slechts sporadisch gebruik gemaakt worden van archiefbronnen voor de Hollandse kant van dit onderzoek. Van de archiefbronnen uit het Sticht is slechts een heel klein deel uitgegeven. En voor die kant van het onderzoek zal voornamelijk van archiefbronnen gebruik worden gemaakt. De kern van het onderzoek zijn twee registers uit het archief van de bisschoppen van Utrecht met de inventarisnummers 490 en 491.⁴⁴ Het register met nummer 490 draagt de naam *Blanckenheim. De guerra Traiectensi* en bestaat uit 84 folio's met afschriften van oorkondes, verslagen en brieven die betrekking hebben tot het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim. Het register met nummer 491 heeft geen naam en bestaat voornamelijk uit namenlijsten, ontzeggbriefen en

³⁸ *Dagvaarten, Deel I, Eerste stuk, XII.*

³⁹ Nationaal Archief Den Haag, *Graven van Holland*, inv.nr. 1275-1282.

⁴⁰ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk; Meerman, verovering van Leyden*, 163-497.

⁴¹ *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode, Serie I De rekeningen van de trossier en de dijkgraaf van de Grote Waard, Deel: 1393-1396*, D.E.H. de Boer en D.J. Faber ed. en M.J. van Gent red., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 239 (Den Haag 1997).

⁴² *De Oudste stadsrekeningen van Dordrecht, 1284-1424*, Ch.M. Dozy ed. (Den Haag 1891); *Stadsrekeningen van Leiden: (1390 - 1434), Volume 1 1390-1424*, A. Meerkamp van Embden ed. (Amsterdam 1914).

⁴³ *De Stadsrekeningen van Deventer, Deel IV 1416-1424*, G.M. de Meyer ed., Teksten en Documenten XIII (Groningen 1976).

⁴⁴ Utrechts Archief, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490-491.

stukken betreffende de zoenpogingen. Ook alle stukken in dit tweede register van ongeveer 70 beschreven folio's gaan over het conflict van 1419-1423. De handschriften in de registers vertonen overeenkomsten, waarschijnlijk horen de banden bij elkaar en zijn zij door dezelfde groep personen geschreven. Op basis van de handschriften is het waarschijnlijk dat de registers uit de eerste helft van de 15^e eeuw komen, het zijn dus contemporaine afschriften van stukken. De meeste van de stukken die in de registers zijn gekopieerd, zijn niet meer in originele vorm te raadplegen. Ze vormen dus een belangrijke en omvangrijke bron voor het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim.

Maar ook buiten de Nederlanden zijn bronnen met betrekking op de relaties tussen Holland en het Sticht te vinden. De Roomse koning Sigismund mengde zich sporadisch in de politiek van de Noordelijke Nederlanden. Vanwege zijn koningschap en uitgestrekte bezittingen leidde hij een rondreizend bestaan, vandaar dat relevant archiefmateriaal over een groot deel van Europa is verspreid. Het Regesta Imperii project heeft regesten van de oorkondes van Sigismund verzameld over de periode van 1410-1437, en er zijn onlangs nog nieuwe delen met aanvullingen verschenen.⁴⁵ De Regesta Imperii zullen voldoende zijn als bronnen voor de Roomse koning, die slechts zijdelings betrokken was bij het Hollands-Stichts conflict.

Deze scriptie is geschreven in de tweede helft van 2020 tijdens de Covid-19 pandemie. Voor het grootste deel van deze periode was de mogelijkheid om te reizen en archieven te bezoeken beperkt. Gelukkig is een deel van het archief van de Graven van Holland in het Nationaal archief en het grootste deel van de collectie van het Utrechts Archief online te raadplegen in de vorm van scans. Wanneer er in deze scriptie wordt verwezen naar archiefposten dan zijn deze in alle gevallen alleen digitaal geraadpleegd.

Naast de diplomatische bronnen en rekeningen zijn er ook narratieve bronnen overgeleverd uit deze periode die een belangrijke kijk geven op het Hollands-Stichts conflict. Het begin van de 15^e eeuw was een periode van vrij intensieve geschiedschrijving in de regio, twee ambtenaren aan het Haagse hof, de *Clerc uten Laghen Landen* en Claes Heynensoon de Heraut Beieren, schreven kronieken. Beide schrijvers stopten met schrijven tegen het eind van de regeringsperiode van graaf Willem VI. De Clerc baseerde zich hierbij voornamelijk op het werk van de Heraut en lijkt ook het werk van de Haagse klerk Dirc Potter te hebben gelezen.⁴⁶ De Heraut, die dicht bij de grafelijke familie stond, stierf rond het jaar 1414 en heeft dus noch de opvolgingsstrijd in Holland noch het

⁴⁵ *Regesta Imperii Online* <<http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html>> (10 juli 2020).

⁴⁶ J.M.C. Verbij-Schillings, 'Heraut Beyerens en de Clerc uten Laghen Landen. Hollandse kroniekschrijvers ca 1410', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 107(1991) 20-42.

conflict met het Sticht meegemaakt.⁴⁷ Een van de handschriften met de Herauts kroniek beschrijft wel Jan van Beieren in zijn positie als graaf van Holland, maar deze beschrijving is toegevoegd door de latere kopiist Scheenwissenzoon van Kerckwerf in 1476 en ontbreekt in het Haagse origineel.⁴⁸

Even weinig informatief is de *Kronijcke des lants van Arckel ende der stede van Gorcum* waarschijnlijk geschreven omtrent 1483 door Theodericus Pauli, bij zijn stadsgenoten ook bekend als Dirk Paulsz. Pauli woonde zijn leven lang in de stad Gorinchem en was er kanunnik.⁴⁹ Eerder schreef hij in het Latijn zijn *Chronicon Hollandiae* gebaseerd op de Middelnederlandse Beke, deze werkte Pauli om en vulde hij aan voor zijn *Kronijcke* om een soort stadskroniek voor Gorinchem te schrijven.⁵⁰ Uit zijn werk blijkt een voorkeur voor de Arkels en hun Kabeljauwse opvattingen.⁵¹ Hoewel Jan van Beieren vanaf de Zoen van Woudrichem de heer van Arkel en Gorinchem was, wordt hij slechts een teleurstellende twee keer in de *Kronijcke* genoemd, éénmaal als elect van Luik tijdens de Arkelse oorlogen en éénmaal als hij sterft.⁵² De periode dat Jan van Beieren het heerlijk gezag uitoefende wordt geheel overgeslagen. Zo is ook Pauli geen bruikbare bron voor de periode van 1419-1423.

Een bron waarin de periode van 1419 tot 1423 wél is behandeld, is de voortzetting van de kroniek van Johannes de Beke. De Beke's eigen *Chronographia* loopt slechts tot 1346, maar een Middelnederlandse vertaling van zijn werk is voortgezet tot 1393 en dit werk is op zijn beurt weer door een andere onbekende auteur vervolgd tot 1430. De voortzetting en het vervolg op Beke zijn de meest gedetailleerde bronnen over de partijstrijd in Holland en het Sticht ten tijde van de Beierse periode. Het is na de dood van de Heraut een van de weinige bronnen over Holland die een volledig origineel narratief biedt. Meerdere latere kronieken uit de 15^e eeuw behandelen deze periode ook, zoals de Tielse kroniek en de Hollandse kronieken van Johannes Leydis en Theodericus Pauli, maar zij baseren zich hierbij vooral op het vervolg van de Middelnederlandse Beke.⁵³ Van het vervolg op Beke

⁴⁷ Idem, *Beeldvorming in Holland. Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Proefschrift Leiden, uitgegeven Amsterdam 1995) 224; F. van Oostrom, *Het woord van Eer, Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987) 139.

⁴⁸ *Hollandse kronieken (o.a. Wereldkroniek Heraut Beyeren)*. - *Annales Paparum*. - *Annales Episcoporum Ultraiectorum*. - *Annales Comitum Hollandiae*. - *Annales contractiores usque ad annum 1464* (Universiteits Bibliotheek Leiden BPL 76 c); Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 300-301; *Het Haagse handschrift van heraut Beyeren*. Hs. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 131 G 37, Idem ed. (Hilversum 1999) 164.

⁴⁹ M.J. Waale, 'Pauli en het auteurschap van de Kronijcke des lants van Arckel ende der stede van Gorcum', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 105(1992) 166-192; H. Bruch, *Dirk Franckensz. Pauw. Kronijcke des Lants van Arckel ende der Stede van Gorcum* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1931) III.

⁵⁰ Waale, 'auteurschap', 166-192; Bruch, *Kronijcke*, XXIII.

⁵¹ Bruch, *Kronijcke*, VIII.

⁵² Ibidem, 79 en 90.

⁵³ Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, H. Bruch ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 180 (Den Haag 1982) LXI.

zelf is de bron nooit geïdentificeerd, daarom wordt aangenomen dat het een originele tekst is.⁵⁴ Een kanttekening bij het vervolg op Beke is dat deze is geschreven vanuit Utrechts perspectief. Ook getuigt de tekst van een sterke voorkeur voor de Hoekse partij.⁵⁵ De auteur heeft dan ook weinig goeds te zeggen over Jan van Beieren en zijn Kabeljauwse bondgenoten. De reputatie van Jan van Beieren is deels het slachtoffer geworden van de Luikse kroniekschrijvers, maar ook zeker van het Hoekse sentiment in de invloedrijke Beke voortzetting.

Niet alle werken die op de voortzetting van Beke zijn gebaseerd kunnen terzijde worden geschoven als bewerkingen met weinig nieuwe informatie. De Tielse kroniek is voor het gedeelte tot 1393 gebaseerd op de Middelnederlandse Beke voortzetting.⁵⁶ Waarschijnlijk heeft de auteur alleen een versie van de Middelnederlandse tekst gehad die tot 1393 liep, en nooit het vervolg tot 1430 kunnen raadplegen. Veel van de periode na 1393 heeft de schrijver zelf meegemaakt. Hij is rond 1400 in Tiel geboren en woonde zijn hele leven in de Betuwe.⁵⁷ Vanuit het grensgebied zal hij een hoop van de gebeurtenissen van 1419-1423 van dichtbij hebben meegemaakt. Vooral voor de periode vanaf 1419 wordt deze kroniek relevant. De kroniek schrijver heeft vanaf dat jaar, door zijn contact met secretaris en domheer Willem van Wije, toegang gehad tot het archief van de Utrechtse Bisschop.⁵⁸ Ook een aantal wetenschappelijke werken die in zijn kroniek ter sprake komen, zijn nu te vinden in handschriften in de Utrechtse bibliotheken. Het is dus waarschijnlijk dat de schrijver in kringen van het Utrechtse geletterde milieu verkeerde.⁵⁹ Deze kroniek is geschreven rond dezelfde tijd en in dezelfde invloedssfeer als het vervolg op de Middelnederlandse Beke, maar spreekt zich niet duidelijk uit voor een van de Hollandse partijen. De kroniek is wel een stuk minder gedetailleerd dan het vervolg op de Middelnederlandse Beke; we moeten het doen met korte berichtjes zonder lange verhalen of anekdotes.

Door huwelijken en personele unies had Holland ook sterke banden met de Zuidelijke Nederlanden in deze periode. Het is dan ook gepast om ook geschiedschrijvers uit de Zuidelijke Nederlanden mee te nemen in dit onderzoek. In Brabant werkte Emond van Dynter aan zijn *Chronica* die loopt tot 1442. Voor de vroege periodes gebruikt Dynter vooral de *Brabantsche Yeesten* en andere geschiedkundige werken, maar voor de periode dat Dynter zelf als ambtenaar werkzaam was

⁵⁴ Beke, *Croniken*, LX.

⁵⁵ Ibidem, LX-LXI; A. Janse, "ellendighe vrouwe' Jacoba in de historiografie tot de vroege zestiende eeuw' in: R. Honings en O. van Marion eds., *Vrouwe van het vaderland. Jacoba van Beieren in literatuur en kunst* (Rotterdam 2011) 15-34.

⁵⁶ *De Tielse kroniek. Een geschiedenis van de Lage Landen van de Volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566*, J. Kuys e.a. eds. (Amsterdam 1983) XLVIII.

⁵⁷ Ibidem, XXIX-XXXIII.

⁵⁸ Ibidem, LI-LIII.

⁵⁹ Ibidem, LVII-LVIII.

aan het Brabantse hof heeft hij veel eigen inbreng.⁶⁰ Hoewel Dynter meer aandacht heeft voor internationale zaken dan bijvoorbeeld de *Yeesten*, schrijft hij vooral over Holland wanneer de Brabantse hertog bij de gebeurtenissen betrokken was.⁶¹ Ten slotte is er nog de *Chroniques de France* van de in Henegouwen geboren Jean Froissart. Froissarts kroniek werd veel gekopieerd in de Middeleeuwen, met zelfs een gedeeltelijke Middelnederlandse vertaling door Gerrit Potter van het Loo, zoon van de eerder genoemde klerk Dirc Potter.⁶² De *Chroniques de France* loopt tot ongeveer 1400, en is later voortgezet door een andere Zuid-Nederlander, Enguerrand de Monstrelet. Froissart schrijft wel met enige regelmaat over de veldtochten van de Hollandse graven uit het Beierse huis, die ook graaf van zijn thuisland Henegouwen waren. Monstrelet aan de andere kant is minder geïnteresseerd in de gebeurtenissen in de Noordelijke Nederlanden. Hij noemt Jan van Beieren wel aantal keer, maar meestal als elect van Luik. De Zuid-Nederlandse geschiedschrijvers hadden weinig aandacht voor wat er boven de rivieren gebeurde.

Indeling

In de scriptie die hierop volgt zal het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim van ca. 1420 in detail worden uitgewerkt. De indeling van de hoofdstukken volgt grotendeels de chronologie van het conflict. Hoofdstuk één geeft de nodige achtergrondinformatie over de politieke situatie in Holland het Sticht Utrecht voor 1419 en de rol die de grensheren hadden in conflicten tussen beide landsheerlijkheden. In hoofdstuk twee zullen de aanleidingen van het conflict worden behandeld alsmede als de eerste oorlogshandelingen tot en met het beleg van Leiden. Hoofdstuk drie analyseert het officieel aanzeggen van vijandschap in dit conflict en de netwerken die daarvoor werden gemobiliseerd. Als laatste zal hoofdstuk vier gaan over het verdere verloop van de ‘oorlog’ en voornamelijk de soort oorlogshandelingen die plaatsvonden. Aan het einde zal in de conclusie de bevindingen van dit onderzoek worden vergeleken met het hier in de inleiding uitgezette model om de aannemelijkheid ervan te controleren.

⁶⁰ R. Stein, *Politiek en historiografie. Het onstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Proefschrift Leiden, uitgegeven Leuven 1994) 59-61.

⁶¹ *Chronique des ducs de Brabant, par Edmond de Dynter. Tome III*, P.F.X. de Ram ed. (Brussel 1857) 375-379 en 388.

⁶² Oostrom, *Het woord van eer*, 304-305.

1. De situatie in Holland en het Sticht voor 1419

De geschiedenis van het graafschap Holland en het Sticht Utrecht zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. In het begin hadden de bisschoppen de overhand in deze relatie, toen de eerste Gerulfingen de Hollandse graventitel gingen voeren was dit waarschijnlijk als leenman van de Utrechtse bisschop.⁶³ Naderhand verschoof de machtsbalans in het voordeel van de graven van Holland. Steeds vaker wisten zij de bisschopsverkiezing naar hun hand te zetten en in een aantal gevallen werd zelfs een naast familielid van de Hollandse graaf verkozen tot bisschop.⁶⁴ Niet alleen politiek, maar ook territoriaal gezien kreeg Holland de overhand. Vooral de annexatie van Amstelland, Het Gooi en het Land van Woerden naar aanleiding van de moord op Floris V in 1296 was een grote slag voor Holland.⁶⁵ Rond deze tijd was het bisdom 'in feite niets anders dan een protectoraat van de graaf van Holland'.⁶⁶ In de loop van de 14^e eeuw werd de positie van de bisschoppen iets sterker. Dit was voornamelijk de verdienste van de bisschoppen Jan van Arkel (1342-1364), Floris van Wevelinkhoven (1379-1393) en Frederik van Blankenheim (1393-1423).⁶⁷ Zij wisten in hun lange regeringsperiodes te voorkomen dat het Sticht aan zijn seculiere burens ten onderging.

1.1 De machtsstrijd in Holland

Aan het Haagse hof waar Jan van Beieren waarschijnlijk opgroeide heeft hij met eigen ogen kunnen zien hoe zijn vader Albrecht kundig de 'vulkaan van spanningen', die Holland in deze periode was, bedwong.⁶⁸ Jan was de jongste van drie zonen en had daarom een geestelijke loopbaan in het vooruitzicht. In 1389 werd hij op 16-jarige leeftijd verkozen tot de nieuwe bisschop van Luik. Dat bisdom had ook gezag over een uitgestrekt wereldlijk territorium. Al snel bleek Luik net zo'n vulkaan te zijn als het Holland waar hij opgroeide. Nog maar kort was Jan bisschop elect toen hij in conflict kwam met de *Haydriots*, een partij voornamelijk bestaande uit de Luikse ambachtslieden die de bisschop van zijn wereldlijke ontzag wilden ontdoen.⁶⁹ Toen Jan in 1393 met zijn ridderleger naar Holland trok om te onderhandelen in een conflict tussen zijn vader Albrecht en zijn broer Willem,

⁶³ D.P. Blok, 'Holland sinds Gosses, de vorming van het graafschap opnieuw bezien', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en F.W.N. Hugenholtz eds., *Holland in Wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw* (Hilversum 1991) 9-27.

⁶⁴ Het gaat hier om Boudewijn, Dirk en Otto van Holland en Gwijde van Avesnes. Zie hierover: J.M. van Winter, 'Het opdringen van de graaf van Holland', in: C. Dekker e.a. eds., *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528* (Utrecht 1997) 181-186.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ B. van den Hoven van Genderen, 'De mijter en de macht', in: C. Dekker e.a. eds., *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528* (Utrecht 1997) 187-208.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Oostrom, *Het woord van eer*, 12.

⁶⁹ J. Bartier, 'Bourgondië's indringen in het prinsbisdom Luik', in: J.A. van Houtte e.a. red., *Algemene Geschiedenis Der Nederlanden, Deel III, De Late Middeleeuwen 1305-1477* (Utrecht 1951) 299-312.



Afbeelding 1: Portret van Jan van Beieren, uit het 16^e-eeuws *Recueil d'Arras*. (Bibliothèque municipale d'Arras, 0944.2, f30r; afgeb. naar *Bibliothèque virtuelle des manuscrits médiévaux* <https://bvmc.irht.cnrs.fr/resultRecherche/resultRecherche.php?COMPOSITION_ID=22983> (6 februari 2020))

pakten de *Haydriots* deze kans aan om de macht te grijpen.⁷⁰ In de vrede van 1395 die op dit conflict volgde moest Jan van Beieren een grotere bevoegdheid van de schepenbank van Luik erkennen. In 1403 kreeg hij het echter weer met de *Haydriots* aan de stok wat ertoe leidde dat hij de stad moest verlaten.⁷¹ Gedurende een aantal jaren verschanste Jan van Beieren zich in Maastricht, tot hij in 1408 met Bourgondische en Hollandse hulp de Luikse opstandelingen overweldigend versloeg in de slag bij Othée. Vanaf dat moment had hij weinig meer van zijn onderdanen te vrezen. In zijn lange regering als elect van het bisdom Luik heeft Jan van Beieren zich nooit tot priester laten wijden en hield zo de mogelijkheid open voor een wereldlijke carrière.

Hier kreeg hij de kans toe toen zijn broer Willem VI in 1417 overleed zonder legitieme mannelijke kinderen. Het was Willems intentie geweest dat zijn dochter Jacoba hem zou opvolgen in Holland, Zeeland en Henegouwen en voor zijn dood liet hij een groot deel van de Hollandse adel en steden beloven haar te zullen huldigen als landsvrouw.⁷² Het hertogdom Beieren-Straubing en de nominale titel van Paltsgraaf aan de Rijn konden in geen geval door een vrouw worden geërfd en

⁷⁰ Schneider, *Herzog Johann von Beiern*, 17-20.

⁷¹ Ibidem, 29-39.

⁷² *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 834; Janse, *Een Pion voor een Dame*, 92 en 105.

kwamen Jan toe nadat hij afstand deed van zijn bisdom.⁷³ Na de dood van zijn broer trok Jan met spoed naar het Holland, waar hij precies twee weken later aankwam in Dordrecht.⁷⁴ Jacoba was overigens toen nog in Henegouwen om zich daar als gravin te laten huldigen.⁷⁵ Eerst wierp Jan zich op als voogd voor zijn nicht en stelde zich behulpzaam op, maar in het geheim werkte hij samen met de Kabeljauwen die eerder onder de Hoeks gezinde Willem VI uit de raad en ambten waren geweerd.⁷⁶ Pas een jaar later kwam hij openlijk in opstand tegen het gezag van Jacoba. Eind juni 1418 liet hij zich als graaf van Holland huldigen in Dordrecht en Voorne, gebieden die hij zelf in bezit hield. Jacoba was intussen getrouwd met de Bourgondische hertog Jan van Brabant die zich ook als graaf liet huldigen in Holland.

De aanspraken van Jan van Beieren op Holland, Zeeland en Henegouwen kregen bijval van zijn nieuwe bondgenoot Rooms-koning Sigismund. Die wilde graag voorkomen dat meer gebieden van het Heilige Roomse Rijk verloren zouden gaan doordat zij onder Bourgondisch bestuur zouden komen. De koning stuurde brieven waarin hij Jan officieel beleende met de graafschappen om zijn aanspraken legitimiteit te geven.⁷⁷ Ook werd overeengekomen dat Jan zou trouwen met Sigismunds nicht Elizabeth van Görlitz. Een zeer gunstig huwelijk voor Jan omdat zij bij verpanding hertogin van Luxemburg was, en dus werd hij ook daar landsheer. Daarnaast gebruikte Sigismund zijn invloed bij het concilie van Konstanz om het huwelijk tussen Jacoba en Jan van Brabant ongeldig te laten verklaren, niet alleen op grond van het feit dat zij neef en nicht waren maar ook omdat hun huwelijk 'buitengewoon wrede oorlogen' zou veroorzaken.⁷⁸

Tot een oorlog kwam het. Bondgenoten van Jan van Beieren namen IJsselstein en Gorinchem in, al moesten zij deze steden snel weer prijsgeven.⁷⁹ Jacoba en Jan van Brabant op hun beurt sloegen in 1418 met een Hollands-Brabants leger een beleg om Dordrecht, waar Jan van Beieren verbleef. Dit beleg liep uit op een fiasco. De Dordtenaren maakten handig gebruik van het lastige terrein rond hun stad en richtten grote schade aan met hun uitvallen, waardoor de Hollandse en Brabantse legers beschaamd afdropen.⁸⁰ Twee maanden later wisten troepen van Jan van

⁷³ Jacoba heeft nooit aanspraak gemaakt op het hertogdom van haar vader. Na afstand te hebben gedaan van Luik voerde Jan consistent de Beierse hertogtitel. Jan voerde net zoals zijn broer en vader ook meestal de titel Paltsgraaf aan de Rijn. Deze titel met zijn keurvorstelijke rechten was in werkelijkheid in handen van andere takken van de Wittelsbachers.

⁷⁴ Janse, *Een Pion voor een Dame*, 115.

⁷⁵ Ibidem, 116.

⁷⁶ Ibidem, 124-125.

⁷⁷ C.A.A. Linssen, 'Keizer Sigismund, opperleenheer in de Nederlanden (1410-1437)', in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje reds., *De Nederlanden in de Late Middeleeuwen* (Utrecht 1987) 326-353.

⁷⁸ Janse, *Een Pion voor een Dame*, 130.

⁷⁹ M. Vermeer, 'De Arkelse Oorlog', in: F. Cerutti e.a. eds., *Tien eeuwen Gorinchem. Geschiedenis van een Hollandse stad* (Utrecht 2018) 73-92, aldaar 91.

⁸⁰ Ibidem, 148-151.

Beieren ook Rotterdam in te nemen. De oorlog verliep nu duidelijk in zijn voordeel. Kort daarna werd op initiatief van Filips van Charolais, de zoon van de hertog van Bourgondië, een wapenstilstand gesloten. Na enige tijd van onderhandelingen werd uiteindelijk op 13 februari een vredesbestand gesloten dat de geschiedenis in is gegaan als de zoen van Woudrichem.⁸¹ Jan van Beieren zou voor vijf jaar als ruwaard samen met Jan van Brabant de regering in Holland voeren. Bovendien mocht hij al de gebieden houden die hij op dat moment bezat waaronder Dordrecht, Rotterdam, het Land van Arkel en het Land van Voorne. Tegen een vergoeding van 100.000 nobels beloofde Jan van Beieren afstand te doen van zijn aanspraken op de graventitels en niet langer bezwaar te maken tegen het huwelijk van Jacoba met Jan van Brabant. De brieven van Sigismund betreffende deze zaken zou hij overhandigen aan Jan en Jacoba. De desinteresse van Jan van Brabant in politiek en de hoge schuld die de hertog nu aan Jan van Beieren had, zorgde ervoor dat die laatste vrijwel alleen de regering van Holland kon bepalen.

1.2 Het Sticht onder Frederik van Blankenheim

Hoewel het rond het begin van de 15^e eeuw beter met het Sticht Utrecht was gesteld dan een eeuw daarvoor, was het nog steeds de 'zieke man' van de Noordelijke Nederlanden.⁸² Een aantal structurele problemen zorgden ervoor dat de bisschoppen maar moeilijk konden concurreren met hun machtige burens in Holland, Brabant en Gelre. Het bisdom had maar weinig financiële inkomsten, en een nieuwe bisschop erfde regelmatig hoge schulden van zijn voorganger. Het territorium was geografisch verdeeld in het Nedersticht en Oversticht, wat de organisatie en het bestuur gecompliceerd maakte. Een hoop bisschoppen hadden al moeite om hun macht te vestigen in het Nedersticht, en waren in het Oversticht volledig afhankelijk van de welwillendheid van hun onderdanen daar. Daarnaast waren de bisschoppen vaak afkomstig van buiten het Sticht, waardoor zij afgesloten waren van hun familienetwerk, en als geestelijken was het voor hen ook niet mogelijk om zich door middel van een gunstig huwelijk van nieuwe familiebanden te voorzien. Steun konden de bisschoppen dus eigenlijk alleen zoeken bij hun onderdanen, in het bijzonder de stadsbesturen van Utrecht en Amersfoort en de besturen van de Sallandse steden Deventer, Kampen en Zwolle.⁸³ Deze konden de bisschop van geld en soldaten voorzien, maar uiteraard kwam dit tegen de prijs van privileges en vrijheden. Door deze financiële, geografische en politieke problemen kregen een hoop laatmiddeleeuwse bisschoppen van Utrecht niet heel veel gedaan.

⁸¹ J.A.M.Y. Bos-Rops, J.G. Smit en E.T. van der Vlist, *Holland bestuurd. Teksten over het bestuur van het graafschap Holland in het tijdvak 1299-1567* (Den Haag 2007) 191-197; Voor de Middelnederlandse versie zie: *Groot charterboek IV*, Mieris, 521-525; *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 903.

⁸² B. van den Hoven van Genderen, *Het Kapittel-Generaal en de Staten van het Nedersticht in de 15^e eeuw*, Stichtse Historische Reeks 13 (Zutphen 1987) 39-41.

⁸³ *Ibidem*.

Net als in Holland was er ook partijstrijd in het Sticht. Deze had zijn oorsprong in de strijd om de politieke macht binnen de stad Utrecht. De strijd was gedurende deze periode verdeeld in partijen die historici later de Lichtenbergers en Lokhorsten hebben genoemd.⁸⁴ In de periode rond 1420 waren de Lichtenbergers dominant en hadden de stadsregering in handen, terwijl de Lokhorsten dikwijls verbannen waren uit Utrecht. De broers Gijsbrecht en Herman van Lokhorst hadden in 1413 met geweld de macht gegrepen in Utrecht, maar waren in 1415 weer uit de stad verbannen.⁸⁵ De verliezende partijgangers zochten vanuit hun ballingschap vaak steun bij vijanden van het Sticht, hierin geholpen door hun huwelijksbanden en publieke functies in de buurlanden van het Sticht.⁸⁶

Frederik van Blankenheim was een van de weinige latere bisschoppen van Utrecht die succesvol met de structurele problemen van het Sticht heeft kunnen omgaan. Hij wist niet alleen zijn heerschappij over het Nedersticht en Oversticht te vestigen, maar zelfs voor het eerst in lange tijd het territorium van het Sticht iets uit te breiden. Zoals veel van zijn voorgangers was hij een buitenstaander in het Sticht. Hij was een jongere zoon van de heer van Blankenheim uit de Eifel, waar zijn broer zich vanaf 1380 ook graaf mocht noemen. Na een studie rechten in Parijs was hij op 20-jarige leeftijd verkozen tot bisschop van Straatsburg.⁸⁷ Als vrije rijksstad stond Straatsburg niet onder de autoriteit van de bisschop. Doordat de stad regelmatig onderdanen van bisschop Frederik tot buitenpoorters maakte, en dus onder zijn autoriteit vandaan haalde, kwamen stad en bisschop met elkaar in conflict.⁸⁸ Ondanks hulp van een coalitie met onder andere de Markgraaf van Baden en de Graaf van Württemberg, werd zijn positie in Straatsburg onhoudbaar.⁸⁹ Op voorspraak van zijn neef, de hertog van Gelre, bij de Utrechtse kapittels werd Frederik van Blankenheim in 1393 verkozen tot bisschop van Utrecht.

Als bisschop van Utrecht heeft hij een groot aantal militaire campagnes ondernomen. Al snel na zijn bevestiging ging hij de strijd aan met de burggraaf van Coevorden, een opstandige leenman die vrijwel onafhankelijk over Drenthe heerste. Na Frederik van Blankenheims succesvol beleg van Coevorden in 1395 erkende Drenthe weer het gezag van de bisschop als landsheer.⁹⁰ Vanuit deze

⁸⁴ J. Smithuis, *Het Utrechtse Schisma en de Hollands-Stichtse betrekkingen: partijstrijd en kerkelijke strijd (1423-ca. 1434)* (Doctoraalscriptie Universiteit Leiden 1999) 11-13.

⁸⁵ P.J. Blok en P.C. Molhuysen red., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Deel 2* (Leiden 1912) 829-830; Zie voor een verslag van de staatsgreep en het vonnis; UA, *Domkapittel te Utrecht*, inv.nr. 4249.

⁸⁶ Smithuis, *Het Utrechtse Schisma*, 11-13.

⁸⁷ 'Friedrich II. von Blankenheim', in: L. Spach en P.L. Muller eds., *Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 8* (1878) 43-45.

⁸⁸ Schmedding, *Frederik van Blankenheim*, 53.

⁸⁹ *Ibidem*, 55-59.

⁹⁰ *Ibidem*, 71-77.

nieuwe sterke positie in het Oversticht probeerde Frederik van Blankenheim zich te mengen in de Friese partijstrijd. Zijn doel was de traditionele aanspraken van het Utrechtse bisdom op de stad Groningen te doen gelden. In 1400 belegerde hij tot twee keer toe tevergeefs de stad om de verdreven Onsta partij te hulp te komen.⁹¹ Nadat deze Onsta's in 1404 weer terugkeerden in de stad Groningen, kreeg bisschop Frederik daar het gerecht in handen en werd hij in 1419 officieel als landsheer gehuldigd.⁹² Ook het Nedersticht werd door Frederik uitgebreid, met het Land van Hagestein vlakbij Vianen. Door steun te beloven aan de Hollandse graaf in de Arkelse oorlog kreeg hij dat land in 1402 toegezegd. Een paar jaar later kreeg hij door een dubbel beleg van de kastelen Hagestein en Everstein in 1405 dit gebied ook daadwerkelijk in handen.⁹³ Frederik van Blankenheim is de Utrechtse geschiedenis ingegaan als een strijdvaardige landsheer, die zelfs in 1419 op 74-jarige leeftijd nog in volle wapenrusting uitrukte om zijn leger te leiden.⁹⁴ Hij was ongetwijfeld een inspiratiebron voor Ludolph Smids toen hij over Utrecht schreef: *'Wij weeten wel al't geene uw bisschoppen bedreven, Wanneer zij oorlogsziek, den mijter lieten staan, Om, met den staalen helm, naar 't oorlogsveld te gaan'*.⁹⁵

1.3 De grensheren tussen graaf en bisschop

In de conflicten tussen Holland en het Sticht was een grote rol weggelegd voor de adellijke heren die bezit hadden in het grensgebied tussen Holland en het Sticht.⁹⁶ Doordat de grens tussen beide gebieden vrij vaag was hadden zij veelal een zelfstandige positie kunnen opbouwen. De grensheren hadden grote belangen bij de uitkomst van conflicten tussen Holland en het Sticht. Door de juiste kant te kiezen konden zij meer zelfstandigheid afdwingen of hun territorium uitbreiden. Neutraliteit in een conflict tussen Holland en het Sticht was voor de meeste van deze grensheren geen optie. De Arkelse oorlog had aangetoond dat het gevaarlijk was voor heren op de grens om een vijand van beide landsheren te zijn. Ze hadden de bescherming van de ene landsheer tegen de andere nodig.

Van veel van deze grensheren was hun 'nationaliteit' vrij ambigu, zij hadden veelal bezit of familienetwerken aan beide kanten van de grens. Neem Hubrecht van Culemborg als voorbeeld. Hij was een telg uit een Stichts geslacht, getrouwd met een Stichtse vrouw en twee van zijn jongere broers waren verbonden aan de Utrechtse kapittels. Zijn belangrijkste bezit, de heerlijkheid

⁹¹ E. Engelsma, *De Grote Friese Oorlog. Partijstrijd in de Friese landen: 1413-1422* (Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen 2010) 18-20.

⁹² UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 409; Groninger Archieven, *Stadsbestuur van Groningen (1), 1246 – 1594*, inv.nr. 121.1.

⁹³ Waale, *De Arkelse oorlog*, 99-100.

⁹⁴ Hoven van Genderen, 'Op het toppunt van de macht', 162-163.

⁹⁵ L. Smids, *Schatkamer der Nederlandsche oudheden enz.* (Amsterdam 1774) 396.

⁹⁶ Ook in andere conflicten in het Sticht speelden deze heren een grote rol, zie hierover: Smithuis, 'Politiek en geweld', 240-253.

Culemborg, was een leen van de hertog van Gelre, maar hij was ook een leenman van de graaf van Holland als heer van de Lek en als raadsman in Hollandse dienst. Hij was in al deze drie landen dus geen buitenstaander, hij had er invloed en belangen. Hubrecht moest dus bij het uitbreken van vijandigheden tussen Holland en het Sticht een overweging maken welke belangen hij het zwaarst vond wegen en welke zijde hij moest kiezen. Om het conflict goed te kunnen begrijpen zullen hieronder kort de belangrijkste grensgeren en hun overwegingen worden behandeld.

Hubrecht van Culemborg had aanvankelijk partij gekozen voor Jan van Beieren. Hij was onder Willem VI nog raadsman geweest in Holland.⁹⁷ Maar na Willems dood blijkt hij eerst zijn lenen te hebben opgedragen aan Jan van Beieren in ruil voor het dorpje Acquoy uit de Arkelse goederen.⁹⁸ Hierdoor verklaarde had Hubrecht in feite de oorlog aan Jacoba. Toch kwam hij de kant van Jacoba te hulp tijdens het beleg van Gorinchem van 1417.⁹⁹ Hij vocht samen met Hoekse troepen en de Utrechtse stadsmilitie tegen de Egmondse en Gelderse troepen die de stad hadden ingenomen. Vanaf dat moment was hij een bondgenoot van Jacoba die hem met ambten beloonde, zoals het kasteleinschap van Leerdam.¹⁰⁰ Ook was hij in 1418 tesorier van Holland voor Jan van Brabant en Jacoba, maar hij gaf deze functie op toen bleek dat hij vanwege geldgebrek zelf de kosten van de oorlog in Holland moest voorschieten.¹⁰¹ Die schuld was opgelopen tot een bedrag van 26.000 kronen.¹⁰² Wel bleef hij aan als raadsheer en onderhandelde namens Jan en Jacoba de zoen van Woudrichem.¹⁰³ De dag na de zoen van Woudrichem verbond hij zich echter weer met Jan van Beieren, samen met zijn zwager Jacob van Gaasbeek en de belangrijkste leden van de Kabeljauwse partij.¹⁰⁴ Tijdens de partijstrijd in Leiden in 1419 was hij een van de leden van de raad die een uitspraak deed in het voordeel van de Kabeljauwen.¹⁰⁵ Ook was hij een van de zegelaars van het anti-Hoekse verdrag van St. Maartensdijk in 1420.¹⁰⁶ Op deze bijeenkomst werd ook bevestigd dat Jan van Beieren de openstaande schulden op de ambten zou overnemen, waaronder die aan Hubrecht.¹⁰⁷ In het beleg van Leiden wat hierop volgde gaf hij militaire steun aan Jan van Beieren. Tijdens het conflict met het Sticht plunderde hij samen met zijn zwager Jacob van Gaasbeek het

⁹⁷ *Dagvaarten, Deel I, Eerste stuk, 173.*

⁹⁸ A.P. van Schilfgaarde, *Het archief der Heeren en Graven van Culemborg. Tweede stuk. Regestenlijst No. 1-1786 (1198-1465)* (Den Haag 1949) nr. 638.

⁹⁹ *Groot charterboek IV, Mieris, 466.*

¹⁰⁰ *Ibidem, 469.*

¹⁰¹ Janse, *pion voor een dame, 152.*

¹⁰² I.A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, derde deel* (Arnhem 1839) nr. 375.

¹⁰³ Janse, *pion voor een dame, 156.*

¹⁰⁴ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden, derde deel, nr. 379.*

¹⁰⁵ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk, nr. 928c.*

¹⁰⁶ Zie bijlage 2.

¹⁰⁷ J.A.M.Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Proefschrift Universiteit Leiden 1993) 158.

platteland van het Sticht.¹⁰⁸ Hij steunde Jan van Beieren tot zijn dood, waarna hij werd opgevolgd door zijn broer Jan van Culemborg die ook raadsheer voor Jan van Beieren was.

Hubrechts motivatie voor het kiezen van partij voor en tegen Jan van Beieren lijkt vooral opportunisme te zijn geweest. Historisch had zijn familie en de Gaasbeek/Abcoude's aan wie hij verzwagerd was een voorkeur voor de Kabeljauwse partij.¹⁰⁹ Maar dit weerhield hem er niet van om tegen het Kabeljauwse leger in Gorinchem te strijden. Mogelijk zat Hubrecht ook niet te wachten op de terugkeer van de Arkels in Gorinchem. De schuld op het tresoriersambt zal een reden zijn geweest voor Hubrecht om snel na de zoen van Woudrichem een verbond te sluiten met Jan van Beieren. Met het geld dat Jan van Beieren toekwam vanwege de zoen zal Hubrecht meer vertrouwen hebben gehad in zijn financiële situatie dan die van Jacoba. Hij steunde Jan van Beieren met het vooruitzicht dat die als landsheer ook de schulden die op de ambten stonden zou overnemen.

Bij de heerlijkheid Vianen is de partijkeuze moeilijker te verklaren. De hoofdtak van het geslacht van Vianen, dat oorspronkelijk uit het Sticht kwam, was in 1418 met de dood van erfdochter Johanna uitgestorven. Zij was getrouwd geweest met Walraven van Brederode, en hun zoon Reinout werd de nieuwe heer van Vianen. Hij was echter in 1419 nog maar 4 jaar oud en stond onder voogdij van zijn oom Willem van Brederode en zijn oudoom Jan van Vianen.¹¹⁰ Het land van Vianen had van origine leenbanden met beide het Sticht en Holland.¹¹¹ Een deel van het land hielden de heren van Vianen in leen van de bisschop, terwijl de burcht van Vianen een leen was van de graven van Holland. De vorige heer, Hendrik van Vianen, was een raadsman geweest van Albrecht van Beieren, maar hield ook de nominale titel van burggraaf van Utrecht die formeel alleen aan een Stichtse edelman mocht worden gegeven.¹¹² Zo was ook de heer van Vianen een belangrijk persoon in beide landen, en was als leenman dienst verschuldigd beide aan Holland en het Sticht.

¹⁰⁸ K. Burman, *Utrechtsche Jaarboeken van de vyftiende eeuw, vervattende het merkwaardige in het Gesticht en voornamentlyk in de stad Utrecht, Zedert den jare 1402. En vervolgens voorgevallen, eerste deel* (Utrecht 1758) 238; Meerman, *verovering van Leyden*, 256.

¹⁰⁹ A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2009; 2^e druk) 411.

¹¹⁰ P. Horden, *Een kleine geschiedenis van Het Land van Vianen* (Amsterdam 1953) 30.

¹¹¹ Zie over de leenbanden van het land van Vianen: R. Fruin, 'De vrije heerlijkheden, gelegen in het grensgebied tusschen Gelderland, Holland en Utrecht', *Verslagen en mededeelingen - Vereeniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht* 8 (1932) 352-375; Hoven van Genderen, 'De mijter en de macht', 187-208; M.J. van Gent, 'Een Hollandse luis in de Bourgondische pels. Het politieke optreden van Reinoud II van Brederode', *In het land van Brederode : historisch tijdschrift voor het Land van Vianen* 20(1995) 2-51.

¹¹² Gent, 'Hollandse luis', 3 en 31; C.A. van Kalveen e.a., *Inventaris van het archief van huis Hardenbroek* (Utrecht 2013) nr. 181.

De voogden Jan van Vianen en Willem van Brederode hadden allebei Jacoba gesteund in de opvolgingsstrijd. Jan van Vianen was in 1418 en 1419 tesorier voor Jacoba en Jan van Brabant, en Willem van Brederode maakte deel uit van de raad en was rentmeester en drossaard van het Land van Arkel.¹¹³ Vanaf 1419 werd de voogdij over de bezittingen van Reinout van Brederode in tweeën gesplitst. Jan van Vianen werd alleen voogd over de goederen in het land van Vianen terwijl Willem de voogdij over het Brederoodse deel van de erfenis kreeg.¹¹⁴ Willem was in 1419 een van de belangrijkste zegelaars van het Hoeks verbond, waarin hij samen met de Hoekse adel, bisschop Frederik en het Sticht een vete aanzegde aan een aantal belangrijke partijgangers van Jan van Beieren. Na de mislukte opstand in Leiden verzoende hij zich met Jan van Beieren en hield zich voor de rest afzijdig in het conflict met het Sticht. Jan van Vianen nam al vanaf het begin van het conflict met het Sticht een neutrale positie in. Hoewel hij in 1419 werd genoemd in het anti-Hoekse verbond dat de hertogen sloten in Sint Maartensdijk, was hij zelf niet een van de ondertekenaars van het Hoekse verbond en nam geen deel aan de opstand in Leiden.¹¹⁵ Hij probeerde een bemiddelende rol te spelen tussen Holland en het Sticht en in 1421 stelde hij een dagvaart voor tussen de partijen om een vrede te bespreken in zijn stad Vianen.¹¹⁶ Het was niet zo dat Jan van Vianen na 1419 geen sympathieën meer had voor de Hoekse partij, in 1425 zou hij weer Jacoba bijstaan in haar nieuwe poging Holland te veroveren.¹¹⁷ Zijn neutraliteit is beter te verklaren door de troepen van Jan van Beieren die in het aangrenzende land van Hagestein lagen. Dit dorpje ligt zo dicht bij Vianen dat de troepen van de landheer praktisch vanaf de stadsmuren te zien moeten zijn geweest. Ondanks zijn politieke voorkeur zal Jan van Vianen vanwege deze dreiging toch hebben besloten niet de confrontatie op te zoeken.

Ook het burggraafschap Montfoort in de grensstreek had historische banden met Holland en het Sticht. Oorspronkelijk was Montfoort een *castellanus* van de bisschop die werd beheerd door zijn ministerialen, maar na verovering door graaf Floris V tegen het eind van de 13^e eeuw werd het burggraafschap als erfleen toegewezen aan het geslacht de Rover wat zich toen van Montfoort ging noemen.¹¹⁸ In tegenstelling tot het burggraafschap van Utrecht, was die van Montfoort wel een substantiële titel met een burcht, rechten en inkomsten. Hoewel Montfoort ook onder de Rovers een Stichts leen bleef, bleven zij vanaf het begin altijd nauw verbonden met Holland.¹¹⁹ Het geslacht

¹¹³ Gent, 'Hollandse luis', 7.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 933-934.

¹¹⁶ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f56vs en 57vs.

¹¹⁷ Gent, 'Hollandse luis', 10.

¹¹⁸ M.P. van der Linden, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het Graafschap Holland (1260-1490)* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1957) 4-5.

¹¹⁹ Ibidem, 20.

was regelmatig in conflict met de bisschop over de kwestie wie de hoge heerlijkheid over Montfoort bezat. Doorgaans hadden burggraven in een bisdom de hoge heerlijkheid over hun burggraafschap, zoals de burggraaf van Coevorden in het Oversticht, maar de bisschoppen van Utrecht ontkenden stellig dat dit het geval was bij Montfoort.¹²⁰ Vanwege deze kwestie zochten de burggraven vaak steun bij de graaf van Holland. In 1387 hadden de Montfoorts een oorlog verloren tegen de bisschop en de stad Utrecht.¹²¹ De burggraaf moest na afloop met bloot hoofd de bisschop om vergeving vragen en zijn gelijk erkennen in de kwestie betreffende de hoge heerlijkheid van Montfoort.

Rond 1419 werd het geslacht vertegenwoordigd door de broers Jan, Lodewijk en Willem. Jan was de oudste van de drie en volgde in 1411 zijn broer Zweder op als burggraaf. Al voor de dood van Willem VI waren de Montfoorts te vinden in het gevolg van Jacoba, Jan was kamerheer en raadsman van Jacoba's toenmalige echtgenoot Jan van Touraine en Lodewijk vergezelde het echtpaar op een reis naar het zuiden.¹²² Ook na de dood van Willem VI kozen zij partij voor Jacoba, Jan en Lodewijk waren deel van haar raad en Jan trad zelfs op als haar stadhouder in 1417.¹²³ Vanwege deze partijkeuze werden zij in 1419 door Jan van Beieren uitgesloten van het landsbestuur van Holland.¹²⁴ Dit zette de toon voor de relaties tussen hem en de Montfoorts voor de rest van zijn regering. Ondanks dat zij doorgaans een slechte relatie hadden met de bisschop, kozen zij de Stichtse kant in het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim. Alle drie de broers waren ondertekenaars van Hoekse verbond van 1420, en hun familie en helpers stuurden ontzeggbriefen naar Jan van Egmond en Gerrit van Heemskerck.¹²⁵ Voor de Montfoorts was dit ook een kans om de Egmonds verder tegen te werken, met wie zij een rivaliteit hadden.¹²⁶ Zij hadden in de voorafgaande jaren een groot aandeel gehad in de verbanning van de Egmonds uit Holland en de verwoesting van hun stad IJsselstein, wat mede door de regering van Jan van Beieren weer ongedaan was.¹²⁷ Voor zijn trouwe steun aan de bisschop in deze moeilijke tijd kreeg Jan van Montfoort in 1422 de felbegeerde hoge heerlijkheid Montfoort ter beschikking voor zijn leven.¹²⁸

¹²⁰ Ibidem, 6-10.

¹²¹ B. van der Hoven van Genderen en C. Dekker, 'De jurisdictie', in: R.E. Bruin e.a. red., *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000) 209-230.

¹²² M.J. van Gent, 'Vijftien mannen achter Jacoba van Beieren', *Historisch Tijdschrift Holland* 29:3 (1997) 127-142, aldaar 141; M. Damen, *De Staat van Dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000) 177.

¹²³ Linden, *De burggraven*, 94; Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, 314-316.

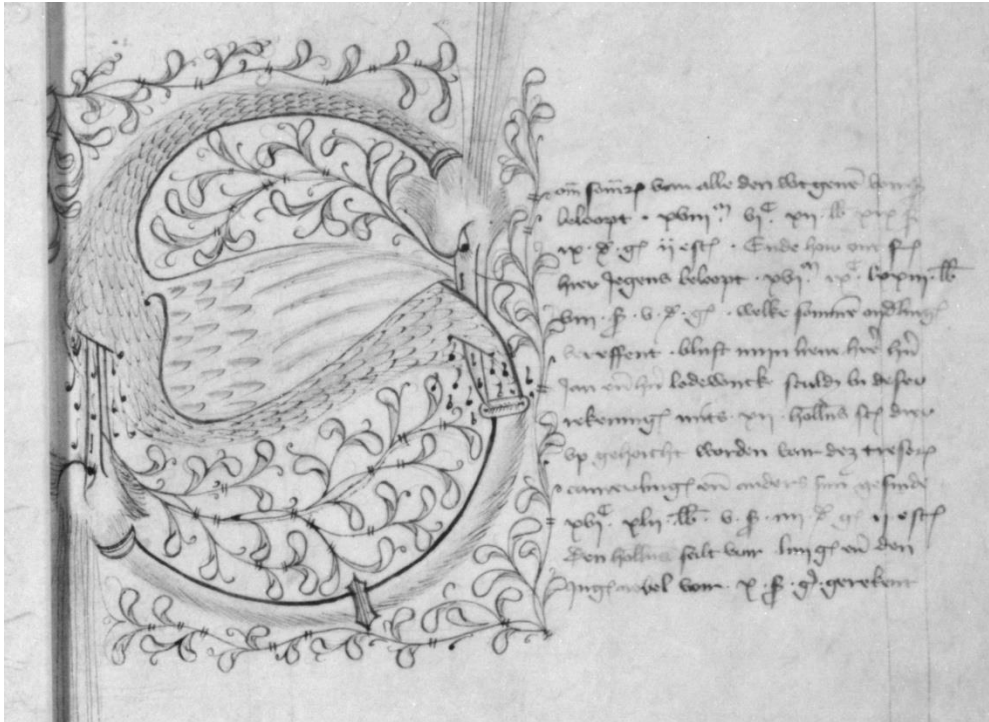
¹²⁴ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden, derde deel*, nr. 385.

¹²⁵ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 933; UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f1vs-2.

¹²⁶ Damen, *Staat van Dienst*, 178.

¹²⁷ Linden, *De burggraven*, 92-94.

¹²⁸ Ibidem, 101.



Afbeelding 2: Miniatuur uit de tresoriersrekening van Jan van Vianen en Lodewijk van Montfoort uit 1419. (Nationaal Archief Den Haag, *Graven van Holland*, inv.nr. 1271, f140r.)

Tussen Montfoort en Vianen ligt nog het stadje IJsselstein. Hoewel dit stadje vlakbij Utrecht ligt, was het omtrent deze tijd al bijna een eeuw een Hollands leen. Van oorsprong waren de heren van Cuijk de leenheren geweest, maar in 1327 hadden zij het leen overgedragen aan de Hollandse graaf.¹²⁹ De leenmannen waren van oorsprong een uit het Sticht afkomstig geslacht dat zich van IJsselstein noemde, totdat de stad in 1363 werd geërfd door de heer van Egmond. Hierdoor werden de Egmonds, die van oudsher hun machtsbasis in het westen van Holland hadden, ook betrokken bij de grenspolitiek tussen Holland en het Sticht. In de jaren voor 1419 hadden de broers Jan en Willem van Egmond met veel tegenspoed te maken gehad. De oudste broer Jan was getrouwd met Maria van Arkel en vanwege deze huwelijksbanden hadden zij als enige van de Hollandse adel niet de Hollandse graaf Willem VI gesteund in de Arkelse oorlog.¹³⁰ Zij stonden in die tijd op slechte voet met de Hollandse graaf die de leider was van de Hoekse partij, terwijl zij hoofdmannen van de Kabeljauwse partij waren. Na afloop van de Arkelse oorlog werden de broers door Jan van Arkel geïmpliceerd in een moordaanslag tegen graaf Willem en werden beide broers veroordeeld voor hoogverraad en verbannen.¹³¹

Met de komst van Jan van Beieren naar Holland zagen de Egmonds een kans om terug te keren. In 1417 namen zij IJsselstein in, maar werden daar datzelfde jaar nog verdreven door de

¹²⁹ Fruin, 'De vrije heerlijkheden', 354; Idem, *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, Werken der Vereeniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, Eerste Reeks, No. 13. (Den Haag 1903) 4.

¹³⁰ Gent, 'Hollandse luis', 3.

¹³¹ Ibidem, 5.

Utrechtse stadsmilitie, de Brederodes en de Montfoorts.¹³² Ook de poging datzelfde jaar om Gorinchem in te nemen mislukte. Toch bleken zij met hun steun aan Jan van Beieren op het juiste paard gewed te hebben. Zij kregen de goederen terug die hen bij hun verbanning waren afgenomen en konden na afloop van het conflict met het Sticht ook IJsselstein herstellen. Daarnaast kreeg Jan van Egmond vanwege zijn financiële steun aan Jan van Beieren ook Leerdam in pand, wat nooit werd ingelost.¹³³ In 1423 bereikte de macht van het geslacht een nieuw hoogtepunt toen Jans oudste zoon Arnold zijn oudoom Reinald als hertog van Gelre opvolgde, al werd dit betwist door de hertog van Gulik en Berg.¹³⁴ Jan van Egmond werd regent voor zijn minderjarige zoon, en richtte zich vanaf dat jaar voornamelijk op de opvolgingsstrijd in Gelre.

Hoewel de geslachtsnaam van Jacob van Gaasbeek, naar het plaatsje Gaasbeek bij Brussel, doet vermoeden dat hij een vreemdeling in de Noordelijke Nederlanden was, is dit zeker niet het geval. In mannelijke lijn stamde hij uit het Stichtse geslacht van Zuilen die zich na het erven van Abcoude in 1274 zich naar deze heerlijkheid gingen noemen.¹³⁵ Jacobs vader Zweder erfde Gaasbeek van zijn moeders kant, maar bleef zichzelf van Abcoude noemen.¹³⁶ Zweder beschouwde zijn Stichtse bezittingen blijkbaar als het belangrijkste. Hij was een invloedrijk man binnen het Nedersticht, en stichtte ook een klooster in de stad Utrecht.¹³⁷ Het is pas Jacob die consistent de geslachtsnaam Gaasbeek gebruikte. Ook in Holland is Jacob niet bepaald een buitenlander te noemen. Sinds 1363 waren de heerlijkheden Putten en Strijen in handen van het geslacht. Ook bezaten zij sinds 1394 een huis in Den Haag om zo vlakbij het hof te kunnen zijn.¹³⁸ Jacob van Gaasbeek had grondbezit en zat in de raad van drie verschillende landen en kan dus met recht worden omschreven als een 'Hollands-Brabants-Stichtse edelman'.¹³⁹

In Holland had Jacob van Gaasbeek aanvankelijk Jacoba gesteund, hij zat in haar raad en voerde een deel van haar troepen aan in het beleg van Dordrecht.¹⁴⁰ Hij ging na de Zoen van Woudrichem op eenzelfde wijze als zijn zwager Hubrecht van Culemborg over naar de partij van Jan van Beieren. Tijdens de regering van Jan van Beieren werd Jacob een van de belangrijkste geldschietters voor de grafelijkheid, en had dus een persoonlijk belang bij het slagen van de militaire

¹³² Linden, *De burggraven*, 92.

¹³³ Fruin, 'De vrije heerlijkheden', 355.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ A.G. de Groot, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek in Zuid-Holland', in: *Zuid-Hollandse Studiën deel VIII* (Voorburg 1959) 39-99, aldaar 40-42.

¹³⁶ Ibidem, 48.

¹³⁷ R. de Weijert-Gutman, *Schenken, begraven, gedenken. Lekenmemoria in het Utrechtse kartuizerklooster Nieuwlicht (1391-1580)* (Proefschrift Universiteit Utrecht 2015) 9-14.

¹³⁸ Groot, 'Zweder en Jacob', 60.

¹³⁹ Damen, *De staat van dienst*, 166-167.

¹⁴⁰ Groot, 'Zweder en Jacob', 68.

ondernemingen van Jan van Beieren.¹⁴¹ Al voor 1419 had Jacob banden met Jan van Beieren. Doordat Jan in 1404 het land van Voorne van zijn vader Albrecht erfde was hij leenheer geworden van Jacob voor de heerlijkheid Putten, waarmee hij hem in 1414 officieel beleende.¹⁴² Maar Jacob had ook een goede relatie met bisschop Frederik van Blankenheim. Toen Jan van Brederode de Abcoude erfenis had willen opeisen na de dood van Jacobs neef Willem van Abcoude, had de bisschop Jacob geholpen en hem na afloop beleend met de sloten Abcoude en Wijk.¹⁴³ Bij deze belening had hij moeten beloven deze sloten nooit als roofsloten te gebruiken om het Sticht onveilig te maken, iets waar de bisschop hem tijdens het conflict tussen Holland en het Sticht ter vergeefs aan herinnerde.¹⁴⁴

Jacob van Gaasbeeks keuze voor de Hollandse kant lijkt geen specifieke reden te hebben gehad. Hij had een goede relatie met beide landsheren en had op basis van zijn leenbanden aan beide kanten zich afzijdig kunnen houden. Maar hij koos niet alleen de Hollandse kant, hij stuurde zelfs een ontzegbrief aan bisschop Frederik en zegde hem persoonlijk een vete aan.¹⁴⁵ Niet alleen vanwege verder ongespecificeerd onrecht dat de bisschop hem zou hebben aangedaan, maar vanwege zijn *lieve genadigde heren* Jan van Beieren. Mogelijk hoopte hij door een van de hoofdpartijen in de vete te worden een deel van de potentiële veroveringen te krijgen of voor zijn Stichtse bezittingen een meer onafhankelijke positie ten opzichte van de bisschop te verwerven. Hij was een van de rijkste en machtigste edelen in de regio en een onafhankelijke landsheerlijkheid zou een logische volgende stap voor zijn ambities zijn geweest.

De manier waarop de grensheren deelnamen aan de oorlogshandelingen is veelzeggend voor de aard van het conflict. Kwamen zij als trouwe leenman hun vorst dienen zoals men zou verwachten in vorstelijke-oorlogvoering? Waren het militaire entrepreneurs die hun diensten aanboden aan de kant die het beste betaalde? Of traden zij grotendeels zelfstandig op met eigen legertjes en doelen? In de komende hoofdstukken zullen de oorlogshandelingen nader worden bekeken met bijzondere aandacht voor de manier waarop geweld werd gemobiliseerd en wat de rol van beide landheren en de grensheren hierin was.

¹⁴¹ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, 158.

¹⁴² Damen, *De staat van dienst*, 167.

¹⁴³ Groot, 'Zweder en Jacob', 66-67; F. van Oostrom, *Nobel streven: het onwaarschijnlijke maar waargebeurde verhaal van ridder Jan van Brederode* (Amsterdam 2017) 177-228.

¹⁴⁴ Groot, 'Zweder en Jacob', 66-67; Smithuis, *Het Utrechtse Schisma*, 102; S. Muller, *Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht (722-1528), tweede deel* (Utrecht 1918) nr. 1872; Hoven van Genderen, *Het Kapittel-Generaal*, 114.

¹⁴⁵ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f17r.

2. Van koele relaties tot openlijke oorlog

2.1 Aanleidingen van het conflict tussen het Sticht en Holland

De aanleidingen van het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim, dat in 1419 uitbrak, had zijn oorsprong in de eerdere conflicten in het grensgebied tussen Holland en Utrecht aan het begin van de 15^e eeuw. Frederik van Blankenheim mengde zich tijdens de Arkelse oorlog (1401-1412) in een Hollands conflict waardoor hij nauwer in de Hollandse politiek verwickeld raakte. In het bijzonder versterkte dit de vijandschap tussen de bisschop en het Sticht enerzijds en de Arkels en hun bondgenoten anderzijds.

Tijdens de Arkelse oorlog steunde Frederik van Blankenheim de Hollandse graven in hun strijd tegen de heer van Arkel en Gorinchem. De bisschop zelf had hier territoriaal gewin voor ogen en daardoor een kans om zijn altijd benarde financiële positie iets te verbeteren. De stad Utrecht, die de bisschop van een leger voorzag, zal voornamelijk hun handel hebben willen veilig stellen. De heer van Arkel roofde met regelmaat vanuit zijn kastelen aan de Lek de passerende Utrechtse schepen.¹⁴⁶ Het bisschoppelijke en Utrechtse leger was succesvol; de Arkelse kastelen langs de Lek werden afgebroken waardoor de Utrechtse handel veiliger werd en de bisschop kreeg het land van Hagestein als dank voor zijn steun. Toen bondgenoten van Jan van Beieren in 1417 onder leiding van de Egmonds de stad Gorinchem overvielen om te proberen de stad terug in Arkelse handen te krijgen, zal men daar in Utrecht niet blij mee zijn geweest.¹⁴⁷ Daarmee zou alles teniet worden gedaan wat ze in de vorige oorlog tegen de Arkels hadden bereikt. De Utrechtse stadsmilitie en troepen van Amersfoort steunden daarom ook Jacoba in het beleg van Gorinchem om de stad te hernemen.¹⁴⁸ Ook voerde in retributie de stadsmilitie van Utrecht met toestemming van Jacoba een aanval uit op het Egmondse IJsselstein en brandde dat plat.¹⁴⁹ Hiermee koos de stad Utrecht de kant van Jacoba in de opvolgingsstrijd tegen Jan van Beieren. De stad Utrecht, overigens niet de bisschop die zich afzijdig had gehouden, had dan ook deel aan de zoen van Woudrichem waarin zij weer vrede sloten met Jan van Beieren.¹⁵⁰

Ondanks dat Jan van Beieren de overhand had, keerden de Arkels niet terug in Gorinchem. Willem van Arkel was bij de aanval op Gorinchem in 1417 omgekomen en zijn vader Jan zat gevangen in Brabant. Toch het Utrechtse stadsbestuur niet kunnen voorkomen dat Gorinchem en het land van Arkel weer in vijandige handen kwamen. Aan het eind van de Arkelse oorlog waren de

¹⁴⁶ Waale, *De Arkelse oorlog*, 107.

¹⁴⁷ Janse, *Een pion voor een dame*, 134-135.

¹⁴⁸ Beke, *Croniken*, 315-316

¹⁴⁹ UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 138; *De Tielse kroniek*, Kuys, 146-147.

¹⁵⁰ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 903.

Arkelse goederen aan de grafelijkheid toegekomen. Nadat Jacoba haar vader opvolgde in Holland in 1417, had Jan van Beieren in juni een lijst van eisen naar haar gestuurd.¹⁵¹ Waarschijnlijk was het land van Arkel een van deze eisen, want hij werd op 17 juli met deze goederen beleend.¹⁵² De steden Gorinchem, Leerdam en de heerlijkheden Arkel, Leede en Hagestein zouden aan Jan van Beieren gaan toebehoren. In de zoen van Woudrichem in 1419 hield Jan van Beieren deze bezittingen. Samen met Het Gooi en Woerden, gebieden die hij van zijn vader Albrecht had geërfd, bezat Jan van Beieren dus een groot deel van het grensgebied tussen Holland en Utrecht.¹⁵³

De stad Utrecht had in de opvolgingsstrijd al duidelijk de kant gekozen tegen Jan van Beieren en tegen zijn belangrijke bondgenoten de Egmonds. De uitkomst van de opvolgingsstrijd was zeer ongunstig nieuws voor de Utrechtse rivierhandel, die vrijwel geheel langs de goederen van Jan van Beieren en de Egmonds liep. De stad Utrecht was sinds de zoen van Woudrichem weer verzoend met Jan van Beieren. Maar ondanks dat er in een aparte vrede tussen beiden wederzijds vrij verkeer voor hun kooplieden werd geregeld, waren de Utrechtse kooplieden de maanden na de zoen van Woudrichem een doelwit voor de bondgenoten van Jan van Beieren.¹⁵⁴ Volgens de auteur van de Beke voortzetting werden bij Krimpen aan de Lek schepen van Utrechtse kooplieden door mannen van de heer van Egmond overvallen.¹⁵⁵ Ook werd er bij Dordrecht een Utrechts schip uit Vlaanderen leeggehaald.¹⁵⁶ De Beke voortzetting meldt dat bij deze overvallen onderdanen van het Sticht werden verminkt en aangerand, waaronder ook vrouwen en geestelijken.¹⁵⁷ Nu is het verleidelijk om te denken dat de kroniekschrijver hier overdrijft, gemotiveerd door zijn anti-Kabeljauwse opvattingen. In een briefwisseling tussen de stad Utrecht en Jan van Beieren wordt dan ook alleen gesproken van roof en gevangenzetting en niet over andere misdaden.¹⁵⁸ Maar in een verslag van een dagvaart tussen de stad Utrecht en Jan van Brabant over deze gebeurtenissen wordt wel degelijk gesproken over zware verwondingen en afgesneden neuzen.¹⁵⁹ Deze precieze beschuldiging, dat de Hollanders neuzen afsneden, is ook te vinden in de Beke voortzetting. Mogelijk heeft de auteur van de voortzetting zich dan ook op deze bron gebaseerd. De briefwisseling tussen Utrecht en Jan van Beieren bevestigt ook in grote lijnen de rest van het verhaal van de Beke. Zo vormden de

¹⁵¹ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 841.

¹⁵² UA, *Domkapittel te Utrecht*, inv.nr. 790.

¹⁵³ Bos-Rops, *Holland bestuurd*, 140-143

¹⁵⁴ UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 440.

¹⁵⁵ Beke, *Croniken*, 326 en 328-329.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ J.J. Dodt van Flensburg, 'Brieven gewisseld tuschen hertog Johan van Beyeren en de stad Utrecht in 1419', in: N. van der Monden ed., *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht: met naamlijst der geborenen, ondertrouwd en overledenen binnen Utrecht en voorsteden*. (1839) 25-32 vervolgt 55-66.

¹⁵⁹ Schmedding, *Frederik van Blankenheim*, 150; UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f41r.

nieuwe ruwaard van Holland en zijn bondgenoten een economische bedreiging voor de Utrechtse handel en nijverheid.

Doordat Jan van Beieren de Arkelse goederen verwierf, kwam hij ook tegenover de Utrechtse bisschop te staan. De Utrechtse bisschop had dan wel sinds de Arkelse oorlogen het land van Hagestein in bezit. Maar in 1417 werd dit alsnog aan Jan van Beieren beloofd door Jacoba alsof het nog aan de Hollandse grafelijkheid toebehoorde zoals de andere Arkelse goederen. In de zoen van Woudrichem van 1419 is de bewoording iets vager. Waar bij de andere goederen zoals Arkel en Gorinchem gewoon wordt geschreven dat Jan van Beieren die zal bezitten, wordt over Hagestein vermeld dat hij krijgt *'al sulck recht, als myn Heere, en Vrouwe van Brabant hebben aen den lande van Hagesteyn'*. Bij de zoen van 1419 werd dus in het midden gelaten in welke mate zij daadwerkelijk over het land van Hagestein konden beschikken. Deze bewoording laat enige ruimte voor interpretatie. De interpretatie van Jan van Beieren lijkt te zijn geweest dat ook dit land hem toebehoorde. In mei, juni en juli 1419 was er tot driemaal toe overleg geweest tussen vertegenwoordigers van bisschop Frederik en een Hollandse afvaardiging, omdat troepen van Jan van Beieren het land van Hagestein hadden bezet.¹⁶⁰ Jan van Beieren werd bij dit overleg vertegenwoordigd door tesorier Floris van Borsele die hiervoor naar Montfoort en Utrecht reisde.¹⁶¹ Over militaire acties betreffende de inname van het land van Hagestein zijn geen bronnen overgeleverd, maar dit zal in ieder geval voor halverwege mei zijn gebeurd. Rond die tijd zonden Kampen en Deventer namelijk bodes naar Utrecht om te informeren naar de eerste dagvaart met Jan van Beieren in reactie op de Hollandse agressie.¹⁶²

Door zijn verwerving van de Arkelse goederen nam Jan van Beieren vanuit het Sticht gezien grotendeels eenzelfde positie in die de heren van Arkel eerder hadden. Jan van Beieren erfde niet alleen de landen maar ook de conflicten en deels de politieke situatie van zijn voorgangers. Na de zoen van Woudrichem was de positie van Jan van Beieren in Holland betrekkelijk veilig. Het meest directe gevaar voor zijn positie en bezit in het grensgebied was nu de Utrechtse stadsmilitie. De Arkelse oorlog en de opvolgingsstrijd tegen Jacoba hadden geleerd dat de Utrechters zeer succesvol konden optreden tegen de Arkelse goederen en andere Hollandse plaatsen in het grensgebied zoals het Egmondse IJsselstein. Daarnaast grensden ook Jans andere belangrijke bezittingen het Gooiland en Woerden aan het Sticht en waren dus kwetsbaar. Maar de Hollanders hadden een sterke positie

¹⁶⁰ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f8; *De Stadsrekeningen van Deventer, Deel IV*, 153.

¹⁶¹ Floris zou op deze reis *'in der kele ziec'* geworden zijn, wat het overleg niet geholpen zal hebben. Over het land van Hagestein werd dan ook niets besloten, wel garandeerde Floris aan de stad Utrecht dat hun handelsschepen voortaan ongestoord via Holland en Zeeland naar de markt in Antwerpen zouden kunnen reizen: *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 918; Dodt, *'Brieven gewisseld'*, 61-66.

¹⁶² *De Stadsrekeningen van Deventer, Deel IV*, 142 en 152.

in het grensgebied. Vanuit Krimpen aan de Lek en Dordrecht kon de Utrechtse handel naar Vlaanderen worden afgesloten en na de inname van het Land van Hagestein was ook de Rijnhandel van de stad Utrecht in gevaar. Een pijnlijke klap voor diegenen in het Utrechtse stadsbestuur die voor hun inkomsten afhankelijk waren van de handel.

2.2 Onrust in Leiden

Na de Hollandse provocaties in de lente van 1419 was het wachten op een reactie uit het Sticht. Voorlopig kwam die er niet. In de rest van het jaar lijken er door beide zijden geen krijgshandelingen te zijn ondernomen. Er werd lang gezocht naar een diplomatieke oplossing. Naast de onderhandelingen van Floris van Borsele was er ook twee keer geprobeerd om een dagvaart te houden in Culemborg, maar de Hollandse delegatie was hier niet naar toe gekomen.¹⁶³ Ook stuurden de Stichtenaren nog bodes achter Jan van Beieren aan, nadat hij naar Luxemburg was gereisd om zich daar samen met zijn nieuwe vrouw te laten huldigen als landsheer.¹⁶⁴ Dit betekende niet dat de zaak hiermee was afgedaan. Er bleef een zekere mate van spanning tussen het Sticht en Holland. Tegen het einde van het jaar werd aan beide zijden duidelijk dat diplomatie niet het gewenste resultaat had bereikt en dat een oorlog steeds waarschijnlijker werd.

Op 26 oktober 1419 schreef de bisschop aan zijn steden dat hij met hen wenste te overleggen wat voor gezamenlijke acties zij wilden ondernemen.¹⁶⁵ De eerste van deze maatregelen kwam eind december toen Frederik van Blankenheim het bevel gaf om Hollandse handelswaar in beslag te nemen en kooplieden gevangen te zetten.¹⁶⁶ Eind oktober kwam ook een deel van de Hollandse raad bijeen in Gouda om de situatie met het Sticht te bespreken. Er werd nog een keer geprobeerd om een vergadering te organiseren met het Sticht, dit keer in Schoonhoven.¹⁶⁷ Hoewel op deze dag wel beide partijen kwamen opdagen, bleven de gesprekken zonder resultaat. In het begin van het nieuwe jaar begonnen in Holland en het Sticht de voorbereidingen voor een oorlog. Beide zijden namen stappen om het grensgebied te versterken en in Holland werden de steden geboden om de grafelijke sloten te bemannen.¹⁶⁸ De bisschop schreef in deze periode al aan sommige van zijn onderdanen over de mogelijkheid *'dat het orloge ende vete worden tusschen ons*

¹⁶³ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 918; UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f8.

¹⁶⁴ Schmedding, *Frederik van Blankenheim*, 150.

¹⁶⁵ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr.490, f9v.

¹⁶⁶ *De Stadsrekeningen van Deventer, Deel IV*, 178.

¹⁶⁷ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 924 en 929.

¹⁶⁸ In het Nedersticht worden de dorpen in de Bilt versterkt, en Lopik en Kamerik worden opgeroepen zich te versterken tegen mogelijke uitvallen vanuit Woerden: UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f43v-f44v; Aan de Hollandse kant gaat het om Weesp en Naarden: *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 925; zie over de bemanning van de grafelijke sloten: *ibidem*, nr. 930.

ende den lande van hollant.¹⁶⁹ De perfecte gelegenheid voor de bisschop om een oorlog te starten tegen zijn vijanden in Holland deed zich uiteindelijk voor toen de Hoekse partij in Leiden openlijk in opstand kwam tegen de overwegend Kabeljauwse raad. Op 15 april 1420 sloot de bisschop een verbond met de opstandelingen en beloofde hen te helpen tegen hun Kabeljauwse tegenstanders; vertrouwelingen in dienst van Jan van Beieren. Hierdoor brak een nieuwe fase van openlijke vijandigheid uit, waarin vooral het Sticht het initiatief nam voor krijgshandelingen.

Het overlijden van een vorst is een onzekere tijd en vaak een gelegenheid voor onrust en hernieuwde partijstrijd. Na het overlijden van Willem VI in 1417 werd in Gouda en Haarlem door enige poorters de klokken geluid in een poging de stad naar hun hand te zetten.¹⁷⁰ Hoewel in Leiden in de jaren daarvoor, zoals in 1414, wel eens vechtpartijen tussen de Hoeken en Kabeljauwen hadden plaatsgevonden, bleef het er vooralsnog rustig.¹⁷¹ De burggraaf Filips van Wassenaar en het gehele stadsbestuur van Leiden waren in deze periode Hoeks. Het was bij voorbaat al duidelijk dat zij Jacoba zouden steunen in de aankomende strijd tegen Jan van Beieren. In plaats van een oproer of vechtpartijen te veroorzaken verlieten in 1417 een aantal belangrijke Leidse Kabeljauwen de stad om Jan van Beieren te steunen.¹⁷² Onder andere de prominente burgers Hendrik Hermansz de jonge, Jan Pieter Heermansz en Hugu van Zwieten, sloten zich aan bij de hertogs Gelderse en Egmondse bondgenoten, die Gorinchem probeerden te veroveren. Hiervoor werden zij en hun Leidse medestanders op 17 december 1417 door Jacoba veroordeeld en hun lijf en goed werd verbeurd verklaard.¹⁷³ Een belangrijk, en in ieder geval militant, deel van de Leidse Kabeljauwse partij was hierdoor uit de stad verwijderd.

De regering van graaf Willem VI was een goede periode voor de Hoekse partij. Tijdens zijn regering konden zijn Hoekse medestanders rekenen op de beste ambten en grafelijke gunsten. Na Willems dood in 1417 kregen Jacoba en haar moeder Margaretha steun van de Hoekse adel in de strijd tegen Willems jongere broer, Jan van Beieren. Ook waren een aantal van Jacoba's

¹⁶⁹ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f45r.

¹⁷⁰ Opmerkelijk is dat van de veroordeelden voor het oproer in Haarlem van juli 1417, een groot aantal in december met het kabeljauwse leger aan de inname van Gorinchem deelneemt. Van de 56 personen veroordeeld voor het oproer uit Haarlem worden op zijn minst 19 met hun lijf en goed verbeurd verklaard voor hun deelname aan het beleg van Gorinchem. Wat precies de reden voor deze stedelijke oproeren was wordt niet vermeld. In het geval van Haarlem kunnen het Hoeks-Kabeljauwse tegenstellingen zijn geweest, sinds wij een aardig deel van de deelnemers later terug vinden in een Kabeljauws leger. Maar het is ook mogelijk dat de Haarlemmers die we bij het beleg van Gorinchem tegenkomen opportunistisch voor de Kabeljauwse partij kozen om hun eerdere veroordeling te ontlopen; *Groot charterboek IV*, Mieris, 400, 407 en 436; Voor Haarlem zie ook; *De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel II*, Th.H.F. van Riemsdijk en J.Ph. de Monté Ver Loren eds., Oudvaderlandse Rechtsbronnen, 3^e reeks, nr 4 (Utrecht 1934) 308-310.

¹⁷¹ F.J.W. van Kan, *Sleutels tot de macht. De ontwikkeling van het Leids patriciaat tot 1420* (Hilversum 1988) 157-158; *De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel II*, 285-290.

¹⁷² Kan, *Sleutels tot de macht*, 160.

¹⁷³ *Groot charterboek IV*, van Mieris, 437.

bastaardbroers en -zussen getrouwd met personen uit prominente Hoekse families. Halfbroer Arend van Beieren was getrouwd met Aleid van Dorp, een zus van Jan en Filips van Dorp.¹⁷⁴ Die laatste was zelf getrouwd geweest met Jacoba's bastaardzus Beatrijs.¹⁷⁵ Everard van Beieren, zelf lid van het Hoeks verbond, trouwde later met Jutta van Kijfhoek, de dochter van Floris van Kijfhoek.¹⁷⁶ En Willem van Beieren was in 1416 getrouwd met Beatrix van Hodenpijl wier verwanten Arend en Jan van Hodenpijl deel uitmaakten van de Hoekse partij. Ook twee tantes, bastaarddochters van Albrecht, waren getrouwd met Hoeken. Namelijk Nathalie met Bertout van Assendelft en Beatrix met Dirk van Sandhorst.¹⁷⁷ De enige Beierse bastaard die openlijk Jan van Beieren steunde was zijn halfbroer Willem, zoon van Albrecht.¹⁷⁸ En zelfs Willem trouwde een vrouw uit een Hoekse familie, zij het pas in 1430, namelijk Johanna de dochter van Jan van Hodenpijl. Voor zover ik weet zijn er geen huwelijksbanden geweest tussen een van de vele bastaardkinderen van Albrecht of Willem VI en leden van de Kabeljauwse partij. De huwelijksstrategie van de Beierse bastaarden openbaart duidelijk een sterke voorkeur voor de Hoekse partij. Voor een volledig overzicht van de huwelijksbanden van de Wittelsbachers in Holland ziet bijlage 1.

Met de zoen van Woudrichem op 13 februari 1419 verslechterde de situatie van de Hoeken in Holland aanzienlijk. In dit vredesverdrag tussen Jan van Beieren en Jacoba werd besloten dat iedereen die uit Holland was verbannen, en Jan van Beieren steunde, nu vrij mocht terugkeren naar huis en bezit, met uitzondering van degenen die *'sont bannis de homocides'* (verbannen waren vanwege doodslag).¹⁷⁹ Op een dagvaart in Den Haag kreeg het Leidse stadsbestuur te horen dat Jan van Beieren een reis door het graafschap wilde maken om een aantal van de steden die hem vijandig gezind waren geweest in de opvolgingsstrijd, aan hem trouw te laten zweren – een reis die hij inderdaad spoedig ondernam.¹⁸⁰ Op 2 maart verbleef Jan van Beieren in Gouda waar hij werd bezocht door een aantal afgevaardigden van Leiden. Zij nodigden hem uit om naar Leiden te komen. Dit was blijkbaar nodig, omdat er een gerucht rondging dat hij niet welkom zou zijn in Leiden en de stad tegen hem versterkt werd.¹⁸¹ Jan van Beieren ging op de uitnodiging in, waarschijnlijk was hij al

¹⁷⁴ A.W.E. Dek, *Genealogie der graven van Holland* (Proefschrift Leiden 1954) 60; Brunel e.a., *Groot algemeen historisch, geografisch, genealogisch, en oordeelkundig woorden-boek. Volume 3* (Den Haag 1727) 169.

¹⁷⁵ J.C. Kort, 'Repertorium op de Grafelijke Lenen te Akkersdijk', *Ons Voorgeslacht* 38-39(1984-85) 1; Dek, *Genealogie der graven van Holland*, 60.

¹⁷⁶ Ibidem, 61.

¹⁷⁷ Ibidem, 57.

¹⁷⁸ In 1421 wordt hij namens Jan van Beieren bewaarder van de duinen tussen Wassenaar en Staaldyunen; Ibidem, 63; Op 28 juli 1423 wordt hij aangesteld door Jan van Beieren als beheerder van de goederen van de ballingen uit het Kennemerland; *De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel I*, Th.H.F. van Riemsdijk en J.Ph. de Monté Ver Loren eds., *Oudvaderlandse Rechtsbronnen*, 3^e reeks, nr 2 (Utrecht 1932) 152-153

¹⁷⁹ Bos-Rops, *Holland bestuurd*, 191-197; Voor de Middelnederlandse versie zie: *Groot charterboek IV*, van Mieris, 521-525.

¹⁸⁰ *Stadsrekeningen van Leiden*, 319; *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 904.

¹⁸¹ Ibidem, 319.

van plan om het beruchte Hoekse bolwerk Leiden te bezoeken. Hij werd op 12 maart in de stad onthaald.¹⁸² Bij deze gelegenheid werd ook het stadsbestuur aangepast en werden twee Hoekse burgemeesters vervangen door Kabeljauwen.¹⁸³

Van de *'In rust ende in vrede'* die Jan van Beieren volgens de oorkonde met dit gemengd Hoeks en Kabeljauws bestuur had willen bereiken kwam weinig terecht. Op St. Jorisdag 13 april, braken er vechtpartijen uit tussen de Leidse Hoeken en Kabeljauwen.¹⁸⁴ St. Jorisdag is bij uitstek een feest van de schutters en in Leiden bestond het schuttersgilde in deze periode geheel uit Hoeken.¹⁸⁵ Men kan zich voorstellen dat met de combinatie van een feestelijke hoeveelheid bier of wijn en gewapende Hoekse schutters maar weinig hoefde te gebeuren om een confrontatie uit te lokken. Omdat later wordt vermeld dat de Kabeljauwen weer terugkeren in Leiden, zullen zij na de vechtpartijen op St. Jorisdag uit de stad zijn verjaagd. Na interventie van de Hollandse raad wordt op 19 mei een zoen gesloten tussen beide partijen.¹⁸⁶ Deze zoen blijkt uiteindelijk weinig effect te hebben gehad en gedurende de zomer blijft het dan ook onrustig in Leiden ondanks het feit dat, met toestemming van beide partijen, Jan van Wassenaar 30 dagen lang met gewapende mannen in de stad verbleef om de vrede te bewaren.¹⁸⁷ Er was een nieuw bestand nodig en dat werd opgelegd op 7 september door de beide hertogen Jan van Beieren en Jan van Brabant. In dit bestand werd besloten dat er van beide partijen gijzelaars borg zouden staan voor de vrede.¹⁸⁸ De verjaagde Kabeljauwen zouden zich nu veilig genoeg moeten voelen om naar Leiden terug te keren. De gijzelaars van beide partijen moesten op 13 september naar Gouda of Schoonhoven vertrekken.¹⁸⁹ Het was een tijdelijke oplossing, die zou moeten duren tot drie weken na dat Jan van Beieren uit de Zuidelijke Nederlanden zou terugkeren om het conflict permanent op te lossen. Maar vlak nadat dit bestand in Leiden was afgekondigd, veranderde de situatie in de Zuidelijke Nederlanden waardoor de terugkeer van Jan van Beieren werd verhinderd. Op 10 september werd de hertog van Bourgondië Jan zonder Vrees vermoord door handlangers van de Dauphin van Frankrijk. In reactie hierop riep zijn zoon Filips, de nieuwe hertog van Bourgondië, een familievergadering bijeen in Mechelen.¹⁹⁰ Deze vond ongeveer een maand na de moord op Jan zonder Vrees plaats.¹⁹¹ Hier

¹⁸² Ibidem, 319-320 en 322n.

¹⁸³ *Groot charterboek IV*, van Mieris, 530.

¹⁸⁴ Meerman, *verovering van Leyden*, 30.

¹⁸⁵ Kan, *Sleutels tot de macht*, 157.

¹⁸⁶ Ibidem, 162-163; Het is deze zoen die lokale heren Arent van Duyvenvoorde en Bertout van Assendelft op 26 mei mede bezegelen, en niet de zoen van Woudrichem zoals Meerman stelt: Meerman, *verovering van Leyden*, 30 en 36n; *Dagvaarten, Deel I, tweede stuk*, nr. 912.

¹⁸⁷ *Stadsrekeningen van Leiden*, 327.

¹⁸⁸ Meerman, *verovering van Leyden*, 33-34

¹⁸⁹ *Stadsrekeningen van Leiden*, 329.

¹⁹⁰ M. Brandsma, *Een dame van stand. Margaretha van Bourgondië (1374-1441), Gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland* (Proefschrift Universiteit Leiden 2020) 70.

bespraken de Bourgondiërs en verwanten hun toekomstige positie in de oorlog met Engeland en de Franse partijstrijd.¹⁹² Hoewel Jan van Beieren geen Bourgondiër was, was hij als oom van Filips ook uitgenodigd.¹⁹³ Ook Jan van Brabant en Margaretha van Bourgondië namen deel aan deze vergadering. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk dat naast Bourgondische zaken, ook de situatie in Holland werd besproken die hen alle drie aanging. Ook na de vergadering bleef Jan van Beieren in de zuidelijke gewesten. Op 20 oktober liet hij weten dat hij voorlopig niet naar Holland zou terugkeren.¹⁹⁴ Wel bemoeide hij zich op afstand met het bestuur van Holland en gingen er regelmatig bodes heen en weer naar Luxemburg.¹⁹⁵ Ondanks zijn afwezigheid was Jan van Beieren zich dus wel degelijk bewust van de oploeiende partijstrijd in Holland.

Een aantal dagen na het afkondigen van het nieuwe bestand, op 17 september, was het weer raak. Uit de rekeningen van de grafelijkheid wordt duidelijk dat er op deze dag *onruste* in Leiden waren, maar de enige gedetailleerde beschrijving van wat er die dag gebeurde is afkomstig uit het Hoeks-verbond en is dus duidelijk partijdig.¹⁹⁶ Op die dag zouden de Kabeljauwse ballingen zijn teruggekeerd naar Leiden. De Hoeken, die volgens eigen zeggen uiteraard de vrede wilden bewaren, waren daarom binnenshuis gebleven. Toen de Kabeljauwen op straat Jan van Wassenaar en Gerrit van Poelgeest zagen staan, lieten zij hun overkleding vallen waaronder zij hun wapenrusting aan hadden. Zij vielen de Hoekse heren aan en sloegen hierbij Jan van Wassenaar neer, waarna deze samen met Gerrit van Poelgeest maar op het nippertje een huis in kon vluchten. De rest van de Leidse Hoeken en mogelijk hun knechten kwamen hen te hulp. Hierop sloegen de Kabeljauwen op de vlucht. Een deel verschanste zich op de toren van de Pieterskerk waar zij gevangen werden genomen, en de rest vluchtte de stad uit.¹⁹⁷ Dezelfde dag nog kwamen Floris van Borsele en Hendrik Nothaft, de stadhouder van Beieren, namens de Hollandse raad naar Leiden om poolshoogte te nemen van de gebeurtenissen. Met hen kwamen Willem van Brederode en Hendrik van Wassenaar die met een gewapend gezelschap namens de raad de vrede in Leiden moesten zien te bewaren.¹⁹⁸ Hierin ongetwijfeld geholpen door de gewapende mannen van Jan van Wassenaar die daar al op kosten van de stad waren. Ook stuurde de raad met haast brieven naar Jan van Egmond en de Hollandse steden. Vanuit Leiden zelf werden die dagen zoveel brieven rondgestuurd dat de

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² A.G. Jonkees, 'Hoofdstuk IX: Strijd om de erfenis van Wittelsbach, 1417-1433', in: J.A. van Houtte e.a. red., *Algemene Geschiedenis Der Nederlanden, Deel III, De Late Middeleeuwen 1305-1477* (Utrecht 1951) 226-249.

¹⁹³ *The Chronicles of Enguerrand de Monstrelet, Volume I*, T. Johnes ed. (New York 1867) 429.

¹⁹⁴ *Dagvaarten, Deel I, tweede stuk*, nr. 924.

¹⁹⁵ Ibidem, nrs. 919, 924, 928 en 929; *Stadsrekeningen van Leiden*, 340 en 348; Kan, *Sleutels tot de macht*, 163.

¹⁹⁶ *Dagvaarten, Deel I, tweede stuk*, nr. 923; Meerman, *verovering van Leyden*, 273-283

¹⁹⁷ *Stadsrekeningen van Leiden*, 344.

¹⁹⁸ Ibidem, 327; *Dagvaarten, Deel I, tweede stuk*, nr. 923.

klerk een aantal nachten heeft moeten doorwerken.¹⁹⁹ Hoe waarheidsgetrouw het verhaal uit het Hoeks verbond is, is zonder andere bronnen moeilijk vast te stellen. De Hollandse raad lijkt aanvankelijk de aanslag zeer serieus te hebben genomen. Er werden haastig brieven rondgestuurd, gewapende mannen in de stad gelegerd en twee raadsleden gingen nog dezelfde dag naar de stad toe. Na beraadslaging stelde de raad niet alleen de Kabeljauwse partij, maar de gehele stad Leiden aansprakelijk voor het verbreken van het bestand. Op 15 november werd de stad een boete van 3000 nobels opgelegd.²⁰⁰ Dit vonnis werd onder andere verdedigd tegenover de afgevaardigde van Leiden door Hendrik van Wassenaar, de oudere broer van Jan.²⁰¹ Op dat moment koos Hendrik duidelijk de Kabeljauwse partij tegen zijn Hoekse vader en broer.

Nadat de Leidse Hoeken niet de gewenste uitspraak van de Hollandse raad hadden kunnen krijgen, zochten zij een buitengerechtelijke oplossing. Op 15 april van 1420 sloten burggraaf Filips van Wassenaar, Willem van Brederode en het stadsbestuur van Leiden een vriendschapsverbond met de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim, Johan de burggraaf van Montfoort en de stadsbesturen van Utrecht en Amersfoort.²⁰² Bij dit nieuwe Hoekse verbond sloot een groot deel van de Hoekse adel zich aan. Dit verbond zou vijf jaar moeten duren en de verbondsgenoten zouden gezamenlijk vrede sluiten. Specifiek verklaarden zij Jan van Egmond, Gerrit van Heemskerk en de gevluchte Leidse Kabeljauwen tot vijanden. Ook Jacob van Gaasbeek, Hubrecht van Culemborg en Floris van Borsele zouden tot vijand kunnen worden verklaard, namelijk als de bisschop, Montfoort en het Utrechtse stadsbestuur daarop zouden aandringen. Daarnaast werd er een voorbehoud gemaakt voor het geval dat Jan van Beieren zich bij de Kabeljauwen zou voegen, wat zeer waarschijnlijk was. Er werd dus aangestuurd op een conflict dat gemakkelijk zou kunnen escaleren.

Intussen zat de Kabeljauwse partij in Holland ook niet stil. Een aantal van hen kwam samen bij Sint Maartensdijk, de heerlijkheid van Floris van Borsele. Hier waren Jan van Beieren en Jan van Brabant vanuit de Zuidelijke Nederlanden heen gereisd om te spreken over de overdracht van het gehele bestuur van Holland en Zeeland naar Jan van Beieren, omdat Jan van Brabant het afgesproken bedrag van 100.000 nobels van de Zoen van Woudrichem niet meer kon opbrengen.²⁰³ Op 20 april verbonden beide hertogen Jan zich te Sint Maartensdijk met een aantal Kabeljauwse edelen, waaronder de Egmonds, Jacob van Gaasbeek, Gerrit van Heemskerk en Hubrecht van

¹⁹⁹ Ibidem, nr. 923.

²⁰⁰ Meerman, *verovering van Leyden, 273-283; Dagvaarten, Deel I, tweede stuk*, nr. 928.

²⁰¹ Meerman, *verovering van Leyden, 273-283*.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Over de financiële problemen van de hertog van Brabant in deze periode, en overigens ook de andere Nederlandse vorsten zoals Jan van Beieren, ziet: R. Stein, *De hertog en zijn staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden, ca. 1380-1480* (Hilversum 2014) 88-103.

Culemborg.²⁰⁴ De hertogen namen hen in bescherming tegen de leiders van de Hoekse partij en Margaretha van Bourgondië. De tegenstellingen in Holland waren nu scherper gedefinieerd dan ooit. Hiervoor kon men nog redelijk gemakkelijk van partij wisselen, afhankelijk van de situatie, maar nu stond het zwart op wit, wie Hoek was en wie Kabeljauw (Voor een overzicht zie bijlagen 2 en 3).

2.3 De betrokkenheid van het Sticht bij het beleg van Leiden (1420)

De steun die de Utrechtse bisschop toezegde aan de Hoeken bleef niet bij een loze belofte. Omtrent de tijd dat het verbond werd gesloten - het Beke vervolg meent zelfs op dezelfde dag - stuurden de bisschop en de stad Utrecht 500 gewapenden naar Leiden om de Hoeken te ondersteunen.²⁰⁵ Vanuit Leiden begint de Hoeks-Utrechtse coalitie vervolgens een soort roof- en brandschatcampagne op het Hollandse platteland, zoals men van een 'vete' van dit type mocht verwachten. De Utrechters samen met de troepen van Willem van Brederode brandden de in het Rijnland gelegen kastelen Zuidwijk en Raaphorst plat, waarvan de eigenaar een Kabeljauw was.²⁰⁶ Ook trokken er Hoekse troepen op naar Den Haag dat zonder slag werd ingenomen.²⁰⁷ Het is onwaarschijnlijk dat de Hoeken hebben geprobeerd om het slecht te verdedigen Den Haag permanent in te nemen. Korte tijd later blijkt dat het gewoon weer in handen was van Jan van Beieren, die er ruiters heen stuurde om het te bewaken.²⁰⁸ Ook blijkt uit de trossiersrekeningen dat er tijdens het beleg van Leiden vanuit Den Haag brood werd aangevoerd naar het leger van Jan van Beieren en dat de zieken en gewonden daar werden verzorgd.²⁰⁹ Na het platbranden van de Kabeljauwse kastelen voegden de Utrechters zich bij de legertjes van de andere Hoeken. Gezamenlijk trokken zij op richting Gouda, waar op dat moment Jan van Beieren zich nog zonder leger ophield.²¹⁰ Voor de poorten van Gouda namen zij gevangenen en de omgeving werd geplunderd. Elke schijn dat Jan van Beieren buiten de vete zou blijven ging met deze tocht verloren. Ook de omgeving van Woerden werd geplunderd en de buit weggevoerd naar Utrecht.²¹¹ Hoewel Gouda samen met de andere Bloise goederen sinds 1397 aan het graafschap toebehoorden en dus slechts onder ruwaardschap (voogdij) van Jan stonden, was Woerden persoonlijk bezit van Jan van Beieren. Hij had deze heerlijkheid toebedeeld gekregen in het testament van zijn vader Albrecht.²¹² Woerden was van origine een Stichts leen, dat na de Hollandse

²⁰⁴ *Dagvaarten, Deel I, tweede stuk*, nr. 930.

²⁰⁵ *Beke, Croniken*, 330.

²⁰⁶ *Burman, Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 82. Beide kastelen lagen nabij Wassenaar en waren eigendom van de Kabeljauwse edelman Adriaan van Raaphorst, zie bijlage 3.

²⁰⁷ *Beke, Croniken*, 331.

²⁰⁸ *Meerman, verovering van Leyden*, 326.

²⁰⁹ *Ibidem*, 300 en 328.

²¹⁰ *Beke, Croniken*, 331.

²¹¹ *UA, Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, f95v; *Burman, Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 238.

²¹² *Bos-Rops, Holland bestuurd*, 140-143.

verwerving een vrij autonome status had behouden.²¹³ Door het plunderen van het persoonlijk bezit van Jan van Beieren was de mogelijkheid dat de landsheer buiten de vete met de Hoeken en de Utrechtse zou blijven volledig verloren gegaan. De Hoeken waren er met deze aanval duidelijk op uit om Jan van Beieren persoonlijk economische schade aan te doen.

In reactie hierop begint Jan van Beieren dan ook in mei een leger te verzamelen in Gouda. Uit Luxemburg had hij enige gewapende mannen meegenomen, die waarschijnlijk al met hem in Gouda verbleven.²¹⁴ Uit Holland werden verscheidene kleinere adellijke heren opgeroepen.²¹⁵ Daarnaast kwamen twee heren uit het Hollands-Utrechtse grensgebied opdagen, namelijk Hubrecht van Culemborg met zijn mannen en Otto van Buren met 150 ruiters.²¹⁶ Voor zijn ruiters is Jan van Beieren grotendeels afhankelijk van Gelderse heren zonder een directe leenband met Holland, die hem tegen betaling dienden. Naast Otto van Buren komen we ook Otto van Haaften, Gijsbrecht Pieck en Hendrik van Homoet tegen.²¹⁷ Het grootste deel van de troepen zal echter bestaan uit de stadsmilities die in Holland bijeen werden geroepen onder leiding van Gerrit van Heemskerck en in Zeeland door Floris van Borsele.²¹⁸ Vanwege de directe aansturing van de Hollandse raad in het bijeenbrengen van de troepen ga ik ervan uit dat het hier om *heervaart* gaat; het oproepen van het 'nationale leger'. Van de Dordtse troepen zijn er als enige details over de aantallen en samenstelling overgeleverd. Hun contingent bestond uit '*480 wapentuyres met de 4 hoeftmans, 2 bannierdraegers, 2 paepen, 1 clerck, 1 kock, 3 pypers, 1 tromper, 1 horenblaser*'.²¹⁹ Afgaande op de *heervaart* aantallen tijdens de Arkelse oorlog zal het stadsleger van Dordrecht, samen met dat van Haarlem, verreweg het grootste zijn geweest.²²⁰ Met dit samengestelde leger sloeg Jan van Beieren eerst het beleg om Poelgeest en daarna om Leiden.²²¹ De feodale legerbendes die de graaf van Holland via het leenstelsel kon oproepen, lijken bij het beleg van Leiden maar een hele kleine rol te hebben gespeeld. Jan van Beieren maakte voornamelijk gebruik van de stedelijke militie, buitenlandse militaire entrepreneurs en de Luxemburgers van zijn huishouden. Dit komt overeen met de trend in

²¹³ D.E.H. de Boer, 'Holland voltooid? Het graafschap aan de vooravond van de samenvoeging der Bourgondische territoria', in: W. Anrooij e.a. eds., *Holland in wording: de ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw* (Hilversum 1991) 163-174.

²¹⁴ Meerman, *verovering van Leyden*, 87

²¹⁵ Ibidem, 331-332.

²¹⁶ Ibidem, 325 en 328

²¹⁷ Ibidem, 326-331.

²¹⁸ Ibidem, 327; *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten van Zeeland 1318-1572, band I*, J.G. Smit, J.W.J. Burgers en E.T. van der Vlist eds., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie nr. 263 (Den Haag 2011) 381.

²¹⁹ *De Oudste stadsrekeningen van Dordrecht*, 123; Opmerkelijk is dat de stad Dordrecht kort daarna nog een leger in het veld had bij het beleg van Geertruidenberg. Dit leger kostte de stad evenveel als het leger bij Leiden en was dus waarschijnlijk van vergelijkbare grootte.

²²⁰ Waale, *De Arkelse oorlog*, 252; zie voor meer vergelijkingen van troepen aantallen betreffende het beleg van Leiden: Meerman, *verovering van Leyden*, 487-495.

²²¹ Beke, *Croniken*, 331-332.

de Lage Landen, die al in de 14^e eeuw was ingezet, waar vorsten naast het oproepen van hun directe leenmannen ook steeds meer gebruik maakten van andere strategieën van rekrutering voor hun legers.²²²

Frederik van Blankenheim en de Stichtse steden hebben weinig kunnen doen om hun bondgenoten in Leiden te helpen tegen het leger van Jan van Beieren. Hun volle aandacht werd opgeëist door de hertog van Gelre die rond dezelfde tijd met een leger voor Amersfoort was verschenen.²²³ De schrijver van het vervolg op Beke probeert de reputatie van de bisschop te beschermen en verhaalt nog hoe de bisschop wel zou hebben geprobeerd om proviand over het water vanuit Overijssel naar Leiden te brengen, maar deze actie kwam te laat en de stad had zich al overgegeven. Hoe dan ook had het Sticht geen militaire tegenstand van betekenis kunnen mobiliseren en Leiden werd dan ook zonder verdere Stichtse tussenkomst ingenomen.

Na het beleg werd er een zoen gesloten. Hierin werd bepaald dat de Utrechtse troepen en andere niet-Hollanders die niet in de zoen waren opgenomen vrij mochten vertrekken vanuit Leiden.²²⁴ De zieken en gewonden onder hen waren zelfs welkom om in de stad te blijven tot ze weer tot reizen in staat waren. Dit is een goed voorbeeld van hoe sterk een normerende bron kan afwijken van de werkelijkheid, want diverse bronnen verhalen de slechte behandeling van de Utrechtse krijgsgevangenen. De buurspraakboeken van de stad Utrecht melden in januari 1420 dat in Leiden een aantal van hun gevangen burgers waren onthoofd.²²⁵ Uit retributie besluit de stad Utrecht om een aantal Hollandse gevangenen ter dood te brengen. In de jaarboeken van Burman wordt ook nog het verhaal verteld dat de terugkerende Utrechtse troepen tussen Woerden en Utrecht werden overvallen en gedood door Jan van Egmond, uit wraak voor het verwoesten van zijn stad IJsselstein door de Utrechtse.²²⁶ Meerman acht dit verhaal onwaarschijnlijk; in de trossiersrekeningen wordt namelijk vermeld dat Jan van Vliet de taak kreeg om de Stichtse krijgsgevangenen richting het Maasland te begeleiden, waar zij op boten werden gezet.²²⁷ Maar of zij nu over de Lek of over de Leidse Rijn reisden, de terugkerende Utrechtse zullen hoe dan ook vlak langs het Egmondse IJsselstein hebben moeten reizen. En Jan van Egmond had goede reden om wrok te koesteren tegen de stedelingen. Zij hadden in 1418 de stad IJsselstein bijna geheel tot de

²²² Burgers en Damen, 'Feudal Obligations or Paid Service', 777-805.

²²³ Ibidem, 333-335; *De Tielse kroniek*, Kuys, 147.

²²⁴ Meerman, *verovering van Leyden*, 389-398

²²⁵ UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, 113r.

²²⁶ Burman, *Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 239. Dit verhaal lijkt niet afkomstig uit een eigentijdse bron, het is afwezig in de Beke en de Tielse kroniek. Wel is het te vinden in; Wouter van Gouthoeven, *D'oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Utrecht* (Den Haag 1636) 441.

²²⁷ Meerman, *verovering van Leyden*, 136-137.

grond toe afgebrand.²²⁸ Op 5 mei 1420, in de tijd dat de Hoeken het land rond Gouda en Woerden plunderden, hadden zij de herbouwde huizen in IJsselstein opnieuw in brand gestoken.²²⁹ Het zou hun eer te na zijn geweest als de broers dit ongestraft lieten gebeuren. Het is daarom mijn inziens niet onmogelijk of onwaarschijnlijk dat vanuit IJsselstein of ander Egmonds bezit troepen van Jan en Willem van Egmond aanvallen ondernamen tegen Utrechtse doelwitten.

De snelle verovering van Leiden en de omringende kastelen was een prestatie waar nog menig Spanjaard jaloers op zou zijn. De Hoeken hadden geprobeerd om de rechtspraak van de Hollandse raad te ontwijken en een vete aan te zeggen tegen leden van de raad. Hun conflict was dus formeel niet met Jan van Beieren. Hij trad hier vooral op als beschermer van de rechtspraak en het algemeen belang van Holland. Het zoenverbond herhaalt dan ook meermaals dat het gedrag van de Hoeken niet alleen Jan van Beieren, maar de hele grafelijkheid schade had aangedaan.²³⁰ Het beleg van Leiden was dan ook geen private zaak van Jan van Beieren, maar een zaak voor het algemeen belang waarvoor de ridderschap en steden hem schuldig waren te steunen.²³¹ Na afloop van het beleg van Leiden brak een nieuwe periode van het conflict aan, waarbij de bisschop en de stad Utrecht niet meer op openlijke Hoekse steun vanuit Holland konden rekenen.

²²⁸ *De Tielse kroniek*, Kuys, 146.

²²⁹ *Ibidem*, 147.

²³⁰ Meerman, *verovering van Leyden*, 389-390.

²³¹ *Ibidem*.

3. Oorlog en vete

3.1 De ontzegebrieven

De precieze bewoording van het Hoeks verbond is belangrijk om te begrijpen wat voor conflict de Hoeken en de bisschop hier aangaan. Er wordt gebruik gemaakt van het Middelnederlandse woord *vede*, wat zowel bloedwraak of vete kan betekenen.²³² Het gaat hier om de tweede betekenis van het woord, een vete; een oorlog na een openlijke verklaring van vijandschap. Dit is ook terug te zien in de grootste aanklachten die de Hoeken tegen hun vijanden brengen. Het gaat ‘*om des groten gewelds, onrechts en ongenaden, die ons en den onsen geschiet is*’.²³³ Onrecht is een woord dat vaak terugkomt in de tekst van het verbond, ook wordt een aantal keer geklaagd dat dit alles gebeurde zonder ‘*rechte en vonisse*’. Om deze redenen verbinden de Hoeken zich om een vete aan te zeggen aan vijf personen, namelijk Jan van Egmond en Gerrit van Heemskerk en optioneel ook aan Jacob van Gaasbeek, Hubrecht van Culemborg en Floris van Borsele. Deze vijf personen hadden allemaal deel aan het landsbestuur van Holland, de eerste vier als lid van de *raedt van den hove* die Holland bestuurde in afwezigheid van hertog Jan van Brabant en hertog Jan van Beieren, en Floris van Borsele als de tesorier.²³⁴ Deze personen waren dus verantwoordelijk voor het onrecht dat de Hoeken was aangedaan in de afwezigheid van de landsheren.

Om een vete volgens de regels te voeren moesten er ook ontzegebrieven worden gestuurd naar de andere partij om de vijandschap te verklaren en daaruit voortvloeiende vijandelijke acties aan te kondigen.²³⁵ Het Hoeks verbond zelf diende niet als ontzegebrief; de tekst is ook alleen te vinden in de archieven van de Hoekse deelnemers.²³⁶ Uit het zoenverbond dat werd gesloten na afloop van het beleg van Leiden blijkt dat de Hollandse Hoeken inderdaad ontzegebrieven hadden gestuurd aan Gerrit van Heemskerk en Jan van Egmond, al zijn er geen bewaard gebleven.²³⁷ Ook blijkt uit de tesoriersrekening dat de Luxemburgers die met Jan van Beieren naar het noorden waren meegekomen rond deze tijd een ontzegebrief stuurden aan de burggraaf van Montfoort.²³⁸ In de Hollandse archieven zijn ontzegebrieven erg zeldzaam, in totaal zijn er maar vijf bewaard gebleven de rest is mogelijk vernietigd of teruggegeven.²³⁹ Al deze vijf brieven hebben betrekking op het

²³² Hoppenbrouwers, ‘Bloedwraak en vete’, 158-177.

²³³ Meerman, *verovering van Leyden*, 273-283

²³⁴ Gent, ‘Vijftien mannen’, 127-142.

²³⁵ Hoppenbrouwers, *Bloedwraak en vete*, 158-177.

²³⁶ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 479; Idem, *Heren van Montfoort*, inv.nr. 14; Erfgoed Leiden en Omstreken, *Archief der Secretarie van de stad Leiden*, inv.nr. 316; Archief Eemland, *Stadsbestuur Amersfoort*, inv.nr. 3710-003.

²³⁷ Meerman, *verovering van Leyden*, 389-398.

²³⁸ Ibidem, 352.

²³⁹ Glademans, *Om die wrake wille*, 61; aldaar ook een afschrift van één van deze brieven.

conflict van 1420. Het gaat hier echter niet om ontzeggbriefen verzonden aan Gerrit van Heemskerk en Jan van Egmond na het sluiten van het Hoeks verbond, maar ontzeggbriefen afkomstig uit het Sticht van een aantal maanden later gericht aan Jan van Beieren. Uit de beperkte hoeveelheid Hollandse bronnen is weinig nieuwe informatie te halen.

Maar waar de Hollandse bronnen schaars zijn over dit onderwerp, is er aan de Stichtse kant een nauwkeurige administratie bijgehouden wie aan welke kant, en op welke manier betrokken raakte bij het conflict. Dit register, inventarisnummer 491 in het archief van de bisschoppen van Utrecht, bevat in totaal 7 afschriften van ontzeggbriefen verstuurd en ontvangen tijdens het conflict, en namenlijsten van personen waarvan de volledige brief niet is opgenomen.²⁴¹ Het gaat hier om honderden persoonsnamen, in totaal 17 folio's aan beide kanten beschreven, waarvan 10 voor de Stichtse en 7 voor de Hollandse zijde. Voor bijna de gehele Hollandse kant en een groot deel van de Stichtse kant staat ook vermeld vanwege welke band deze persoon betrokken raakte bij de vete. Aan de Stichtse kant is een groot deel geografisch georganiseerd, met lijsten voor Drenthe, Salland, Vollenhove en Twente. Aan de Hollandse kant van het register lijken namen te zijn ingeschreven

Verzender en ontvanger van de ontzeggbrief	Datering	Vindplaats
Frederik van Blankenheim aan Gerrit van Heemskerk en Jan van Egmond	27-apr-1420	BVU 491 f1
Burggraaf van Montfoort met familie en helpers aan Gerrit van Heemskerk en Jan van Egmond	27-apr-1420	BVU 491 f1v-2r
Deel van Stichts adel aan Gerrit van Heemskerk en Jan van Egmond	05-mei-1420	BVU 491 f3
Jacob van Gaasbeek aan Frederik van Blankenheim	28-mei-1420	BVU 491 f17r
Hendrik Nothaft aan Frederik van Blankenheim	14-jun-1420	BVU 491 f19r
Deel van Stichtse adel aan Jan van Beieren	23-jun-1420	AGH 472
Deventer en Zwolle aan Jan van Beieren ²⁴⁰	4-jul-1420	AGH 473 en 474
Kampen aan Jan van Beieren	11-jul-1420	AGH 475
Frederik van Blankenheim aan Hubrecht van Culemborg, Frank van Borsele en Floris van Borsele	9-okt-1420	BVU 491 f9v

²⁴⁰ Uit de stadsrekeningen van Deventer blijkt dat er op 3 juli een bode naar Zwolle en Kampen werd gestuurd om te overleggen over het opstellen van een ontzeggbrief. Op 5 juli werd de brief met een bode naar Jan van Beieren verzonden. In de dagen daarna gingen er ook nog bodes naar Utrecht, Twente en Arnhem om de ontzegging aan hen bekend te maken. Na het ontvangen van deze brief zond Jan van Beieren met haast een bode naar Amsterdam om het stadsbestuur hierover te informeren, aangezien hun handelaren in gevaar zouden zijn; *De Stadsrekeningen van Deventer, Deel IV*, 208, 239-241 en 255; Meerman, *verovering van Leyden*, 371.

²⁴¹ UA, *bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, voor het Sticht f1-10 en voor Holland f17-23.

wanneer er ontzeggbriefen binnenkwamen.

Ook blijkt uit het register dat personen uit vrijwel alle lagen van de samenleving, die betrokken raakten bij het conflict, gebruik maakten van de mogelijkheid om persoonlijk een vijandschap aan te zeggen. Er komen hooggeplaatste personen voor die als heer van een heerlijkheid of ridder staan aangemerkt. Opvallen doen bijvoorbeeld Jan Puls *burchgrve tot nymagen* (burggraaf van Nijmegen) en graaf Hendrik van Ortenberg, wiens graafschap grensde aan Jans deel van het hertogdom Beieren.²⁴² Ook de kersverse burggraaf van Leiden Hendrik van Wassenaar is trouw gebleven aan Jan van Beieren en wordt vijand van de bisschop.²⁴³ Van iets minder hoge sociale afkomst komen we bijvoorbeeld patriciërs tegen, zoals de Leidenaren Jacob van der Laen uit een zeer Kabeljauwsgezind geslacht, en wijnkoper Dirk van Oestgeest.²⁴⁴ Ook komen er personen op de lijsten voor waar enkel een patroniem, beroep of bijnaam wordt vermeld, en die dus vermoedelijk van een lagere afkomst zijn. Bijvoorbeeld 'Peter de bogenmaker' en een persoon uit Twente alleen bekend als 'die groote geert'.²⁴⁵ Deelname aan het conflict en het versturen van ontzeggbriefen was dus niet alleen weggelegd voor de bovenlaag van de samenleving, de vete die zich hier ontvouwde was niet alleen van de hoge adel maar een zaak voor de hele samenleving.

Belangrijk is om op te merken dat niet al deze honderden personen zelf een ontzeggbrief lieten schrijven en deze afleverden bij de andere zijde om deelnemer te worden aan het conflict. Aan de Stichtse kant van het register zijn er twee afschriften van ontzeggbriefen aanwezig die ondertekend zijn door respectievelijk 30 en 50 personen.²⁴⁶ Ook zijn er veel personen te vinden waarvan vermeld wordt dat zij vijand zijn geworden *onder mijns heren segel*. Mijns inziens kan dit of betekenen dat er geen brief is verstuurd en dat zij onder de ontzeggbrief van de bisschop vielen, of dat er namens hen een brief werd verzonden door de bisschoppelijke kanselarij. In ieder geval hoefden zij zich niet zelf druk te maken om het papierwerk. Hoewel we geen afschriften hebben van verzamel ontzeggbriefen van de Hollandse kant, doen de namenlijsten vermoeden dat één lijst in het register in één brief was binnengekomen. In veel van de lijsten is er duidelijk sprake van familieverbanden of geografische groepen. Bijvoorbeeld de lijst waarin de twee bovengenoemde Leidse patriciërs voorkomen wordt aangevoerd door de baljuw van het Rijnland, Otto van Reimerswaal, en bevat ook andere personen waarvan de geslachtsnaam doet vermoeden dat zij uit

²⁴² Ibidem, f17r en f19r.

²⁴³ Ibidem, f18r.

²⁴⁴ Ibidem, f19v; Kan, *Sleutels tot de macht*, 268 en 274-275.

²⁴⁵ UA, *bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f8r en f19v.

²⁴⁶ Ibidem, f1r-f3v.

het Rijnland afkomstig waren, zoals enkele personen van het geslacht van Zwieten.²⁴⁷ Het is waarschijnlijk dat diegenen uit het Rijnland die bij het conflict betrokken wilden worden of zich daartoe verplicht voelden, gezamenlijk een brief hebben laten opstellen om naar bisschop Frederik van Blankenheim te sturen.

Uit de registers blijkt dat het belangrijk was voor personen dat zij persoonlijk in een ontzegbrief werden genoemd en dat dit nauwkeurig werd bijgehouden. Dit had politieke redenen; als een deelnemer aan de vete later de landsheer om een gunst of ambt vroeg, kon hij hem altijd wijzen op wat voor een goede vriend hij was geweest in zijn heers conflict. Maar het kon ook wenselijk zijn om deze openlijke verklaringen van vijandschap te sturen om meer praktische redenen. Voornamelijk het beperken aan schade aan eigen bezit en het voorkomen van toekomstige juridische vervolging zullen redenen zijn geweest om een ontzegbrief te sturen. Zo was de bisschop bereid om sommigen die onder hem als *hoeftheer* in de vete tegen Jan van Beieren kwamen, te garanderen dat schade die zij konden ondervinden door het conflict zou worden vergoed vanuit de oorlogsbuit.²⁴⁸ Ook werd in de uiteindelijke zoen geregeld dat *'alle ondersaten, hulperen, en hulperen hulperen van allen zyden'* weer verzoend zouden zijn, gevangenen vrijgelaten zouden worden en openstaand losgeld niet meer betaald hoefde te worden.²⁴⁹ Een openlijke verklaring van deelname aan het conflict verzekerde een deelnemer dat hij aan het eind hiervan ook onder de zoen zou vallen. In het geval van gevangenschap kon er dan geen twijfel over bestaan dat hij vrijgelaten zou moeten worden. En bij actieve deelname beschermde een ontzegbrief ook tegen juridische vervolging in de toekomst. Als een deelnemer aan een rooftocht na afloop van het conflict voor het gerecht werd gedaagd door een van zijn slachtoffers, zou hij moeten aantonen dat hij daadwerkelijk deel had aan de vete en niet een ordinaire bandiet was. De vermelding van zijn naam in een ontzegbrief of een register van de bisschoppelijke kanselarij kon in dat geval uitkomst bieden.

Uit dit register wordt duidelijk dat het veel gecompliceerder lag dan een partij van ontzeggens en ontzegde, er werden over en weer brieven gestuurd en er ontstond een conflict waar steeds meer personen bij betrokken raakten. Dit register geeft een unieke kans om te kijken hoe aan beide kanten netwerken van familie, vrienden en helpers werden gemobiliseerd om te helpen in dit conflict.

²⁴⁷ Ibidem, f19v; Ondanks deze steun werd Otto een half jaar later door Jan van Beieren uit zijn ambt gezet voor het doodslaan van Jan die Leeu een poorter van Oudewater; *Groot charterboek IV*, Mieris, 562-563. De twee hadden kort daarvoor een (gewapend) conflict gehad over een stukje land in Benschop, de graaf had hier in augustus 1419 een zoen voor uitgesproken; *De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel III*, Th.H.F. van Riemsdijk en J.Ph. de Monté Ver Loren eds., Oudvaderlandse Rechtsbronnen, 3^e reeks, nr 5 (Utrecht 1934) 222.

²⁴⁸ UA, *bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f49v-f51r.

²⁴⁹ *Groot charterboek IV*, Mieris, 647.

3.2 Maagschap, feodale relaties of bastard feudalism

Betrokkenheid bij de vete bleef niet beperkt tot de ontvanger van een ontzegbrief, zijn helpers en netwerk. Omdat ontzegbrieven veelal vermelden vanwege wie de schrijver de brief stuurde, is op te maken dat sommige betrokkenen niet bij het originele netwerk van de ontzegger of ontzegde hoorden. Ook sommige secundaire deelnemers, die op iemands verzoek bij de vete betrokken raakte, betrokken weer personen uit hun eigen netwerk in de vete. In een aantal gevallen worden er ketens van ontzegbrieven gestuurd tot 4 graden diep. Bijvoorbeeld Jan van Beieren raakte betrokken bij de vete omdat zijn raadsheren Gerrit van Heemskerk en Jan van Egmond werden ontzegd, op Jan van Beierens verzoek stuurde Jacob van Gaasbeek een ontzegbrief naar de bisschop, Jacob van Gaasbeek op zijn beurt mobiliseerde zijn netwerk en vanwege hem besloot Willem van Broekhuizen de hofmeester van Gelre om een vijand te worden van Frederik van Blankenheim, Willem van Broekhuizen nam weer zijn eigen helpers mee, bijvoorbeeld een zekere Jan van Cuijck Reynen Aernszoon die op verzoek van Willem van Broekhuizen een vijand werd van de bisschop.²⁵⁰ Zo kon er blijkbaar een soort kettingreactie ontstaan waar nieuwe deelnemers soms niet alleen hun helpers maar ook hun familiebanden of bondgenoten aanwendden om meer personen aan hun zijde te krijgen.

Aan de Hollandse zijde zien we meerdere van deze kettingen ontstaan. Ook Hendrik Nothaft de stadhouder van Beieren, die vanwege Jan van Beieren een vete aanzegt aan Frederik van Blankenheim, brengt een groot aantal personen met zich mee de vete in.²⁵¹ Aan de namen te zien gaat het hier in een aantal gevallen om personen uit het Duitse taalgebied, waarschijnlijk Beieren. Gaasbeek en Nothaft vallen op omdat zij, hoewel zij zelf al op iemand anders verzoek de vete aanzeggen, niet alleen hun helpers maar ook andere hooggeplaatste personen mobiliseren voor de vete. Naast hen komen we ook Hendrik van Homoet en Hubrecht van Culemborg tegen met imposante lijsten van personen die op hun verzoek in de vete komen.²⁵² De meeste secundaire deelnemers aan de vete brengen alleen familieleden en een klein aantal knechten mee, zoals Gerrit van Culemborg, jongere broer van Hubrecht, die alleen zijn helpers meeneemt of Jan van Vliet die zijn bastaardzonen mee de vete in neemt.²⁵³

De Stichtse kant van het register daarentegen geeft een ander beeld. Het overgrote deel van de deelnemers zegt de vete aan *'om mijns here wille'*, dus op verzoek van de bisschop. De burggraaf van Montfoort, als ondertekenaar van het Hoeks verbond een primaire deelnemer aan de vete te

²⁵⁰ UA, *bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f17r.

²⁵¹ *Ibidem*, f19r.

²⁵² *Ibidem*, f21r en f22v.

²⁵³ *Ibidem*, f17v en f19v.

noemen, is de enige edelman in het Sticht waarvan uit het register blijkt dat hij een groot eigen netwerk mobiliseert. Zijn ontzegbrief is in totaal ondertekend door 50 namen, en later voegen zich daar nog een aantal personen bij.²⁵⁴ Het gaat hier niet alleen om knechten van de Montfoorts, maar ook om andere adellijke volgers uit belangrijke geslachten zoals enkele personen met de geslachtsnamen van Vianen en van Zuilen, deze brengen echter zelf geen personen met zich mee. In een andere lijst met 9 namen wordt naast de bisschop ook vermeld dat deze personen ter wille van de steden Utrecht en Amersfoort vijanden worden van Jan van Beieren, maar dit is een unicum. In alle andere gevallen is de ontzegbrief alleen op verzoek van de bisschop verstuurd. Er is in het register aan de Stichtse kant dus geen sprake van de soort kettingreacties van ontzegbrieven die zich aan de Hollandse kant voordeden en er lijken veel minder personen voor te komen die hun eigen netwerk mobiliseerden. Dit komt door de herkomst van het register uit de administratie van de bisschop. De bisschoppelijke kanselarij had natuurlijk een totaaloverzicht van alle ontzegbrieven en aanzeggingen van vijandschap die Frederik van Blankenheim ontving vanuit de Hollandse kant, maar zullen niet in alle gevallen geweten hebben wie allemaal namens de deelnemers aan hun kant van de vete ontzegbrieven verstuurd naar personen aan de Hollandse kant. Bijvoorbeeld missen er ontzegbrieven in het register van de Hollandse ondertekenaars van het Hoeks verbond, zoals blijkt uit het zoenverbond van Leiden, die wel waren verstuurd. Ook de ontzegbrief van de Luxemburgers aan de burggraaf van Montfoort ontbreekt in het register. Het is niet ondenkbaar dat meerdere personen die niet op verzoek van bisschop Frederik in de vete kwamen maar vanwege iemand anders, geen kopie van hun brief naar de bisschoppelijke kanselarij stuurden. Deze brieven zullen dan ook niet zijn opgenomen in het register. De werkelijke situatie aan de Stichtse kant zou vergelijkbaar kunnen zijn geweest met de Hollandse.

Duidelijk is dat er aan beide kanten netwerken werden gemobiliseerd voor het voeren van de vete. Maar wat niet meteen uit de registers blijkt is de relatie tussen de personen die op verzoek van elkaar een vete aanzeggen. In sommige gevallen is er sprake van verwantschap zoals Gerard van Culemborg die een zwager was van Jacob van Gaasbeek, Jan van Vliet en zijn bastaardzonen, en Alfer van der Horst die een neef was van de gebroeders Montfoort.²⁵⁵ Het *maagschap* en zeker de directe bloedverwanten waren in de Middeleeuwen een groep die vaak voor geweldsdoeleinden werd gemobiliseerd. Al waren deze banden ook niet sterk genoeg om een politieke kloof te overbruggen; zo missen de vele Hoekse bastaardneven en bastaardbroers van Jan van Beieren in de lijsten van het register. Van de Beierse bastaarden ben ik alleen zijn eigen bastaardzoon Jan

²⁵⁴ Ibidem, f1r-2v en f3v.

²⁵⁵ Ibidem, f1r-2v, f17v en f19v.

tegengekomen.²⁵⁶ Naast familieleden van de vetevoerders blijven er dus nog honderden personen over die een andere relatie in het netwerk hadden.

Een andere veel voorkomende relatie in de Middeleeuwen was de feodale relatie tussen leenman en leenheer. Als deze aan de grondslag zou liggen van de netwerken die hier worden gemobiliseerd dan is er in feite sprake van de mobilisatie van de feodale piramide, bijvoorbeeld de bisschop van Utrecht roept zijn leenman de burggraaf van Montfoort op en deze doet een oproep aan zijn eigen leenmannen die samen met hem de ontzegbrief ondertekenen. Maar als de ontzegbrief van de Montfoorts met de 50 andere ondertekenaars als voorbeeld dient, dan kunnen feodale relaties hier niet de verklaring zijn. Van alle personen op de lijst van de Montfoorts komt alleen Dirk van Zuilen voor die op dat moment land in achterleen van de Montfoorts hield.²⁵⁷ En dit leentje van slechts drie en een halve morgen was niet het belangrijkste leen van Dirk, die zelf ook een heerlijkheid bezat. Drie andere personen op de lijst zouden wel later leengoederen van de Montfoorts verwerven; Gijsbert van Vianen Rijsenburg en Hendrik van Rijn in 1431 en Alfer van der Horst in 1439.²⁵⁸ Vanwege het grote tijdsverschil tussen de beleningen en de vete ga ik ervan uit dat het geen tegenprestaties waren voor hun steun in het conflict. Eenzelfde situatie komt voor aan de Hollandse kant; bij de eerder genoemde lijst van personen aangevoerd door de baljuw van Rijnland die de bisschop ontzeggen op verzoek van Jan van Beieren. Hoewel er veel geslachtsnamen op de lijst voorkomen die afkomst uit het Rijnland of het Leids stadspatriciaat vermoeden, heb ik van de eerste 25 personen op de lijst er geen kunnen vinden die een grafelijk leen in het Rijnland hield.²⁵⁹

Als het hier niet gaat om verwantschap of feodale banden, wat voor banden speelden dan wel een rol in deze netwerken? Het fenomeen *bastard feudalism* uit de Engelstalige geschiedschrijving kan hier uitkomst bieden. Dit fenomeen beschrijft hoe in de late Middeleeuwen de hoge aristocratie in Engeland op contractbasis mannen aannam voor militaire dienst; deze mannen werden hun *retinues of affinities* genoemd.²⁶⁰ Anders dan in het feodale stelsel werd militaire dienst niet geleverd in ruil voor een landleen, maar was er een contractuele overeenkomst en speelde vaak betaling in de vorm van geld een rol. Dat dit soort relaties in de late Middeleeuwen ook steeds belangrijker werden naast de oude feodale banden voor de organisatie van geweld in de

²⁵⁶ Ibidem, f19v.

²⁵⁷ J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Montfoort, 1362-1649', *Ons Voorgeslacht* 27, 35 en 37(1972, 80 en 82).

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ UA, *bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f19v; J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in het Rijnland, 1222-1650', *Ons Voorgeslacht* 42-45 (1987-1990); Kan, *Sleutels tot de macht*, 356-373.

²⁶⁰ M. Hicks, *Bastard Feudalism* (London 1995) 1-12 en 27-34; G. McKelvie, *Bastard Feudalism, English Society and the Law: The Statutes of Livery, 1390-1520* (Woodbridge 2020) 1-8.

lage landen, blijkt uit een recent artikel van Jan Burgers en Mario Damen.²⁶¹ De band tussen vorst en dienstman in deze relatie bestond bijvoorbeeld uit een geldleen, waar de leenheer de leenman voorzag van geld in plaats van grond, of een formeel dienstcontract. In de absentie van bronnen die precies deze relatie omschrijft blijft het speculatief of dit de banden waren in de netwerken die voor deze vete werden gemobiliseerd. Er kan ook worden gespeculeerd dat er in dit conflict in plaats van geld, potentiële buit of vage politieke gunsten werden beloofd aan volgers. In ieder geval is het duidelijk dat de vorsten en heren in dit conflict gebruik maakten van nieuwe strategieën om mannen aan zich te binden voor geweldsdoeleinden buiten de klassieke middeleeuwse banden van verwantschap en het feodale stelsel.

Dit betekent niet dat de vorsten helemaal geen leenmannen mobiliseerden voor de vete. Aan de Hollandse kant van het register komen de al eerder genoemde Otto van Reimerswaal, Hendrik van Wassenaar, Jan van Vliet en Hendrik Nothaft voor die een heerlijkheid in leen hielden. Maar wat deze mannen gemeen hadden was niet alleen hun feodale band met Jan van Beieren, maar ook hun voorkeur voor de Kabeljauwse partij. Ook wanneer na de zoen van Leiden de Hoeken weer formeel verzoend zijn met de grafelijkheid, zien de Hoekse leenmannen er vanaf om een vete aan Frederik van Blankenheim aan te zeggen. De partijbanden die inmiddels al generaties lang de politiek van het graafschap bepaalden waren blijkbaar onder bepaalde omstandigheden ook sterker dan de leenbanden. Wel wordt duidelijk dat het overgrote deel van de mannen die worden gemobiliseerd voor de vete, en dus voor het conflict, geen leen of familiebanden hadden met de vorsten en heren. De vetevoerders maakten dus gebruik van alternatieve strategieën om mannen aan zich te binden die zij voor geweldsdoeleinden konden oproepen.

3.3 De zaak Jacob van Gaasbeek

Het ontzeggen van bisschop Frederik van Blankenheim door Jacob van Gaasbeek verdient enige extra aandacht. Zijn gedrag tegenover de bisschop werd als schokkend ervaren in het Sticht. Deels omdat hij als heer van Abcoude en Wijk (bij Duurstede) een van de belangrijkste leenmannen van de bisschop was en omdat hij zijn indrukwekkende persoonlijke netwerk mobiliseerde voor de Hollandse zijde, maar vooral ook omdat hij een aantal jaar daarvoor nadrukkelijk aan de bisschop had beloofd om vanuit zijn bezittingen geen vijandige handelingen tegen het Sticht te ondernemen. Bij de belening van zijn Stichtse goederen in 1412 had Jacob van Gaasbeek beloofd: *'dat ic van desen voorgenoemde sloeten als Wijck Abcoude ende Duersteden nyement berlagen en sal noch veede maken, dan bij wille ende consent van mijns genadichs heren van Utrecht ende sijns Stichts van*

²⁶¹ Burgers en Damen, 'Feudal Obligations or Paid Service', 777-805.

Utrecht.²⁶² Ook beloofde hij in deze oorkonde dat deze sloten altijd open zouden zijn voor de bisschop en dat hij niemand zou aanvallen vanuit deze plaatsen, behalve met toestemming van de bisschop.

Al in het begin van het jaar 1420, voordat Jacob van Gaasbeek duidelijk een kant had gekozen, was de bisschop argwanend tegenover hem. Uit een brief van de bisschop aan de stad Wijk blijkt dat rond de jaarwisseling de bisschop bij Jacob van Gaasbeek had geïnformeerd of hij hem zou steunen als het kwam tot een gewapend conflict met Jan van Beieren. Ook had de bisschop hem later middels een kopie van de oorkonde van 1412 gewezen op zijn verplichtingen.²⁶³ Jacob probeerde in reactie daarop zijn plicht tegenover de bisschop voor 1000 rijnsse guldens af te kopen, en wees de bisschop op het feit dat hij ook leenman was van Holland en Brabant. Frederik nam dit geld niet aan, maar ging er wel mee akkoord dat Jacob van Gaasbeek zich afzijdig zou houden en Abcoude, Duurstede en Wijk '*rustelic ende vredelic solden sitten*'.²⁶⁴ Vertrouwen dat Jacob zich aan deze regeling zou houden had de bisschop niet, en in dezelfde brief naar de stad Wijk droeg hij het stadsbestuur op om ervoor te waken dat er vanuit de stad geen schade zou worden aangericht aan de rest van Sticht.



Afbeelding 3: Jacob van Gaasbeek met zijn standaard, nagetekend door Arnold van Buchel naar een glas-in-loodraam uit de Domkerk. (UA, *De Monumenta handschriften van Aernout van Buchel, 'Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae urbis atque agri inventa'*, f7v)

Iets meer dan een week later op 9 februari koos Jacob van Gaasbeek dan ook duidelijk partij voor Jan van Beieren en beloofde om zijn helper te worden in het conflict met Frederik van

²⁶² UA, *Bisschoppen van Utrecht*, 490, f12r.

²⁶³ *Ibidem*, f9v-11r.

²⁶⁴ *Ibidem*, f10v.

Blankenheim.²⁶⁵ In ruil daarvoor stond Jan onder andere garant voor alle mogelijke schade aan Jacobs bezittingen in het Sticht en beloofde hij geen vrede te sluiten zonder dat de bisschop de verbondsbrief van 1412 aangaande de belening van Wijk en Abcoude terug zou geven aan Jacob. Dit verbond tussen Jacob van Gaasbeek en Jan van Beieren was waarschijnlijk niet meteen openbaar en nog onbekend bij de bisschop, het is namelijk na de rest van de chronologisch geordende stukken met betrekking op Jacob van Gaasbeek toegevoegd aan het register. Op 6 maart stuurde de bisschop de eerste van 3 brieven naar Jacob van Gaasbeek om hem steeds weer te wijzen op zijn verplichtingen vanwege het verbond dat hij in 1412 had gesloten. De eerste brief bestaat grotendeels uit een afschrift van dit verbond.²⁶⁶ Jacob antwoordde hierop dat als de dingen die de bisschop beweerde over Jan van Beieren waar waren, dat hij eerst een kapittel-generaal moest organiseren met alle edellieden, baanrotsen, ridders, knechten en steden van het Sticht, zoals de gewoonte was voordat het land een oorlog aanging en de bisschop had bevestigd in de landsbrief.²⁶⁷ Hij was naar eigen zeggen zich alleen verplicht te verantwoorden voor zo'n vergadering en tot die tijd niet verplicht om mee te werken aan enige militaire acties. Daarnaast schreef hij de bisschop dat Wijk zijn rechtelijke erve was en hij ermee doen mocht wat hij wilde. Uit deze woorden blijkt enige bitterheid over de omstandigheden waarin hij de Abcoude erfenis had moeten aannemen in 1412.

Snel daarop kwam weer antwoord van bisschop Frederik, dat het geweld van Jan van Beieren tegenover het Sticht openlijk gebeurde; die had namelijk nog steeds het land van Hagestein bezet.²⁶⁸ Ook liet de bisschop weten dat hij wel degelijk een kapittel-generaal had georganiseerd met de steden Utrecht, Amersfoort en iedereen die hij verplicht was uit te nodigen. Mogelijk gaat het hier om de vergadering waar de bisschop op 26 oktober 1419 de steden voor had uitgenodigd.²⁶⁹ In principe konden alle riddermatigen in het Sticht worden uitgenodigd voor een algemene vergadering, maar in de praktijk werd de ridderschap lang niet altijd opgeroepen.²⁷⁰ Zelfs zaken van landsverdediging werden vaak onderling door de bisschop, kapittels en de stadsbesturen van Utrecht en Amersfoort bepaald. Waarschijnlijk was in dit geval Jacob van Gaasbeek dan ook niet uitgenodigd voor het kapittel-generaal. In zijn afwezigheid hadden de steden en de kapittels zich bereid verklaard tot militaire tegenacties, en dus wijzend op de oorkonde van 1412, was Jacob volgens de bisschop verplicht hem te helpen. Een antwoord op deze brief kreeg de bisschop niet, en

²⁶⁵ Voor de beloftebrief van Jan van Beieren zie: *Ibidem* f25r-f26r; ook gedrukt: *Groot charterboek IV*, Mieris, 539-540; voor de beloftebrief van Jacob van Gaasbeek zie: *Ibidem*, 542.

²⁶⁶ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, 490, f11r-12vs.

²⁶⁷ *Ibidem*, f12vs-f13r; Hoven van Genderen, *Het Kapittel-Generaal*, 77.

²⁶⁸ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, 490, f13v-14r.

²⁶⁹ *Ibidem*, f9v.

²⁷⁰ Hoven van Genderen, *Het Kapittel-Generaal*, 92-99.

op 29 maart stuurt hij een derde brief naar Jacob van Gaasbeek.²⁷¹ Opnieuw met de boodschap dat hij verplicht was om de sloten open te stellen voor de verdediging van het Sticht. Als hij geen antwoord hierop zou geven, dreigde de bisschop zijn *truweloes en eerloes* gedrag openbaar te maken. Omdat een antwoord uitbleef heeft de bisschop dit dreigement waargemaakt, in het register is een afschrift opgenomen van een brief die de bisschop rondstuurde, onder andere naar de stad Wijk, waarin hij een samenvatting gaf van de gebeurtenissen en Jacob beschuldigde van het breken van zijn belofte.²⁷² Wat de zaak volgens de bisschop verergerde is dat Jacob indertijd niet alleen zijn woord had gegeven in een oorkonde, maar deze belofte ook openbaar in de kerk had uitgesproken. Het was dus een zeer serieuze aanklacht tegen Jacob van Gaasbeek die in het openbaar werd verspreid. Dit zal geen geringe schade aan zijn reputatie hebben gedaan.

Het is dan ook niet heel verwonderlijk dat, wanneer nog geen drie weken later de bisschop een verbond ondertekende met de Hoeken in Leiden, hij daar een clause in liet opnemen dat op zijn verzoek alle ondertekenaars ook vijanden konden worden van Jacob van Gaasbeek.²⁷³ Op zijn beurt stuurde Jacob zelf in mei een ontzegbrief naar de bisschop. Dit maakte de breuk tussen beide heren compleet. Ondanks dat de bisschop maanden lang heeft geprobeerd te voorkomen dat Wijk als uitvalsbasis voor zijn vijanden zou worden gebruikt, gebeurde dit vanaf mei toch. Jacob van Gaasbeek ondernam vlak na het sturen van zijn ontzegbrief vanuit Wijk een aantal tochten waarop hij de dorpen Zeist, Doorn en Amerongen plat brandde.²⁷⁴ Van rond dezelfde tijd als de ontzegbrief dateert een brief van de bisschop waarin hij bekent maakte dat Jacob van Gaasbeek een rooftocht had ondernomen vanuit Wijk, weer haalt hij hierbij aan dat dit tegen de beloftes van 1412 was.²⁷⁵ Deze brief was niet zoals de vorige alleen aan de onderdanen van de bisschop gericht, maar aan een breder publiek van vorsten, ridders, knechten en alle *goede lieden*. Het gaat hier om een *scheldbrief*; een publiekelijke verklaring dat het doelwit woordbreuk had gepleegd en door dit publiek te maken kon men zich wreken op de eer en reputatie van de tegenstander. De bisschop schreef dan ook in zijn openlijke verklaring dat Jacob van Gaasbeek eerloos was en zijn brieven niet te vertrouwen waren. De brief was wel een stuk milder en zakelijker dan de *scheldbrief* tegen Jan van Beieren van rond dezelfde tijd.²⁷⁶ Dit alles maakte dan ook geen hele grote indruk op Jacob die gewoon doorging

²⁷¹ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, 490, f14r-f14v.

²⁷² *Ibidem*, f14v-f15v.

²⁷³ Meerman, *verovering van Leyden*, 273-283.

²⁷⁴ *De Tielse kroniek*, Kuys, 147.

²⁷⁵ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, 491, f33r.

²⁷⁶ De *scheldbrief* van Jan van Nassau tegen Jan van Beieren ging vergezeld van een versje en een afbeelding waarin Jan van Beieren zijn zegel op het achterwerk van een varken drukt; Stein, *De hertog en zijn staten*, 101; Oostrom, *Het woord van eer*, 290-292.

met zijn activiteiten. In 1421 schijnt hij op een tocht vanuit Wijk de kloosters bij Oostbroek te hebben geplunderd en nam daar ook al het vee van de monniken en nonnen mee.²⁷⁷

De bisschop wees Jacob meermaals op zijn verplichtingen als zijn leenman en probeerde deze band aan te wenden om hem aan zijn kant deel te nemen aan de vete. Dit bleek echter te vergeefs omdat Jacob een leenman van meerdere heren was, waaronder ook de graaf van Holland. In Brabant was het in zulke gevallen formeel gebruikelijk dat de leenmannen zich afzijdig hielden, en dat probeerde de Frederik van Blankenheim in eerste instantie ook hier voor elkaar te krijgen.²⁷⁸ Al was het in de praktijk in Brabant, net zoals in het geval van Jacob, vaak onmogelijk voor de leenmannen om afzijdig te blijven.²⁷⁹ Blijkbaar wogen voor Jacob zijn publieke functies in Holland en banden met de Kabeljauwse partij zwaarder dan zijn verplichtingen als leenman. Vanwege deze gebeurtenissen liet Jacob in de zoen van Culemborg een voorwaarde opnemen waarin hij expliciet van alle schuld werd ontdaan.²⁸⁰ De bisschop moest een brief overhandigen, mede ondertekend door de steden Utrecht en Amersfoort, waarin hij alle breuken en misdaden zou vergeven die Jacob van Gaasbeek hem aangedaan zou hebben. Dit zal de bisschop niet welwillend hebben gedaan. Hij is niet de geschiedenis van het Sticht ingegaan als een heerser die gemakkelijk met zijn autoriteit liet spotten. Dat het daarna niet opnieuw tot een botsing tussen beide is gekomen komt vooral doordat Frederik van Blankenheim al op hoge leeftijd was en het jaar daarna overleed.

²⁷⁷ *De Tielse kroniek*, Kuys, 151.

²⁷⁸ Burgers en Damen, 'Feudal Obligations or Paid Service', 777-805.

²⁷⁹ Boffa, *Warfare*, 207-208.

²⁸⁰ *Groot charterboek IV*, Mieris, 648.

4. Verder verloop van de Oorlog

4.1 De Hollandse oorlogshandelingen

Vanaf het begin van zijn conflict met het Sticht zocht Jan van Beieren naar externe hulp. Een ideale bondgenoot vond hij in hertog Reinoud van Gelre die onder enige voorwaarden bereid was om een verdrag van wederzijdse verdediging te sluiten tegen het bisdom.²⁸¹ De hertogen zouden samen oorlog en vrede maken indien de steden Utrecht en Amersfoort een van hen geweld of onrecht zou aandoen. Dit verbond werd gesloten vlak nadat Jan van Beieren het land van Hagestein had bezet en oorlog met het Sticht al waarschijnlijk was. In dit verbond maakten zij afspraken over hoe het territorium van het Sticht zou worden verdeeld als de oorlog in hun voordeel zou verlopen. Aan Holland zou Montfoort toevallen en Gelre zou Amersfoort krijgen. Ook spraken zij af dat wanneer de Utrechtse bisschopszetel vacant zou worden, zij samen een nieuwe kandidaat zouden steunen. Dit verbond zou volgens Schmedding lang geheim zijn gebleven, zodat in het Sticht de bisschop en de stadsbesturen van Utrecht en Amersfoort pas laat zullen hebben geweten dat hun vijanden partij maakten.²⁸² Uiteindelijk is de verbondstekst toch in handen gekomen van het Sticht. Er is namelijk een afschrift van dit verbond opgenomen in een van de registers met betrekking op deze oorlog.²⁸³

Van de verdeling van het Stichtse territorium dat in dit verbond werd afgesproken is weinig terecht gekomen. De oorlogshandelingen van de Hollandse kant waren duidelijk niet gericht op verovering. De hertog van Gelre deed in 1420 wel een poging om Amersfoort te veroveren, maar moest zich zonder resultaat terugtrekken.²⁸⁴ Hij had namelijk zijn kamp te dicht bij de stad opgeworpen en in de avond waren de Amersfoorters begonnen om vanaf de stad het legerkamp met kanonnen te bestoken. In 1421 besloten de beide hertogen wel om samen een veldtocht te ondernemen tegen het Sticht. Voor deze tocht riep Jan van Beieren zijn Zeeuwse onderdanen ter *heervaart*.²⁸⁵ Deze gecombineerde troepenmacht van Zeeuwse en Gelderse troepen met onder andere Jan van Egmond als aanvoerder was opgerukt naar het land tussen Nijkerk en de rivier de Eem om schade aan het Sticht te doen. Uit een brief van Jan van Beieren blijkt dat de organisatie stroef verliep, de hertog gaf zelf toe dat het een overhaaste onderneming was geweest.²⁸⁶ Zo waren er problemen in het aanvoeren van proviand voor de Zeeuwse troepen. Het bleek dat dit over land niet zou gaan en er andere routes moesten worden gevonden. Daarnaast wilden de Gelderse troepen dat Jan van Beieren ook deels voor hun onkosten betaalde, hij weigerde dit en deed het af

²⁸¹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden, derde deel*, nr. 385.

²⁸² Schmedding, *Frederik van Blankenheim*, 151.

²⁸³ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f21r-24r.

²⁸⁴ *De Tielse kroniek*, Kuys, 147; Beke, *Croniken*, 333-336.

²⁸⁵ *Dagvaarten van de Staten van Zeeland, deel I*, 97.

²⁸⁶ *Groot charterboek IV*, Mieris, 591.

als een zaak voor de hertog van Gelre. Waarschijnlijk is de veldtocht door deze problemen afgeblazen, of wist zodanig weinig gedaan te krijgen dat niemand dit heeft opgeschreven.

Meer grootschalige veldtochten zijn er op initiatief van Jan van Beieren niet ondernomen. De meeste militaire ondernemingen van de Hollandse kant vonden plaats op een kleinere schaal. Al genoemd zijn de plundertochten die Jacob van Gaasbeek vanuit Wijk ondernam. In oktober 1421 werd er een gezamenlijke tocht ondernomen door de grensheren die van enig formaat lijkt te zijn geweest. Bij deze onderneming was Gijsbert Pieck met ruiters en soldaten uit Gelre betrokken samen met de heren van Gaasbeek, Culemborg en Egmond en hun mannen.²⁸⁷ In tegenstelling tot de eerdere tocht van 1421 ondernomen op initiatief van de hertogen, werd hier geen *heervaart* voor geboden. Het was een tocht die de heren op eigen houtje ondernamen. Deze tocht lijkt meer weg te hebben van een *chevauchée*, een militaire operatie van vrij beperkte omvang die voornamelijk uit ruiters bestond.²⁸⁸ Ook qua uitvoering lijkt deze tocht voornamelijk op een *chevauchée*, de ruiterbendes van de heren waren er namelijk vooral op uit om in korte tijd veel schade aan te richten. Zij brandden de dorpjes Houten, Loerik, Amerongen, Doorn en Zeist plat, staken voorraadschuren in brand en namen al het vee en koren mee waar zij hun handen op konden leggen.²⁸⁹

Ook op kleinere schaal hebben er tochten plaatsgevonden om economische schade aan te richten in het Sticht, maar voornamelijk ook om buit mee terug te nemen. Sommige van deze ondernemingen waren officieel door de landsheer opgezet. Zo beval Jan van Beieren in september van 1421 aan de drost van het Land van Arkel om waar hij kon goederen te roven van Stichtse bodem.²⁹⁰ Overigens mocht de drost de buit niet zelf houden. Hij moest goede rekeningen bijhouden en de winst aan Jan van Beieren overdragen. Anderen lijken op eigen initiatief een soort plunderbendes te hebben georganiseerd. Zo maakte Jan van Beieren in datzelfde jaar in Dordrecht afspraken met ene Reynken van der Poorte die samen met zijn metgezellen het Sticht roofde. De goederen mochten ze houden, als zij voortaan maar de opbrengst van de gevangenen deelden met de landsheer. Dit soort plundertochten waren niet zonder gevaar. In 1422 probeerden de Hollanders vanuit Oudewater (waarschijnlijk het garnizoen) het naburige Montfoort aan te vallen.²⁹¹ Lodewijk van Montfoort die op dat moment ter plaatse was vond het zijn eer te na om niet uit te rijden en de Hollanders in het veld te ontmoeten. De Hollanders waren hier in eerste instantie niet van onder de indruk en er volgde een heuse veldslag waar de auteur van het vervolg op de Beke over schrijft:

²⁸⁷ *De Tielse kroniek*, Kuys, 151

²⁸⁸ Hoppenbrouwers, 'Ridders en hun ruiters', 327-349.

²⁸⁹ *De Tielse kroniek*, Kuys, 151

²⁹⁰ *Groot charterboek IV*, Mieris, 602.

²⁹¹ Beke, *Croniken*, 354.

'Ende die viande [de Hollanders] weerden hem [Lodewijk van Montfoort] manlic ende stoutelic als joncheren. Daer wert manlic ende sterkelic gestreden mit cleyne volke van beyden zijden, want elc had geern dat velt gehouden.'²⁹² Uiteindelijk gaven de Hollanders het op en keerden terug naar Oudewater, maar niet zonder dat de Montfoorts gevangenen hadden genomen.



Afbeelding 4: Lodewijk van Montfoort en zijn vrouw Beatrix van Gavere, nagetekend door Arnold van Buchel naar een glas-in-loodraam uit de Domkerk. (UA, *De Monumenta handschriften van Aernout van Buchel*, 'Monumenta passim in templis ac monasteriis Traiectinae urbis atque agri inventa', f9r)

De strategie van de Hollanders in hun strijd met het Sticht lijkt voornamelijk het veroorzaken van economische schade te zijn geweest. Niet alleen het platteland moest het verduren, maar ze probeerden ook systematisch de aanvoer van goederen naar het Nedersticht te voorkomen en de handel af te sluiten. Handel over de rivieren was tijdens de oorlog bijna onmogelijk, omdat deze vanaf het Nedersticht over Hollands en Gelders grondgebied liep. Het stadsbestuur van Dordrecht besloot in 1421 om palen in de Lek te zetten om vrije doorvaart van schepen te voorkomen, een kostbare onderneming die de stad meer dan 600 Hollandse schilden kostte.²⁹³ De enige nog open route naar het Nedersticht was over de Zuiderzee. Om ook die route af te sluiten werd er in Holland

²⁹² Beke, *Croniken*, 354.

²⁹³ *De Oudste stadsrekeningen van Dordrecht*, 124.

een vloot bijeengebracht die de monding van de Eem blokkeerde.²⁹⁴ Deze vloot bestond uit 324 man uit de steden en nog in totaal 4 *baerdzen* met een onbekende hoeveelheid mannen uit het platteland van Kennemerland, Friesland en Waterland. De Hollanders waren uitgerust met de traditionele roeischepen; 2 grote *kogge* en een grote hoeveelheid andere roeischepen die onder de noemer *baerdzen* vielen.²⁹⁵ Geen kleine onderneming dus, maar uiteindelijk moest de vloot wijken toen de Kampense vloot het Nedersticht te hulp kwam. Ook kregen dat jaar de Hollandse steden toestemming van Jan van Beieren om bij de Stichtenaren schade te veroorzaken, waarschijnlijk hoopte hij hiermee handelaren te verleiden tot opportunistische kaapvaart.²⁹⁶ De Hollandse strategie van roven en het blokkeren van de handel was effectief; de inwoners van het Sticht hadden het in deze periode zwaar. De prijs van cruciale levensmiddelen in de stad Utrecht, zoals brood en bier, bereikte een hoogtepunt. Een *mudde weyts* (tarwe) kostte meer dan 5 gulden en voor een *mudde* haver werd meer dan 2 guldens betaald.²⁹⁷

Naast offensieve acties werd er in Holland vanuit de grafelijkheid de grensverdediging georganiseerd. Al in november 1419 werden Weesp en Naarden geïnstrueerd door de raad om de verdediging van hun steden in orde te brengen.²⁹⁸ Na het beleg van Leiden werden er meer grenssteden van een garnizoen voorzien. De stad Leiden moest 30 gewapende mannen naar Woerden sturen, in het jaar daarna werd er op kosten van de stad nogmaals een tocht naar Woerden ondernomen dit keer met 66 man.²⁹⁹ In totaal was het garnizoen van Woerden in die tijd gegroeid tot 72 mannen uit het baljuwschap van Rijnland.³⁰⁰ Niet alleen Leiden droeg bij aan het garnizoen, er was ook lange tijd een groep Kennemers gelegerd.³⁰¹ Ook het stadje Oudewater kreeg een grafelijk garnizoen. Al tijdens het beleg van Leiden stuurde Jan van Beieren op zijn kosten

²⁹⁴ *Groot charterboek IV*, Mieris, 600.

²⁹⁵ Beke, *Croniken*, 347; Van oorsprong moesten alle niet-edelen in Holland in een zogenaamde *heerkogge* tot *heervaart* komen. Tegen de 15^e eeuw raakte de *heerkogge* steeds meer in onbruik en mochten veel onderdanen ook in *baerdze* of andere roeischepen komen. Van de 15 steden die deelnamen aan deze vloot, hadden er dus nog maar 2 een *kogge* gestuurd en de rest was in *baerdze* gekomen. In 1418 had Jacoba nog geklaagd bij haar onderdanen dat er een groot gebrek was aan alle soort roeischepen voor grafelijke dienst. Zie hierover: Jansen en Hoppenbrouwers, 'Heervaart in Holland', 1-26.

²⁹⁶ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 962.

²⁹⁷ Beke, *Croniken*, 351; Een *mud* was een inhoudsmaat voor droge producten, in het Sticht was deze ongeveer 120l. De Rijnse goudgulden hadden in het Sticht de nominale waarde van 20 stuivers van 1,375g zilver. De prijs voor 100l tarwe was in Utrecht op dat moment dus ongeveer 110g zilver. In Engeland in dezelfde periode kostte 100l tarwe rond de 28g zilver; Utrecht (provincie), in: *Oude nederlandse maten en gewichten*, Meertens Instituut <<https://www.meertens.knaw.nl/mgw/plaats/1107>> (26 December 2020); C. Vandenbroeke, 'Prijzen en Lonen als sociaal-economische verklaringsvariabelen (14e- 20e eeuw)', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 36 (1982) 103-137; H.E. van Gelder, 'Nieuwe guldens, Arnhemse guldens, Rijnse guldens enzovoort', in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje eds., *De Nederlanden in de late Middeleeuwen* (Utrecht 1987) 354-362.

²⁹⁸ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 925.

²⁹⁹ *Ibidem* nr. 936; *Stadsrekeningen van Leiden*, 391, 409-410 en 432-433.

³⁰⁰ *Groot charterboek IV*, Mieris, 583

³⁰¹ *Ibidem*, 578.

mannen daarheen.³⁰² Dit was een belangrijke strategische plek tijdens het beleg, omdat hier dag en nacht werd gewerkt om buskruit te produceren voor de kanonnen die Jan van Beieren naar Leiden had laten brengen.³⁰³ In eerste instantie werd het stadje versterkt door een groep ridders en hun knechten, maar al snel kwam hier een contingent van 50 man uit Rotterdam bij.³⁰⁴ Andere steden waarvan de raad dacht dat zij zichzelf wel konden verdedigen werden wel door de raad op de hoogte gehouden wanneer men dacht dat een Stichtse inval in hun gebied waarschijnlijk was. Zo werden er bodes naar Gorinchem en Gouda gestuurd om hen te waarschuwen.³⁰⁵ Gouda maakte van de gelegenheid gebruik door de grafelijke bode in te zetten als een soort verkenner die in het veld mocht gaan kijken waar de Utrechtenaren nu daadwerkelijk waren. Hoewel de landsverdediging van Holland vrij goed georganiseerd oogt, zal hieronder nog blijken dat deze niet waterdicht was.

Als laatste werkten de Hollanders ook samen met de verbannen Lokhorsten partij, de vijanden van het Lichtenbergse stadsbestuur van Utrecht. Domdeken Herman van Lokhorst bezocht in 1417 Jan van Beieren in Dordrecht, en later dat jaar was hij ook aanwezig aan Kabeljauwse zijde bij het beleg van Gorinchem.³⁰⁶ Toen Frederik van Blankenheim dit hoorde, beval hij Herman om terug te keren naar de universiteit van Heidelberg waar de domdeken na zijn mislukte staatsgreep een aantal jaar daarvoor heen was gezonden. Herman van Lokhorst kwam hierop met een briefje van zijn dokter, die had hem namelijk aanbevolen terug te keren naar zijn thuisland voor zijn gezondheid.³⁰⁷ Pas toen het domkapittel dreigde met het inhouden van zijn prebende, beloofde hij terug te keren en in 1419 schreef hij zijn naam in de matrikels van Heidenberg.³⁰⁸ Toch komen we hem in 1420 na afloop van het beleg van Leiden weer tegen op een dinertje op kosten van het stadsbestuur daar, samen met enige grafelijke ambtenaren.³⁰⁹ Intussen reisde zijn broer Jacob van Lokhorst met een aantal andere Utrechtse ballingen koning Sigismund achterna om zijn verbanning uit de stad Utrecht ongedaan te maken. In 1417 beval de koning aan het Utrechtse stadsbestuur om de Lokhorsten partij terug te laten komen van hun ballingschap.³¹⁰ Toen de stad dit weigerde deed Sigismund in 1420 Utrecht in de rijksban.³¹¹ Het is waarschijnlijk dat de goede relatie tussen Jan van Beieren en Koning Sigismund een doorslaggevende rol speelde in diens steun aan de ballingen.

³⁰² Meerman, *verovering van Leyden*, 330

³⁰³ Ibidem, 357.

³⁰⁴ Ibidem, 359 en 361.

³⁰⁵ Ibidem, 353-354.

³⁰⁶ Schmedding, *Frederik van Blankenheim*, 145-146.

³⁰⁷ Ibidem, 145-146.

³⁰⁸ Blok, *NNBW, deel 2*, 830-831.

³⁰⁹ *Stadsrekeningen van Leiden*, 388-389.

³¹⁰ *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismund (1410-1437). I. Band, nr. 2254*, Regesta Imperii Online <http://www.regesta-imperii.de/id/1417-05-04_8_0_11_1_0_2582_2254> (22 December 2020).

³¹¹ Idem nr. 4034, idem <http://www.regesta-imperii.de/id/1420-02-26_1_0_11_1_0_4544_4034> (22 December 2020).

Ondanks de samenwerking tussen de Hollanders en de Lokhorsten waren die laatsten wel expliciet uitgesloten van de zoen aan het eind van het conflict tussen Jan van Beieren en Frederik van Blankenheim.³¹²

De auteur van het Beke vervolgt meent dat in deze tijd de vijanden van Utrecht en Amersfoort op drie manieren probeerden om hen tot overgave te dwingen.³¹³ Ten eerste door met oorlog de steden te belasten, ten tweede door ze uit te hongeren en ten derde door tweedracht te bevorderen. Op basis van de hiervoor behandelde oorlogshandelingen lijkt me dit een accurate analyse van de Hollandse strategie. Met vijanden aan alle kanten was het alsof het hele land onder een staat van beleg was. Volgens Burman zouden in deze tijd 1500 inwoners van de stad Utrecht aan honger en aanverwante ziektes zijn overleden.³¹⁴ Vooral op economisch gebied zal de samenleving van het Nedersticht zwaar zijn getroffen.

4.2 Het Sticht in de tegenaanval

In 1420 waren het de Utrechters die de eerste acties hadden ondernomen, zij hadden samen met de Hoeken het platteland tussen het Sticht en Leiden geplunderd, waarna een deel van hen de stad Leiden hielp verdedigen tegen Jan van Beieren. Nadat het andere deel met de buit was teruggekeerd naar de stad Utrecht, stuurde het stadsbestuur aan op meer en grootschaligere acties.

Normaalgesproken waren het de gildeleden (alle burgers in Utrecht waren gildeleden) die in Utrecht de stadsmilitie vormden soms aangevuld met de vrijwilligers van de schutterij.³¹⁵ Nu kwamen daar bij alle mannelijke burgers boven de 20 die geen levende ouders hadden (maar blijkbaar nog niet bij de militie zaten) en ook alle mannelijke niet-burgers die in de stadsvrijheid woonden.³¹⁶ Toen kort daarna de stad te horen kreeg dat Jacob van Gaasbeek het platteland rond Wijk had geplunderd, werd een vergeldingstocht georganiseerd met de vergrote stadsmilitie en enige ridders in dienst van de bisschop.³¹⁷ Tijdens deze tocht naar Wijk van voor 17 juni 1420 bleek dat het meenemen van deze ongeoefende nieuwe militieleden op een tocht voor chaos zorgde. Ze waren tegen de aanwijzingen van de ritmeester en maarschalk in voor het leger uitgelopen, waarschijnlijk om de beste buit te

³¹² *Groot charterboek IV*, Mieris, 647.

³¹³ *Beke, Croniken*, 343.

³¹⁴ Burman, *Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 258.

³¹⁵ Smithuis, 'Politiek en geweld', 240-253.

³¹⁶ *Ibidem*; UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, f96r.

³¹⁷ *Ibidem*, f97v.

pakken te krijgen.³¹⁸ Om dit in de toekomst te voorkomen, werd dit verboden op straffe van gevangenschap.

Dit was het begin van een periode waarin de Utrechtse stadsmilitie, soms gesteund door knechten van de bisschop, elke paar maanden een uitval deed om economische schade aan te richten in Holland en Gelre. Na Wijk was het de beurt aan het Amstelland. Eind augustus werden er paarden en koeien gestolen van het platteland rond Naarden en waar mogelijk gevangenen genomen.³¹⁹ Omtrent deze tijd nam de stad mannen in dienst die in de bronnen worden aangeduid als *lichte gezellen*, lichtbewapende buitenlanders die in naam van de stad roofden en als betaling een deel van de opbrengst mochten houden.³²⁰ Deze *lichte gezellen* werden op 30 september ingezet bij een rooftocht naar Amsterdam. Zij waren tot vlakbij de stad genaderd om vee te stelen toen de Amsterdammers een uitval deden om hen te verjagen. De Utrechtse stadsmilitie lag echter in een hinderlaag en overviel de Amsterdammers toen zij ver genoeg van de stad verwijderd waren.³²¹ Veel van hen werden als gevangenen teruggevoerd naar Utrecht, en naast vee werden er schepen en wapens buitgemaakt.³²² Bezit van Hollanders in het Sticht werd ook aangetast, zo werd het huis Zuilen van Frank van Borsele afgebroken.³²³

Daarnaast probeerde de Utrechtse stadsmilitie twee keer een tocht te ondernemen over de Rijn richting Leiden.³²⁴ In 1420 waren de Utrechters al tot vlakbij Alphen genaderd toen de stad werd gewaarschuwd. Daarop werd onder klokslag *landweer* geboden, waarbij alle weerbare mannen tussen 20 en 60 moesten aantreden om het land te verdedigen. Zij rukten uit onder de banier van de stad samen met de mannen van de baljuw en Gerrit van Heemskerk die namens Jan van Beieren nog in de stad aanwezig was.³²⁵ Met allerlei schepen en wagens rukten zij op tot de Zwammerdam aan toe. Tot een veldslag kwam het niet. De Utrechters schenen zich te hebben teruggetrokken. Wel werd er door de stedelingen op kosten van de stad veel gegeten en gedronken in de dorpjes op het platteland.³²⁶ Een jaar later op 15 juli 1421 werd er op dezelfde manier *landweer* geboden.³²⁷ De Utrechters leken het eerst rond Woerden te hebben geprobeerd, maar toen de stad te sterk leek zijn zij langs die stad verder het Rijnland ingetrokken. Daarop deden de Leidenaren opnieuw onder klokslag een uitval om de Utrechters te verjagen.

³¹⁸ Ibidem.

³¹⁹ Ibidem, f101r-f102r.

³²⁰ Burman, *Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 244.

³²¹ Beke, *Croniken*, 343.

³²² UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, f107v.

³²³ *Groot charterboek IV*, Mieris, 628.

³²⁴ Beke, *Croniken*, 344.

³²⁵ *Stadsrekeningen van Leiden*, 418-419.

³²⁶ Ibidem.

³²⁷ Ibidem, 432-433.

Eenzelfde situatie deed zich voor in het baljuwschap Zuid-Holland. In februari had de Hollandse raad informatie gekregen dat het Sticht een tocht in die richting voorbereidde, en waarschuwde de stad Schoonhoven voor een mogelijk beleg.³²⁸ De auteur van de Beke voortzetting verhaalt zonder veel details dat er inderdaad een Utrechtse tocht plaatsvond naar Schoonhoven en de Alblasserwaard.³²⁹ Rond deze tijd werd de stad Dordrecht gewaarschuwd door een bode uit het dorpje Houweningen in de Grote Waard dat de Utrechtse stadsmilitie daar in het veld lag.³³⁰ Met dit nieuws werd er met spoed een bode te paard langs de Merwede gezonden om de dorpen te waarschuwen, en werd onder klokslag een militie opgeroepen voor de landsverdediging. Uit de bewoording in de rekeningen blijkt dat het loos alarm was, en dat de Utrechters niet in de Grote Waard waren gekomen.³³¹

Niet alleen de stad Utrecht beschikte over een leger, maar de bisschop wierf ook zelf troepen. In mei 1420 liet hij weten aan de *kerspelen* dat hij met goedkeuring van zijn vrienden, raad en de steden Utrecht en Amersfoort oorlog voerde en daarom recht had op hulp van het *gemene lande*.³³² De *kerspelen* moesten de bisschop van een vast aantal mannen voorzien, vergelijkbaar met hoe in Holland de *heervaart* op vaste aantallen berustte. In tegenstelling tot Holland hoefden een heel aantal van deze plaatsen niet meer zelf te komen dienen, in plaats daarvan betaalden zij een bedrag waarvan de bisschop de soldij van professionele soldaten kon betalen. Bijvoorbeeld Abcoude moest voor 20 mannen betalen, maar het plaatsje Broeke voor 7. Deze situatie was nog niet helemaal de regel, het dorpje Ruger en Langer Weiden moest wel nog zelf dienst komen doen bij de bisschop, maar in 1420 kochten zij deze dienst incidenteel af.³³³ In plaats van zijn onderdanen maakte de bisschop gebruik van enkele militaire entrepreneurs die tegen betaling voor hem huurlingen wierven.³³⁴ In deze contracten werd overeengekomen dat een deel van de opbrengst uit mogelijke buit en gevangenen de huurlingen zou toekomen. Het doen van economische schade bij de vijand was dus niet alleen een doel, maar ook een mogelijkheid om meer mannen en dus meer geweld te mobiliseren.

³²⁸ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 962.

³²⁹ Beke, *Croniken*, 344.

³³⁰ De post komt uit 1421, echter een precieze datum wordt niet gegeven. Maar dit moet tussen 1 april en 18 november zijn geweest. 1 april was namelijk paasdag dat jaar, dus in Holland de eerste dag van 1421. En op 18 november dat jaar vond de St. Elizabethsvloed plaats, waarin het dorpje Houweningen permanent onder water kwam te staan; *De Oudste stadsrekeningen van Dordrecht*, 124; S.J. Fockema Andreae, *Studiën over Waterschapsgeschiedenis: Deel III, De Grote of Zuidhollandse Waard* (Leiden 1950) 40-46.

³³¹ *Ibidem*.

³³² UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f71v-f72v.

³³³ *Ibidem*, f55vs.

³³⁴ *Ibidem*, f54vs-f55r en f61vs-f62r.

Naast Holland was ook Gelre een doelwit voor Stichtse plundertochten. Er werden er een heel aantal ondernomen, waarin voornamelijk de dorpen op de Veluwe tussen het Nedersticht en Oversticht een doelwit waren.³³⁵ De grootste van de Stichtse tochten tegen Gelre werden kort na elkaar ondernomen in de winter van 1421 vanuit Rhenen. De eerste van deze tochten werd persoonlijk door de bejaarde bisschop vanuit een wagen aangevoerd.³³⁶ Het moet een grote onderneming zijn geweest, de schrijver van de Tielse kroniek meent zelfs dat het leger bestond uit 6000 voetsoldaten en 500 ruiters. Op deze tocht werden de dorpen Renkum, Rozendaal en Velp in de omgeving van Arnhem verbrand.³³⁷ In het Beke vervolg wordt in deze context gesproken over de bisschop en zijn ridders, maar uit de buurspraakboeken blijkt dat ook de Utrechtse stadsmilitie hier aanwezig was.³³⁸ Als de bisschop een leger van deze onwaarschijnlijke grootte bijeen wilde brengen kon hij ook niet buiten de stad om.³³⁹ Vlak na deze tocht ondernam de Utrechtse stadsmilitie een tocht vanuit Rhenen naar het naburige Wageningen.³⁴⁰ Ook dit was een grote tocht, zij het met een realistischer aantal soldaten, hier zouden 1000 mannen uit Utrecht aanwezig zijn geweest.³⁴¹ Zij wisten op deze tocht de stad in te nemen, maar besloten de stad niet te veroveren en staken hem in de brand. Het doel van de tocht was dan ook echt het aandoen van economische schade en het verkrijgen van buit. Veel van de plattelanders hadden hun goederen en vee in Wageningen verschanst en het Gelders garnizoen onder leiding van heer Hendrik van Homoet had veel waardevolle paarden.³⁴² Vandaar dat ditmaal een stad het doelwit was in plaats van het platteland daaromheen. De Utrechtse stadsmilitie keerde met veel buit en adellijke gevangenen terug.

³³⁵ Beke, *Croniken*, 337; Zie voor een tocht naar Barneveld: UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, f113v.

³³⁶ *De Tielse kroniek*, Kuys, 151.

³³⁷ Ibidem; Beke, *Croniken*, 350-351.

³³⁸ UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, f142r.

³³⁹ Als ik er van uit ga dat het grootste deel van het Stichtse leger uit troepen uit de stad Utrecht bestond lijkt me 6500 soldaten onwaarschijnlijk. Een aantal decennia later in 1481 toen de stad tussen de 17 en 20 duizend inwoners had, kon zij over 2400 gewapende onderdanen beschikken. In de meest optimistische schatting had de stad rond 1400 ongeveer 13 duizend inwoners, als ik uitga van constante groei zal het inwoner aantal in 1421 ongeveer 14.500 zijn geweest. Het werkelijke aantal soldaten zal dus waarschijnlijk lager hebben gelegen dan de schrijver van de Tielse kroniek beweert. Zie voor de bevolkings schattingen: B. van den Hoven van Genderen en R. Rommes, 'Rijk en talrijk. Beschouwingen over de omvang van de Utrechtse bevolking tussen circa 1300 en het begin van de 17e eeuw', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1995) 53-86.

³⁴⁰ *De Tielse kroniek*, Kuys, 151.

³⁴¹ Beke, *Croniken*, 352.

³⁴² Burman, *Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 259; UA, *Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577*, inv.nr. 16-7, f146v.

4.3 De zoen van Culemborg (1422)

Ondanks de niet geringe economische schade die het Sticht en voornamelijk de stad Utrecht aanrichtte in de buurgewesten, lijkt het Nedersticht zelf meer geleden te hebben. De handel lag stil en daardoor zullen de ambachtslieden die van de import en export van producten afhankelijk waren ook geen werk hebben gehad. Daarnaast ging er in 1421 in Utrecht een zware pest rond.³⁴³ Volgens de kroniekschrijvers was het platteland erg hard getroffen, waar de prijzen van levensmiddelen ook van getuigen. Het groot aantal tochten van de Utrechtse stadsmilitie moet mijns inziens dan ook niet worden verklaard vanuit een grote oorlogsdrang, maar vanwege een groot aantal werkloze handelaren, ambachtslieden en boeren die weinig andere mogelijkheden voor inkomsten hadden in deze tijd dan de plundertochten. Het draagvlak onder de bevolking voor de oorlog met Holland en Gelre was ongetwijfeld laag. Vanaf halverwege 1420 begon men al bijeenkomsten te organiseren om een vrede te bespreken terwijl de vijandigheden nog in volle gang waren.

De vredesbesprekingen waren lang en gecompliceerd, in het register 491 zijn meer dan 40 stukken opgenomen met vrijgeleides, instructies en verslagen met betrekking tot de vrede.³⁴⁴ Zelfs paus Martinus V bemoeide zich op een gegeven moment met de vredesbesprekingen.³⁴⁵ Verschillende bemiddelaars probeerden in opeenvolging beide partijen bijeen te brengen. Otto de bisschop van Munster was de eerste bemiddelaar, maar hij kwam zelf niet opdagen op de door hem georganiseerde dagvaart.³⁴⁶ Daarna kwam achtereenvolgens het initiatief te liggen bij de Sallandse steden en Jan van Vianen, beide pogingen liepen op niets uit.³⁴⁷ Het uiteindelijke vredesverdrag werd gesloten op 27 juli 1422 na bemiddeling van de domproost Zweder van Culemborg (een jongere broer van heer Hubrecht van Culemborg).³⁴⁸

In deze zoen werd besloten dat de bisschop het Land van Hagestein weer in bezit zou krijgen, maar hij mocht hier geen kastelen bouwen en hij zou het land aan Jan van Beieren overdragen als die met documenten kon bewijzen dat het rechtmatig zijn bezit was.³⁴⁹ Ook werd er in dit verdrag besloten dat de schade die men bij de andere zijde had aangericht zou moeten vergoeden.³⁵⁰ Hollanders zouden binnen een maand in Utrecht hun schade kunnen claimen en Stichtenaren in Den Haag. Deze regeling bleek nadelig voor de bisschop en de stad Utrecht die hier

³⁴³ *De Tielse kroniek*, Kuys, 149.

³⁴⁴ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491.

³⁴⁵ *Archivalia in Italië belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, eerste deel, eerste stuk*, G. Brom ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie 2 (Den Haag 1908) 167.

³⁴⁶ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 491, f39r-f40r.

³⁴⁷ *Ibidem*, f39r-f41r en f49r.

³⁴⁸ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 1000.

³⁴⁹ *Groot charterboek IV*, Mieris, 647.

³⁵⁰ *Ibidem*, 648 en 650.

veel geld aan kwijt waren. In 1423 schijnt stad Utrecht nog 12.500 Rijnse guldens schuldig te zijn geweest aan Jan van Beieren en vanwege deze betalingen werd in de stad de belasting verhoogd.³⁵¹ Aan de Hollandse kant heb ik daar geen bewijs van kunnen vinden. Al werd daar in 1422 vanwege de benarde financiële situatie van de grafelijkheid en de oorlog tegen Brabant al onderhandeld over een buitengewone bedde waarvan het eerste termijn rond kerst 1423 werd betaald.³⁵²

Een aantal van de belangrijkste helpers aan beide zijden weigerden in eerste instantie de zoen mede te zegelen. De burggraaf van Montfoort en zijn broers hadden bedenkingen, vooral omdat zij niet door de bisschop zouden zijn geraadpleegd.³⁵³ Maar voornamelijk aan de Hollandse kant lijkt het vredesverdrag tegenstanders te hebben gehad. De stad Dordrecht weigerde in eerste instantie het verdrag te ondertekenen, maar deed dit toch na vermaningen van Jan van Beieren.³⁵⁴ De heer van Egmond lijkt het verdrag nooit bezegeld te hebben, en Jan van Beieren dreigde hem daarvoor uit het land te verbannen.³⁵⁵ Maar de zaak lijkt op de achtergrond geraakt te zijn nadat Jan van Egmond in 1423 regent van het hertogdom Gelre werd voor zijn minderjarige zoon Arnold. Gerrit van Heemskerk die evenals Jan van Egmond de zoen weigerde te bezegelen werd hier in 1423 wel voor verbannen uit Holland tot hij bereid was zijn zegel onder de zoen te hangen.³⁵⁶

Opmerkelijk is dat vlak na dit conflict een hoop van de belangrijkste deelnemers overleden. Allereerst overleed in 1422 een maand nadat de zoen werd gesloten Hubrecht van Culemborg die werd opgevolgd door zijn broer Jan. Daarna overleed in juni 1423 hertog Reinoud van Gelre die daar werd opgevolgd door zijn achterneef Arnold van Egmond.³⁵⁷ Een paar maanden later was het de beurt aan de oude bisschop Frederik van Blankenheim, de strijd om zijn opvolging veroorzaakte een schisma in het Sticht.³⁵⁸ En als laatste overleed op 6 januari 1425 Jan van Beieren aan de gevolgen van een gif aanslag. Zijn dood maakte de weg vrij voor de Bourgondische overname van de graafschappen. Zo was in korte tijd de politieke situatie van de Noordelijke Nederlanden drastisch veranderd.

³⁵¹ Burman, *Utrechtsche Jaarboeken, eerste deel*, 263-266; *Groot charterboek IV*, Mieris, 686.

³⁵² Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, 176-177.

³⁵³ *Groot charterboek IV*, Mieris, 655 en 686-687.

³⁵⁴ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 1000.

³⁵⁵ Beke, *Croniken*, 358; *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 1006.

³⁵⁶ *Groot charterboek IV*, Mieris, 677; ziet ook voor een briefwisseling tussen Elizabeth van Görlitz en Gerrit van Heemskerk over zijn ballingschap: *Ibidem*, 735-736.

³⁵⁷ *De Tielse kroniek*, Kuys, 153-154.

³⁵⁸ *Ibidem*, 154.

Conclusie

De afspraken in de zoen van Woudrichem hadden als consequentie dat Holland in feite twee landsheren had; Jan van Beieren en Jan van Brabant. Gezamenlijk zouden zij gezag uitoefenen over Holland en Zeeland, en beide kozen de helft van de raad die Holland in hun afwezigheid moest besturen. Zo ontstond er in plaats van één Hollandse staat, twee parallelle en concurrerende gezagshiërarchieën met elk een hertog aan het hoofd. Om zo veel mogelijk controle uit te oefenen over de staat onderhielden de landsheren cliënteelachtige relaties met personen in publieke functies, of benoemden personen uit hun netwerk tot die posities. Aan de kant van Jan van Brabant bestond dit netwerk voornamelijk uit Hoekse volgers van Jacoba, zoals de Wassenaars en de Brederode's. Terwijl het netwerk van Jan van Beieren voornamelijk bestond uit Kabeljauwen, zoals de Egmonds en de Culemborgs, dit netwerk gebruikte hij als de basis van zijn militaire organisatie.

Deze situatie duurde maar een korte tijd. Het netwerk en de gezagshiërarchie van Jan van Beieren wist de overhand te krijgen. Steeds meer functies met publiek gezag werden uitgeoefend door personen met een band met Jan van Beieren. Jan van Brabant, die weinig interesse had in het politiek bedrijf, had veel van zijn invloed in Holland verloren en besloot uiteindelijk in 1421 bij Sint Maartensdijk om het gehele publiek gezag over Holland over te doen aan Jan van Beieren. Maar het netwerk van Hoeken die zijn deel van de staat had bemand bleef bestaan, zij het zonder een duidelijke leider. Dit is waar bisschop Frederik van Blankenheim in beeld kwam. Hij had vanwege reeds bestaande redenen een sterke rivaliteit met Jan van Beieren. Rond dezelfde tijd dat Jan van Brabant zijn publieke gezag in Holland opgaf, gingen de Hoeken een verbond van bescherming aan met de bisschop tegen de Kabeljauwen. Zo probeerde de bisschop als het ware de Hoeken, waarvan een aantal als heren van een hoge heerlijkheid ook publiek gezag uitoefenden in delen van Holland, te onttrekken aan de rechtsorde van Jan van Beieren en de Hollandse raad.

De vete die het formele voorwendsel was voor het geweld dat de Hoeken en het Sticht gebruikten was dan ook gericht tegen twee personen die deze rechtsorde vertegenwoordigden, Jan van Egmond en Gerrit van Heemskerk. Omdat het conflict in feite draaide om de rechtsorde van de Hollandse grafelijkheid, gaat het hier naar verwachting om een publieke aangelegenheid waar publieke middelen worden gebruikt om de vete te voeren. Na het beleg van Leiden staat de rechtsorde niet meer op het spel. Het conflict gaat dan in alleen nog om de heerlijke gezagsrechten over Hagestein en de eer van de deelnemers, en niet om de veiligheid of toekomst van Holland. In deze tweede fase werd niet gevochten om staatszaken maar om private belangen. Toch kan er op basis van de mobilisatie van de legertjes en de oorlogshandelingen weinig onderscheid worden gemaakt tussen beide fases. Hoe het conflict werd uitgevochten lijkt niet samen te hebben

gehangen met of het om staatszaken of private zaken ging. In beide gevallen liepen vormen van vorstelijke en niet-vorstelijke oorlogvoering door elkaar heen.

Er stonden twee vorsten tegenover elkaar in dit conflict en een deel van de geweldshandelingen vallen dan ook duidelijk onder de noemer van vorstelijke oorlogvoering. In Holland werd op zijn minst tweemaal *heervaart* afgekondigd, en ook in het Sticht werd incidenteel op initiatief van de bisschop een leger bijeen gebracht. In beide landen werden ook staatsinstellingen gebruikt om het geweld te coördineren. Zo werd in Holland de landsverdediging door de raad georganiseerd, en in het Sticht overlegde de bisschop de offensieve acties met het kapittel-generaal. Toestemming van het kapittel-generaal in het Sticht en het gebruik van *heervaart* in Holland zijn aanwijzingen dat het formeel ging om landsbelang en dat het niet slechts een private onderneming van de vorst was. In het geval van het Sticht komen we dit heel expliciet tegen; de bisschop liet weten aan zijn onderdanen dat de instemming van het Kapittel-Generaal hem recht gaf op steun van het *gemene lande*.³⁵⁹ Hoewel in de tweede fase van het conflict vooral private belangen van de vorsten op het spel stonden, werden consistent staatsinstellingen en publieke middelen ingezet door de vorsten om dit conflict te voeren.

De meerderheid van de oorlogshandelingen in dit conflict vallen echter in de categorie van niet-vorstelijke oorlogvoering. Niet alleen de vorsten brachten legers bijeen, maar ook heren verzamelden zelf legertjes. Soms traden zij op als huurlingen voor een vorst, maar vaak opereerden zij ook voor eigen winst zonder tussenkomst van de vorst of staat. Ze zijn zo prominent aanwezig in dit conflict dat de vorsten en het sporadisch door hun georganiseerde geweld enigszins op de achtergrond raken. Een belangrijke groep van deze zelf opererende heren hadden heerlijkheden op de grens tussen het Sticht en Holland of hadden zelfs feodale banden met beide vorsten. Jan van Beieren heeft in zijn positie als ruwaard van Holland geen moeite gedaan om deze niet-vorstelijke oorlogshandelingen te stoppen en een soort vorstelijk geweldsmonopolie te handhaven. In tegendeel, hij probeerde deze activiteiten juist te stimuleren. Hij gaf oorkondes uit waarin hij militaire entrepreneurs toestemming gaf om schade te doen aan zijn vijanden, en probeerde meer geweld te mobiliseren door personen te verzoeken om zelf vijand te worden van bisschop Frederik van Blankenheim door ontzeggbriefen te sturen.

Aan beide kanten werden er netwerken gemobiliseerd voor het uitvechten van de vete. Op verzoek van de landsheren stuurden veel personen vetebrieven, waardoor zij persoonlijk een vijand werden van de andere vorst. Een aantal van deze personen mobiliseerden dan weer hun eigen netwerk waardoor de groep van vetevoerders steeds verder groeide. Hoewel verwantschapsbanden

³⁵⁹ UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f71v-f72v.

en leenbanden wel enige rol speelden in deze netwerken, blijkt uit steekproeven dat in de meeste gevallen er een andere band moet zijn geweest. Deze andere banden waarbij militaire dienst wordt gedaan, niet in ruil voor een grondleen maar voor andere beloningen, vertoont overeenkomsten met het *bastard feudalism* uit de Engelse geschiedschrijving. Duidelijk is dat voor het mobiliseren van mannen voor deze vete feodale banden niet de belangrijkste factor waren. Tekenend is hoe bisschop Frederik van Blankenheim keer op keer Jacob van Gaasbeek aan zijn leencontract herinnerde, maar zonder enig resultaat. De landsheren hadden grote moeite om op te treden als feodale leenheren, en de aard van hun positie was aan het veranderen.

Als de vorsten in dit conflict niet primair optraden als feodale leenheren, was hun positie dan zo geconsolideerd dat zij zich meer als soevereine vorsten gedroegen? Ook daar is geen sprake van. In de praktijk oefenden zij weinig gezag uit over het niet-vorstelijke geweld dat in hun naam plaatsvond. De grensheren en de stad Utrecht konden op eigen houtje en voor eigen gewin oorlog voeren. Ook moesten beide landsheren beloven zonder goedkeuring van een aantal van hun belangrijkste medestanders geen vrede te zullen sluiten, hiermee erkenden zij in feite dat deze gelijke partners waren in het conflict en niet hun ondergeschikten. Ook zagen de jaren na dit conflict geen consolidatie van de vorstelijke macht in Holland en het Sticht, maar juist het tegenovergestelde. In het Sticht beloofde de bisschop eindelijk de hoge heerlijkheid van Montfoort aan de burggraaf, en in Holland werden er in de eerste helft van de 15^e eeuw een recordaantal nieuwe hoge heerlijkheden uitgegeven.³⁶⁰ Het publieke gezag in beide landen werd in deze periode juist minder gecentraliseerd.

De taal die de vorsten zelf gebruikten om hun aanspraak op publieke middelen te legitimeren was het algemene belang, waarvan zij de beschermer zouden zijn. Maar als zij niet de middelen ter beschikking hadden voor oorlogvoering van een feodale leenheer of een soevereine vorst wat bleef er dan nog over om dit algemeen belang te beschermen? Hier lag de moeilijkheid van de positie van laatmiddeleeuwse vorsten; voor de mobilisatie van mannen en middelen voor oorlog waren zij afhankelijk van hun eigen bezit van heerlijke goederen of de welwillendheid van hun onderdanen. Kwalitatief waren deze middelen niet heel anders dan degene die ter beschikking stonden van de toplaag van de adel zoals een Jacob van Gaasbeek of Jan van Montfoort. Kwantitatief wisten vorsten vaak wel op een grotere schaal deze middelen te mobiliseren als zij met deze edelen moesten concurreren. Maar de vorsten steunen niet alleen op hun eigen heerlijke rechten. De welwillendheid van de steden om de vorst te helpen, als deze een beroep deden op het algemeen belang, moet niet worden onderschat. Mits de vorst hun oude vrijheden bevestigden en

³⁶⁰ Janse, *Ridderschap in Holland*, 168.

beschermden. De stadsmilitie van Utrecht was voor de bisschop van Utrecht uitermate belangrijk in de handhaving van zijn gezag en positie, zo hielpen zij de bisschop optreden tegen de Montfoorts in 1387 en Gaasbeek in 1420. Ook Jan van Beieren had zijn grootste militaire successen; het beleg van Dordrecht (1418), het beleg van Leiden (1420) en het beleg van Geertruidenberg (1420) te danken aan de welwillendheid van zijn stedelijke onderdanen. De stadsmilitie van Dordrecht, die volgens hun voorrechten niet verplicht was om op *heervaart* te verschijnen, had een sleutelrol in deze militaire operaties.³⁶¹ Het optreden van de vorst in oorlogvoering en de steun van hun onderdanen wordt gerechtvaardigd in het kader van algemeen belang, in plaats van aanspraken op feodale banden of soevereiniteit.³⁶²

In het hier beschreven conflict gaan vorstelijke en niet-vorstelijke oorlogvoering hand in hand, en zo ook private en publieke aspecten. Hetzelfde niet-vorstelijke geweld dat de vorsten probeerden uit te bannen als het tegen hen was gericht, probeerden zij juist te mobiliseren als dit tegen hun vijanden kon worden gebruikt. Vorsten in de zwaar competitieve wereld van de laatmiddeleeuwse Noordelijke Nederlanden streefden niet naar een vorstelijk geweldsmonopolie. Als één regel hun gedrag onderschreef was dit meedogenloos pragmatisme. Vorsten hadden als vertegenwoordigers van het algemeen belang in het land wel toegang tot manieren om hun onderdanen te mobiliseren voor geweldsdoeleinden waar niet-vorstelijke personen geen toegang toe hadden. Maar in de praktijk vormde de vete die aan de basis lag voor veel niet-vorstelijk geweld, ook de basis voor hun conflicten. Ook vormde hun positie als feodale leenheer niet langer de hoeksteen van hun geweldsmobilisatie, steeds meer maakten vorsten gebruik van andere manieren om mannen te werven voor geweld. Deze manier van dienst zonder dat daar feodale banden bij betrokken waren vormden ook de basis voor mobilisatie van niet-vorstelijk geweld.

De manier waarop historici oorlogvoering in de Middeleeuwen beschrijven is niet alleen gebaseerd op de geschiedenis, maar is ook een afspiegeling van hun eigen tijd. Historici in de 19^e eeuw zagen een feodale samenleving in harmonie, waar de banden tussen leenman en leenheer het publieke belang en de landsverdediging diende.³⁶³ Otto Brunner, onder invloed van het pan-Duits nationalisme van de jaren 30, zag alle oorlog in het kader van vete, en de vete als een Germaanse traditie van gewelddadige *self-help*.³⁶⁴ Het is dan ook niet helemaal een verrassing dat iemand als ik, in wiens formerende jaren het nieuws gevuld was met de *war on terror*, minder vreemd opkijkt van zaken als oorlog voor economisch gewin, ontvoering en het gebruik van *military subcontractors*. De

³⁶¹ *Groot charterboek IV*, Mieris, 12-13.

³⁶² Heel expliciet komt dit naar voren in: UA, *Bisschoppen van Utrecht*, inv.nr. 490, f71v-f72v; Meerman, *verovering van Leyden*, 389.

³⁶³ Hicks, *Bastard Feudalism*, 13-15.

³⁶⁴ Hoppenbrouwers, 'Bloedwraak en vete', 158-177.

oorlogen van de 19^e en 20^e eeuw waar twee natiestaten met vergelijkbare professionele legers tegenover elkaar stonden worden steeds schaarser. Contemporaine militaire conflicten zien vaak het gebruik van *irregulars* en geweldsorganisaties niet verbonden aan een soevereine staat. Zo zijn sommige aspecten van 15^e-eeuwse oorlogvoering tegenwoordig herkenbaarder voor historici dan zij voorheen waren. Deze zaken worden dan ook steeds vaker serieus worden genomen in de discussie over oorlogvoering en staatsvorming in de Middeleeuwen, in plaats van dat zij terzijde worden geschoven als privaat en illegaal.

Bronnen en Literatuur

Onuitgegeven bronnen

Het Utrechts Archief (UA):

Bisschoppen van Utrecht, inv.nr. 409, 479 en 490-491.

Heren van Montfoort, inv.nr. 14.

Stadsbestuur van Utrecht 1122-1577, inv.nr. 16-7, 138 en 440.

Domkapittel te Utrecht, inv.nr. 790 en 4249.

Nationaal Archief Den Haag:

Graven van Holland, inv.nr. 1271 en 1275-1282.

Archief Eemland:

Stadsbestuur Amersfoort, inv.nr. 3710-003.

Erfgoed Leiden en Omstreken:

Archief der Secretarie van de stad Leiden, inv.nr. 316.

Groninger Archieven:

Stadsbestuur van Groningen (1), 1246 – 1594, inv.nr. 121.1.

Universiteitsbibliotheek Leiden:

Hollandse kronieken (o.a. Wereldkroniek Heraut Beyerens). - Annales Papparum. - Annales Episcoporum Ultraiecorum. - Annales Comitum Hollandiae. - Annales contractiores usque ad annum 1464 (Universiteitsbibliotheek Leiden BPL 76 c).

Uitgegeven bronnen

Archivalia in Italië belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, eerste deel, eerste stuk, G. Brom ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie 2 (Den Haag 1908).

Bos-Rops, J.A.M.Y., J.G. Smit en E.T. van der Vlist, *Holland bestuurd. Teksten over het bestuur van het graafschap Holland in het tijdvak 1299-1567* (Den Haag 2007).

Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel I: 1276-1433. Eerste stuk: Inleiding, lijsten en indices, W. Prevenier en J.G. Smit ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 201 (Den Haag 1991).

Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544. Deel I: 1276-1433. Tweede stuk: Teksten, W. Prevenier en J.G. Smit ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 202 (Den Haag 1991).

Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten van Zeeland 1318-1572, band I, J.G. Smit, J.W.J. Burgers en E.T. van der Vlist eds., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie nr. 263 (Den Haag 2011).

Chronique des ducs de Brabant, par Edmond de Dynter. Tome III, P.F.X. de Ram ed. (Brussel 1857).

De Oudste stadsrekeningen van Dordrecht, 1284-1424, Ch.M. Dozy ed. (Den Haag 1891).

- De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel I*, Th.H.F. van Riemsdijk en J.Ph. de Monté Ver Loren eds., Oudvaderlandse Rechtsbronnen, 3^e reeks, nr 2 (Utrecht 1932).
- De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel II*, Th.H.F. van Riemsdijk en J.Ph. de Monté Ver Loren eds., Oudvaderlandse Rechtsbronnen, 3^e reeks, nr 4 (Utrecht 1934).
- De Rechtspraak van den graaf van Holland. Deel III*, Th.H.F. van Riemsdijk en J.Ph. de Monté Ver Loren eds., Oudvaderlandse Rechtsbronnen, 3^e reeks, nr 5 (Utrecht 1934).
- De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode, Serie I De rekeningen van de tresorier en de dijkgraaf van de Grote Waard, Deel: 1393-1396*, D.E.H. de Boer en D.J. Faber ed. en M.J. van Gent red., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 239 (Den Haag 1997).
- De Stadsrekeningen van Deventer, Deel IV 1416-1424*, G.M. de Meyer ed., Teksten en Documenten XIII (Groningen 1976).
- De Tielse kroniek. Een geschiedenis van de Lage Landen van de Volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566*, J. Kuys e.a. eds. (Amsterdam 1983).
- Digitale Charterbank Nederland* <<https://charterbank.huygens.knaw.nl/>> (9 Juli 2020).
- Dotd van Flensburg, J.J., 'Brieven gewisseld tuschen hertog Johan van Beyeren en de stad Utrecht in 1419', in: N. van der Monden ed., *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht: met naamlijst der geboren, ondertrouwd en overleden binnen Utrecht en voorsteden*. (1839) 25-32 vervolgt 55-66.
- Fruin, R., *De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, Werken der Vereeniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, Eerste Reeks, No. 13. (Den Haag 1903).
- Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland, en heeren van Vriesland, 4 delen*, F. van Mieris ed. (Leiden 1753-1756).
- Het Haagse handschrift van heraut Beyeren. Hs. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 131 G 37*, J.M.C. Verbij-Schillings ed. (Hilversum 1999).
- Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, H. Bruch ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 180 (Den Haag 1982).
- Nijhoff, I.A., *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, derde deel* (Arnhem 1839).
- Regesta Imperii Online* <<http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html>> (10 juli 2020).
- Stadsrekeningen van Leiden: (1390 - 1434), Volume 1 1390-1424*, A. Meerkamp van Embden ed. (Amsterdam 1914).
- The Chronicles of Enguerrand de Monstrelet, Volume I*, T. Johnes ed. (New York 1867).
- Thomas Hobbes, *Leviathan*, J.C.A. Gaskin ed. (Oxford 1996).

Literatuur

- Balen, Matthys van, *Beschryvinge der stad Dordrecht volume 1* (Dordrecht 1677).
- Bartier, J., 'Bourgondië's indringen in het prinsbisdom Luik', in: J.A. van Houtte e.a. red., *Algemene Geschiedenis Der Nederlanden, Deel III, De Late Middeleeuwen 1305-1477* (Utrecht 1951) 299-312.
- Blockmans, W.P., 'Vete, partijstrijd en staatsmacht: een vergelijking (met nadruk op Vlaanderen)', in: J.W. Marsilje ed., *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Hilversum 1990) 9-33.

- Blok, D.P., 'Holland sinds Gosses, de vorming van het graafschap opnieuw bezien', in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en F.W.N. Hugenholtz eds., *Holland in Wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw* (Hilversum 1991) 9-27.
- Blok, P.J. en P.C. Molhuysen red., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Deel 2* (Leiden 1912).
- Boer, D.E.H. de, 'Holland voltooid? Het graafschap aan de vooravond van de samenvoeging der Bourgondische territoria', in: W. Anrooij e.a. eds., *Holland in wording: de ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw* (Hilversum 1991) 163-174.
- Boffa, S., *Warfare in Medieval Brabant 1356–1406* (Rochester 2004).
- Bos-Rops, J.A.M.Y., *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Proefschrift Universiteit Leiden 1993).
- Brandsma, M., *Een dame van stand. Margaretha van Bourgondië (1374-1441), Gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland* (Proefschrift Universiteit Leiden 2020).
- Bruch, H., *Dirk Franckensz. Pauw. Kronijcke des Lants van Arckel ende der Stede van Gorcum* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1931).
- Brunel e.a., *Groot algemeen historisch, geografisch, genealogisch, en oordeelkundig woorden-boek. Volume 3* (Den Haag 1727).
- Burgers, J.W.J. en M. Damen, 'Feudal Obligations or Paid Service? The Recruitment of Princely Armies in the Late Medieval Low Countries', *English Historical Review* 133:563 (2018) 777-805.
- Burman, K., *Utrechtsche Jaarboeken van de vyftiende eeuw, vervattende het merkwaardige in het Gesticht en voornamentlyk in de stadt Utrecht, Zedert den jare 1402. En vervolgens voorgevallen, eerste deel* (Utrecht 1758).
- Damen, M., *De Staat van Dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000).
- Dek, A.W.E., *Genealogie der graven van Holland* (Proefschrift Leiden 1954).
- Engelsma, E., *De Grote Friese Oorlog. Partijstrijd in de Friese landen: 1413-1422* (Masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen 2010).
- Firnhaber-Baker, J., 'From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare', *Essays in Medieval Studies* 23(2006) 19-30.
- Idem, 'Seigneurial War and Royal Power in later Medieval Southern France', *Past & Present* 208(2010) 37-76.
- Idem, 'From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare', *Essays in Medieval Studies* 23(2006) 19-30.
- Fockema Andreae, S.J., *Studiën over Waterschapsgeschiedenis: Deel III, De Grote of Zuidhollandse Waard* (Leiden 1950).
- Fruin, R., 'De vrije heerlijkheden, gelegen in het grensgebied tusschen Gelderland, Holland en Utrecht', *Verslagen en mededeelingen - Vereeniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht* 8 (1932) 352-375.
- Gelder, H.E. van, 'Nieuwe guldens, Arnhemse guldens, Rijnse guldens enzovoort', in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje eds., *De Nederlanden in de late Middeleeuwen* (Utrecht 1987) 354-362.
- Gent, M.J. van, 'Een Hollandse luis in de Bourgondische pels. Het politieke optreden van Reinoud II van Brederode', *In het land van Brederode : historisch tijdschrift voor het Land van Vianen* 20(1995) 2-51.

- Idem, 'Vijftien mannen achter Jacoba van Beieren', *Historisch Tijdschrift Holland* 29:3 (1997) 127-142.
- Gerrits, M. en J.A. Mol, 'Macht, geweld en monniken. De escalatie van een vete in de Friese Zuidwesthoek 1482-1495.', *De Vrije Fries* 93(2013) 54-97.
- Glaudemans, C., *Om die wrake wille* (Hilversum 2004) 33.
- Graaf, R. de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 1996).
- Groot, A.G. de, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek in Zuid-Holland', in: *Zuid-Hollandse Studiën deel VIII* (Voorburg 1959) 39-99.
- Hicks, M., *Bastard Feudalism* (London 1995).
- Hoppenbrouwers, P.C.M., 'Bloedwraak en vete in de late middeleeuwen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:2(2010) 158-177.
- Idem, 'Ridders en hun ruiters. Het krijgsbedrijf in Holland en Brabant gedurende de veertiende eeuw', in: M. Damen en L. Sicking eds., *Bourgondië voorbij, De Nederlanden 1250-1650*. (Hilversum 2010) 327-349.
- Idem, *Malgoverno of Good Lordship? Over het falen van de staat in de late middeleeuwen* (Inaugurale rede Universiteit Leiden 9 december 2008).
- Horden, P., *Een kleine geschiedenis van Het Land van Vianen* (Amsterdam 1953).
- Hoven van Genderen, B. van den en R. Rommes, 'Rijk en talrijk. Beschouwingen over de omvang van de Utrechtse bevolking tussen circa 1300 en het begin van de 17e eeuw', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1995) 53-86.
- Hoven van Genderen, B. van den, 'De mijter en de macht', in: C. Dekker e.a. eds., *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528* (Utrecht 1997) 187-208.
- Idem, 'Op het toppunt van de macht', in: R.E. Bruin e.a. red., *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000) 113-190.
- Idem, *Het Kapittel-Generaal en de Staten van het Nedersticht in de 15^e eeuw*, Stichtse Historische Reeks 13 (Zutphen 1987).
- Idem en C. Dekker, 'De jurisdictie', in: R.E. Bruin e.a. red., *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
- Janse, A., "'ellendighe vrouwe' Jacoba in de historiografie tot de vroege zestiende eeuw' in: R. Honings en O. van Marion eds., *Vrouwe van het vaderland. Jacoba van Beieren in literatuur en kunst* (Rotterdam 2011) 15-34.
- Idem, *Een pion voor een dame. Jacoba van Beieren (1401-1436)* (Amsterdam 2009).
- Idem, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2009; 2^e druk).
- Jansen, H.P.H. en P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Heervvaart in Holland', *BMGN - Low Countries Historical Review* 94:1 (1979) 1-26.
- Jansen, H.P.H., *Jacoba van Beieren* (Den Haag 1967).
- Jonkees, A.G., 'Hoofdstuk IX: Strijd om de erfenis van Wittelsbach, 1417-1433', in: J.A. van Houtte e.a. red., *Algemene Geschiedenis Der Nederlanden, Deel III, De Late Middeleeuwen 1305-1477* (Utrecht 1951) 226-249.
- Kalveen, C.A. van e.a., *Inventaris van het archief van huis Hardenbroek* (Utrecht 2013).
- Kaminsky, H., 'The Noble Feud in the Later Middle Ages', *Past & Present* 177(2002) 55-83.
- Kan, F.J.W. van, *Sleutels tot de macht. De ontwikkeling van het Leids patriciaat tot 1420* (Hilversum 1988).

- Kort, J.C., 'Repertorium op de grafelijke lenen in het Rijnland, 1222-1650', *Ons Voorgeslacht* 42-45 (1987-1990).
- Idem, 'Repertorium op de Grafelijke Lenen te Akkersdijk', *Ons Voorgeslacht* 38-39(1984-85).
- Idem, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Montfoort, 1362-1649', *Ons Voorgeslacht* 27, 35 en 37(1972, 80 en 82).
- Idem, 'Repertorium op de grafelijke lenen in de Krimpenerwaard, 1212-1650', *Ons Voorgeslacht* 46(1987).
- Linden, M.P. van der, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het Graafschap Holland (1260-1490)* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1957).
- Linssen, C.A.A., 'Keizer Sigismund, opperleenheer in de Nederlanden (1410-1437)', in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje reds., *De Nederlanden in de Late Middeleeuwen* (Utrecht 1987) 326-353.
- Löher, F. von, *Jakobäa von Bayern und ihre Zeit*, 2 delen (Nördlingen 1862-69).
- McKelvie, G., *Bastard Feudalism, English Society and the Law: The Statutes of Livery, 1390-1520* (Woodbridge 2020).
- Meerman, J., *Verhaal van het beleg en de verovering van Leyden* (Leiden 1806).
- Muller, S., *Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht (722-1528), tweede deel* (Utrecht 1918).
- Oostrom, F. van, *Het woord van Eer, Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987).
- Idem, *Nobel streven: het onwaarschijnlijke maar waargebeurde verhaal van ridder Jan van Brederode* (Amsterdam 2017).
- Oude nederlandse maten en gewichten*, Meertens Instituut
<<https://www.meertens.knaw.nl/mgw/plaats/1107>> (26 December 2020).
- Reichberg, G.M., *Thomas Aquinas on War and Peace* (Cambridge 2016).
- Reinle, C., 'Violence, feud, and peacemaking', in: G. A. Loud en J. Schenk eds., *The Origins of the German Principalities, 1100-1350. Essays by German Historians*. (London 2017) 181-204.
- Schilfgaard, A.P. van, *Het archief der Heeren en Graven van Culemborg. Tweede stuk. Regestenlijst No. 1-1786 (1198-1465)* (Den Haag 1949).
- Schmedding, L.C.M., *De regeering van Frederik van Blankenheim. Bisschop van Utrecht*. (Proefschrift Universiteit Leiden 1899).
- Schneider, F., *Herzog Johann von Baiern. Erwählter Bischof von Lüttich und Graf von Holland (1973-1425). Ein Kirchenfürst und Staatsmann am Anfang des XV. Jahrh* (Berlin 1913).
- Smids, L., *Schatkamer der Nederlandsche oudheden enz.* (Amsterdam 1774).
- Smithuis, J., 'Politiek en geweld in een laatmiddeleeuwse stad. Utrecht, 1400-1430', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:2 (2010) 240-253.
- Idem, *Het Utrechtse Schisma en de Hollands-Stichtse betrekkingen: partijstrijd en kerkelijke strijd (1423-ca. 1434)* (Doctoraalscriptie Universiteit Leiden 1999).
- Spach, L. en P.L. Muller eds., *Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 8* (1878).
- Stein, R., *De hertog en zijn staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden, ca. 1380-1480* (Hilversum 2014).
- Idem, *Politiek en historiografie. Het onstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Proefschrift Leiden, uitgegeven Leuven 1994).
- Struick, J.E.A.L., *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht 1967).
- Timmer, R., *Profeet in eigen land. Philips van Leiden en het publiek belang* (Hilversum 2008).

- Vandenbroeke, C., 'Prijzen en Lonen als sociaal-economische verklaringsvariabelen (14e- 20e eeuw)', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 36 (1982) 103-137.
- Verbij-Schillings, J.M.C., 'Heraut Beyeren en de Clerc uten Laghen Landen. Hollandse kroniekschrijvers ca 1410', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 107(1991) 20-42.
- Idem, *Beeldvorming in Holland. Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Proefschrift Leiden, uitgegeven Amsterdam 1995).
- Vermeer, M., 'De Arkelse Oorlog', in: F. Cerutti e.a. eds., *Tien eeuwen Gorinchem. Geschiedenis van een Hollandse stad* (Utrecht 2018) 73-92.
- Waale, M.J., 'Pauli en het auteurschap van de Kronijcke des lants van Arckel ende der stede van Gorcum', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 105(1992) 166-192.
- Idem, *De Arkelse oorlog 1401-1412. Een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Proefschrift Universiteit Leiden, uitgegeven Hilversum 1990).
- Weber, M., 'Politics as Vocation', in: T. Waters en D. Waters eds., *Weber's Rationalism and Modern Society* (New York 2015) 129-198.
- Weijert-Gutman, R. de, *Schenken, begraven, gedenken. Lekenmemoria in het Utrechtse kartuizerklooster Nieuwlicht (1391-1580)* (Proefschrift Universiteit Utrecht 2015).
- Wilson, P.H., *The Holy Roman Empire. A Thousand Years of Europe's History*. (London 2016).
- Winter, J.M. van, 'Het opdringen van de graaf van Holland', in: C. Dekker e.a. eds., *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528* (Utrecht 1997) 181-186.
- Wouter van Gouthoeven, *D'oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Utrecht* (Den Haag 1636).
- Zmora, H., 'De strijd om de vete in het Heilige Roomse Rijk. Recent onderzoek en nieuwe interpretaties', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:2(2010) 178-191.
- Idem, *State and Nobility in Early Modern Germany: The Knightly Feud in Franconia, 1440–1567* (Cambridge 1997).
- Idem, *The Feud in Early Modern Germany* (Cambridge 2011).

Bijlage 1: Schema van nakomelingen van Albrecht van Beieren³⁶⁵

Albrecht van Beieren, 1336-1404. 1358 ruwaard, 1389 graaf van Holland; trouwt
 1^e, 1353 Margaretha van Brieg, -1386
 2^e, 1394 Margaretha van Kleef, 1374-1411

Willem VI, 1365-1417. Graaf van Holland 1404-1417; trouwt 1385, Margaretha van Bourgondië

Jan van Beieren, 1374-1425. Bisschop elect van Luik 1389-1417, 1420-1425 ruwaard van Holland; trouwt 1419, Elisabeth van Görlitz

Bast. Willem van Schagen, 1387/1389-1440, zoon van Maria van Bronkhorst; trouwt 1^e, 1430 Johanna Hodenpijl 2^e, Maria van Polanen

Bast. Albrecht, trouwt 1412, Sofia van Langevelt

Bast. Adriaan, -1418 (sterft tijdens beleg van Dordrecht), trouwt met dochter van Hugo Foykinsz. Van Wyelensteyn³⁶⁷

Bast. Margriet, trouwt met Dirk van Santhorst Philipsz.

Bast. Nathalia, trouwt 1400, Bertout van Assendelft

Overige Kinderen: Catharina, 1361-1400; trouwt Willem II hertog van Gulik en Gelre.

Johanna, 1362-1386; trouwt Wenclusus van Bohemen, Rooms-koning

Margaretha, 1363-1424; trouwt met Jan zonder Vrees, hertog van Bourgondië

Albrecht, 1369-1397, stadhouder van Beieren

Johanna Sofia, 1377-1410; trouwt Albrecht IV hertog van Oostenrijk

Bast. Dirk, -1451; deken van de hofkapel in Den Haag

Bast. Johanna, trouwt met Guy bastaard van Bourgondië, heer van Cruybeke

Bast. Jan, heer van Purmerend 1423-1428, heer van Schellinkhout vanaf 1430; trouwt met Hadewich de Vos van Steenwijk³⁶⁶

Bast. Johanna; trouwt 1421, Splinter van Nijenrode, heer van Bolestein

Bast. Willem, -1461; trouwt 1441, Anna van Meetkerke

Zie vervolg

³⁶⁵ Indien niet anders vermeld zijn de gegevens in dit schema afkomstig uit: Dek, *Genealogie der graven van Holland*, 51-68.

³⁶⁶ Schneider, *Herzog Johann von Baiern*, n76-n77.

³⁶⁷ Over Adriaan is enige verwarring. Jacoba noemt een Adriaan bastaard oom. Van Balen noemt de Adriaan die omkwam in het beleg een zoon van Albrecht; Matthys van Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht volume 1* (Dordrecht 1677) 236. Maar in 1415 heeft de Grafelijke leenkamer het over een bastaardzoon van de leenheer genaamd Adriaan; Dek, *Genealogie der graven van Holland*, 73; Kort, *Repertorium grafelijke lenen in het Rijnland*, 107. Dit laatste is of een fout, of beide Albrecht en Willem hadden een bastaard met de naam Adriaan.

Vervolg op bijlage 1:

Willem VI

Jacoba, 1401-1436, gravin van Holland 1417-1433; trouwt 1^e, 1417 Jan van Touraine 2^e, 1418 Jan IV van Brabant 3^e, 1422 Humphrey van Gloucester 4^e, 1432 Frank van Borsele

Bast. Lodewijk , 1385-1440, vanaf 1415 heer van Vlissingen; trouwt 1416, Eleonore van Floyon

Bast. Beatrix, -1455; trouwt 1^e, Filips van Dorp -1411 2^e, Jan van Vliet -1424

Bast. Everard,-1458; vanaf 1429 heer van hoogwoud; trouwt 1^e, Jutta van Kijfhoek -1449 2^e, Alijt van Swieten -1467

Bast. Arend, trouwt met Aleid Uterlier van Dorp

Overige kinderen:
Bast. Jan, ontvangt jaargeld 1407

Bast. Willem, na de dood van zijn vrouw kartuizer in Brugge, trouwt 1416 met Beatrix van Hodenpij³⁶⁸

Bast. Agnes, trouwt 1439 met Jean de Salins

Bast. Boudewijn, heer van Plainville; trouwt met Marguerite de Rouveroy

Bast. Christina, vermeld in testament Jacoba 1436

Bast. Hendrik, vermeld in 1436

Bast. Simon³⁶⁹

³⁶⁸ In 1421 stelt Jan van Beieren een *'Willem, den bastairt, onsen neve'* aan als kapitein van de Hollandse vloot, het kan hier echter ook gaan om 'Oude' Willem, een bastaardzoon van Albrechts broer en voorganger Willem V, Oude Willem was nog in leven; *Groot charterboek IV*, Mieris, 600.

³⁶⁹ Schneider, *Herzog Johann von Baiern, n76-n77*.

Bijlage 2: Leden Hoekse partij ca 1420

1. Zegelaars van het Hoeks verbond van April 1420
2. Genoemd in anti-Hoeks verbond van 20 april 1420
3. Raadsheer of aanwezig bij het afhoren van de rekeningen voor Jacoba en Jan IV van Brabant tussen 1417-1419³⁷⁰
4. Een familielid van deze persoon wordt genoemd in verband met de moord op Aleid van Poelgeest en Willem Cuser in 1392³⁷¹

<i>Namen:</i>	1	2	3	4
<i>Zegelaars Hoeks verbond 15 april 1420:</i> ³⁷²				
Frederik van Blankenheim	X			
Jan van Montfoort	X	X		X
Filips van Wassenaar	X	X	X	X
Willem van Brederode	X	X	X	
Stadsbestuur Utrecht	X			
Stadsbestuur Leiden	X			
Stadsbestuur Amersfoort	X			
Lodewijk van Montfoort	X	X	X	X
Willem van Montfoort, heer van Lathum	X	X		X
Jan van Heemstede	X	X	X	X
Willem van Montfoort, heer van Zwieten	X	X		X
Dirk van Zuilen	X			
Melis uten Eng	X			
Johan van Wassenaar	X	X		X
Gerrit van Poelgeest	X			
Herman van Steenre	X			
Rembrant van Zwieten	X			
Gerrit Jansz. van der Marssche	X			
Johan van der Meer	X			
<i>Treden apart toe:</i> ³⁷³				
Gerrit van Zijl	X		X	X
Everard de Bastaard van Holland	X			
<i>Treden toe 30 april:</i> ³⁷⁴				
Dirk van Sandhorst	X			
Gerrit van Bennebroek	X			
Willem van Poelgeest	X			
Johan van Poelgeest	X			
Arend van Hodenpijl	X			X
Egbert van Spangen	X			
Johan van den Weerde	X			

³⁷⁰ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, 315-316.

³⁷¹ Waale, *De Arkelse oorlog*, 241-243.

³⁷² *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 933.

³⁷³ *Groot charterboek IV, Mieris*, 542-545.

³⁷⁴ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 933.

Willem van den Weerde	X			
Johan Dever van Mijnen	X			
Gerrit Dever	X			
Frank van Zaanden	X			
Gerrit Albout	X			
Klaas Albout	X			
Peter Albout	X			
Hendrik Albout	X			
Hugo Albout	X			
Dirk Albout	X			
Willem de Bloot	X			
Gerrit van Poelenburg	X			
Johan van der Mije	X			
Johan Hugezoon Starke	X			
<i>Overige personen genoemd in anti-Hoeks verbond:³⁷⁵</i>				
Margaretha van Bourgondië		X		
Engelbrecht van Nassau		X		
Hendrik van Brederode		X		
Jan van Vianen		X	X	
Hendrik van de Lek		X	X	X
Floris van Haamstede		X	X	
Jan van Wittem		X		
Hendrik van Wittem		X		
Gerard van Zijl		X		X
Everard van St. Géry		X		
Bertout van Assendelft		X	X	
Adriaan van Treslong		X		
Herper van IJsselstein		X		
Jan van Hodenpijl		X	X	X
Dirk van de Merwede		X		
Helmich van Doornik		X	X	
Jan van Ranst		X		
Hendrik van Ranst		X		
Gerrit van Poelgeest		X		
Dirk van Heukelum		X		
Jan van Langerak		X		
Willem van Langerak		X		
Arend van Gent		X		
Wouter van Gent		X	X	
Godschalk van Winsen		X		
Berend Proeys		X		
Berend Proeys zoon		X		
Floris van Kijfhoek		X		
Jan Hinckaert		X		
Filips Hinckaert		X		
Jan van Veen		X		
Filips Hugoz.		X		
Jan van Dorp		X		X

³⁷⁵ Ibidem, nr. 934.

Bijlage 3: Kabeljauwse partij ca 1420

1. Anti hoeks verbond
2. Raadsheer voor Jan van Beieren
3. Beleg van Gorinchem, met een H voor hoekse zijde³⁷⁶
4. Een familielid van deze persoon zegelde het kabeljauws verbond van 17 oktober 1391³⁷⁷

<i>Namen:</i>	1	2	3	4
<i>Zegelaars Anti-hoeks verbond.</i> ³⁷⁸	X			
Jan IV van Brabant	X			
Jan van Beieren	X			
Jacob van Gaasbeek	X	X		X
Hubrecht van Culemborg	X	X	H	
Jan heer van Assche	X			
Arend van Leyenburg	X	X		
Jan van Assche	X			
Berend uten Eng	X	X		
Reinier Mours	X	X		
Jan van Egmond	X	X	X	X
Willem van Egmond	X	X		X
Gerrit van Heemskerk	X			
Dirk van Egmond	X			X
Adriaan van Raaphorst	X			X
Wouter van Heemskerk	X			
Gijsbrecht Piek	X		X	
Hendrik Hermansz.	X			
Otto van Reimerswaal	X			X
Jan van Egmond Willemsz.	X			X
Frank van Cralingen	X			
<i>Overige raadsleden Jan van Beieren 1420-1424.</i> ³⁷⁹				
Floris van Borsele, heer van St. Maartensdijk		X		X
Filips van Borsele		X		X
Floris van Abeele		X		X
Jan van Vliet ³⁸⁰		X		
Floris van Borsele		X		X
Gillis van Cralingen		X		
Pieter van den Stein		X		
Jan van Mierlair, heer van Mijlendonck		X	X	
Boudijn van Zwieten		X		

³⁷⁶ Bruch, *Kronijcke*, 85-86.

³⁷⁷ Waale, *De Arkelse oorlog*, 241.

³⁷⁸ *Dagvaarten, Deel I, Tweede stuk*, nr. 934.

³⁷⁹ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, 317-318.

³⁸⁰ Jan van Vliet is echter meestal onder de Hoeken gerekend, sinds hij in 1424 Jan van Beieren zou hebben vergiftigt. Ook was hij getrouwd met Beatrijs een bastaarddochter van Willem VI van Beieren zie: J.C. Kort, 'Repertorium op de grafelijke lenen in de Krimpenerwaard, 1212-1650', *Ons Voorgeslacht* 46(1987) 1.

Jan van Aerssen	X		
Wouter Kerskorff	X		
Wouter Coevoet	X		
Hendrik Nohaft, Vizdom van Beieren	X		
Otto van Vuren	X	X	
Willem van IJsendoorn	X	X	
Frank van Borsele	X		X
Hendrik II van Borsele	X		X
Jacob van Borsele	X		X
Gerrit van Boschuijsen	X		
Dirk van Foreijn	X		
Reiner Zwan	X		
Laurens van Cats	X		
Gillis van Arnemuïden	X		
Floris Paedze	X		